

Томас Манн
ПИСАНИЯ

ЗАРУБІЖНА ПОВЕЛЯ

Книжка двадцять друга

ВИДАВНИЦТВО «ДНІПРО»
КИЇВ — 1975

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка двадцять друга

ПИДАВНИЦТВО «ДНІПРО»
КИЇВ — 1975

Thomas Mann

TRISTAN
TONIO KRÖGER
DAS WUNDERKIND
DER TOD IN VENEDIG
MARIO UND DER ZAUBERER

Übersetzung ins Ukrainische

Томас Манн

ТРИСТАН

НОВЕЛИ

Переклав з німецької
Світлана ПОПОВИЧ

З М И С Т

Томас Манн — новеліст.
Дмитро Наливайко 5

ТРИСТАН	18
ТОНІО КРЕГЕР	65
ВУНДЕРКІНД	134
СМЕРТЬ У ВЕНЕЦІЇ	145
МАРІО І ЧАРІВНИК	230
Примітки. Дмитро Наливайко	287

Перекладено за виданням:
Thomas Mann
GESAMMELTE WERKE
Neunter Band
Aufbau-Verlag, Berlin, 1956

И(Нім)
M23

M $\frac{70304-132}{M205(04)-75}$ 125—75

© Український переклад і передмова,
видавництво «Дніпро», 1975

ТОМАС МАНН — НОВЕЛІСТ

Видатний німецький письменник Томас Манн (1875–1955) відомий передусім своїми романами, з яких принаймні чотири — «Будденброки», «Чарівна гора», «Йосиф та його брати» і «Доктор Фаустус» належать до безперечних вершин світової літератури ХХ століття. Разом з тим у його творчості важливе місце посідає малий епічний жанр — новела. Та й свій творчий шлях він починав, якщо не брати до уваги що зовсім юнацьких поезій, як новеліст, видрукувавши 1898 року невеличку збірку «Маленький пан Фрідерик та інші оповідания», і звертався до цього жанру протягом усього життя, а останню новелу, «Обдурана», написав уже позадуго до смерті, 1953 року.

Творчість Томаса Манна відрізняється широтою охоплення складної німецької і європейської дійсності кінця XIX — першої половини ХХ століття, ідейно-проблематичним та тематичним багатством.

Світоглядна і творча еволюція письменника була складна й суперечлива, проте він ніколи не відступав від гуманістичних переконань, від великих традицій німецької і європейської гуманістичної культури. Хоч Томас Манн лишився далекий від революційного пролетаріату, однак, переборовши філософію індивідуалізму, прийшов до розуміння основного напряму в розвитку людського суспільства, зумів розібратися в головному і вирішальному конфлікті своєї доби. У відомій статті «Антибільшовизм — найбільша дурниця нашої епохи» (1946) Манн вказувє, що майбутнє людства «важко уявити собі без комуністичних рис, тобто без основної ідеї: суспільної власності і суспільного користування всіма багатствами землі, без ненавінного стирання класових відмінностей, без права на працю і обов'язку працювати для всіх».

З М И С Т

Томас Манн — новеліст.
Дмитро Наливайко 5

ТРИСТАН	18
ТОНІО КРЕГЕР	65
ВУНДЕРКІНД	134
СМЕРТЬ У ВЕНЕЦІЇ	145
МАРІО І ЧАРІВНИК	230
Примітки. Дмитро Наливайко	287

Перекладено за виданням:
Thomas Mann
GESAMMELTE WERKE
Neunter Band
Aufbau-Verlag, Berlin, 1956

И(Нім)
M23

M $\frac{70304-132}{M205(04)-75}$ 125—75

© Український переклад і передмова,
видавництво «Дніпро», 1975

ТОМАС МАНН — НОВЕЛІСТ

Видатний німецький письменник Томас Манн (1875—1955) відомий передусім своїми романами, з яких при наймні чотири — «Будденброки», «Чарівна гора», «Йосиф та його брати» і «Доктор Фаустус» належать до безперечних вершин світової літератури XX століття. Разом з тим у його творчості важливе місце посідає малий епічний жанр — новела. Та й свій творчий шлях він починав, якщо не брати до уваги що зовсім юнацьких поезій, як новеліст, видрукувавши 1898 року невеличку збірку «Маленький пан Фрідеман та інші оповідання», і звертався до цього жанру протягом усього життя, а останню новелу, «Обдурення», написав уже незадовго до смерті, 1953 року.

Творчість Томаса Манна відзначається широтою охоплення складної німецької і євроцейської дійсності кінця XIX — першої половини XX століття, ідейно-проблематичним та тематичним багатством.

Світоглядна і творча еволюція письменника була складна й суперечлива, проте він ніколи не відступав від гуманістичних переконань, від великих традицій німецької і європейської гуманістичної культури. Хоч Томас Манн лишився далекий від революційного пролетаріату, однак, переборовши філософію індивідуалізму, прийшов до розуміння основного напряму в розвитку людського суспільства, зумів розібратися в головному і вирішальному конфлікті своєї доби. У відомій статті «Антибільшовизм — найбільша дурніця нашої епохи» (1946) Манн вказує, що майбутнє людства «важко уявити собі без комуністичних рис, тобто без основної ідеї: суспільної власності і суспільного користування всіма багатствами землі, без ненавінного стирання класових відмінностей, без права на працю і єбов'язку працювати для всіх».

За своє життя Томас Манн написав близько трьох десятків новел. Дані збірка, звичайно, аж ніяк не вичерпув його новелістичної спадщини, її ідейно-тематичного й художнього багатства, однак дає уявлення про еволюцію методу та стилю письменника, знайомить читача з проблемами, які хвилювали автора, з його манерою письма. Так, «Трістан» (1902) і «Тоніо Крегер» (1903) тяжіють до «Будденброків» (1901), які написані ще в традиційному реалістичному ключі, але вже «Смерть у Венеції» (1911) має яскраво аналітичний характер, не кажучи про «Маріо і чарівника» (1930), де «зовнішня дія» зведена до мінімуму, а на-томість зображене соціально-психологічне явище аналізується в його глибинних основах, зв'язках і опосередкуваннях. Відповідно стиль Манна дедалі «обтяжується», його фраза ніби розтинає об'єкт і, обростаючи додатками й уточненнями, розкриває його структуру. Аж ніяк не нехтуючи красою й емоційністю слова, письменник найбільше цінує в ньому точність і критичну гостроту, перетворює його ніби в стрілу, для якої головне — «влучити в самий центр мішені».

Коло мистецьких уподобань Томаса Манна широке, але основна його тема — криза буржуазного суспільства і його культури в епоху імперіалізму. Тлумачення письменником цієї теми — наче своєрідний барометр, який з підвищеною чутливістю реагує на зміни в духовній атмосфері буржуазної Європи, відбиває процеси переважання хворобливого, кризового змісту й характеру. Останнє зумовлювалося не суб'єктивним нахилом митця до зображення «призаходових явищ» — справа тут у самому духовному й культурному житті пізньобуржуазного суспільства, позначеного рисами розкладу й занепаду, печаттю смерті.

Особливо цікавили Томаса Манна процеси, що відбувалися в німецькому і європейському мистецтві кінця

XIX — початку XX століття. Проте він не замикався в рамках мистецтва, кризові явища автор «Смерті у Венеції» і «Доктора Faustusa» розглядав у широкому плаці, як вияви загального духовного стану суспільства, його прогресуючої хвороби. Як відомо, в європейській культурі з кінця XIX століття поширюється декаданс, набираючи різних форм — від кокетливого і безсилого естетизму до агресивного суперіндивідуалізму, проповіді «сильного й красивого звіра в людині». Однак Томас Манн, незважаючи на його інтерес до «хвороб» капіталістичного світу, не належав до юної з декадентсько-модерністських течій, він з повним правом міг сказати про себе на схилі життя, що «николи не упадав за модою, ніколи не носив блазеньського вбрання *fin de siècle*¹.

Тема мистецтва й життя виступає однією з провідних у ранніх новелах Манна, що ввійшли до збірки «Маленький пан Фрідеман». Але тут її трактування ще не відрізняється глибиною й оригінальністю, а традиційне для пімецької естетики й літератури протиставлення мистецтва й дійсності дається скоріше в плані побутово-психологічному. Герої цих новел — «Маленький пан Фрідеман» (1897), «Блазень» (1897) — люди натхненні, проте слабкодухі й безпорадні перед жорстокою дійсністю, а мистецтво служить для них своєрідною, хоч і пепадійною, схованкою від життя. Одно слово, в ранніх новелах письменник ще не акцентує на філософсько-соціальних проблемах мистецтва. Відсутнія в них і «проблема декадансу».

Вперше ця проблема з'являється в останніх книгах роману «Будденброки», де розповідається про згасання старовинного, колись багатого і поважного бюргерського роду. В міру того як вичерпуються життєві сили

¹ Кінця століття (франц.). Термін, яким позначається період занепадницького декадентського мистецтва кінця XIX — початку ХХ століття.

Будденброків, їхня енергія і діловитість, все відчутнішим став їхнє тяжіння до мистецтва, перетворюючись в останнього пагінця роду Ганно на всевладне почуття.

Для німецької естетики й літератури, починаючи від Канта й Шіллера, характерне було протиставлення духа й життя, мистецтва й дійсності. У Шопенгауера й Ніцше воно стало абсолютним, набрало суто метафізичного характеру. Все це позначилося й на останніх книгах «Будденброків» та новелах, написаних Манном на початку століття. Проте у письменника-реаліста це протиставлення соціально вмотивоване: і Ганно Будденброк, і герой новел не приймають саме німецької буржуазної дійсності з її хижацтвом і вульгарністю, культом грубої сили й агресивності. Заразом у цих творах письменник глибоко розкриває соціальні й світоглядні корепі декадансу як породження кризи буржуазного суспільства, хвороби духа.

В цьому плані особливо цікава новела «Трістан» з її «двозначністю» змісту, двогострою критикою. Письменник не приймав дійсності, де хазяйнували Клетеріани, але водночас йому було чуже й декадентство, яке протиставляло себе цій дійсності, а насправді було її хворобливим породженням. Звідси складність твору, поєднання в ньому, здавалося б, несумісних тональностей, жанрово-стильових елементів; сам автор характеризував «Трістана» то як «гірко-меланхолійне оповідання», то як «бурлеск», тобто твір грубувато-комедійний, з пародійною тенденцією. Причому пародія спрямована й на тривку романтичну традицію, за якою в протиставленні духа й життя, дійсності й митця останньому беззастережно віддавалося все співчуття, весь пафос: у зіткненні з дійсністю митець заняє поразки, в «наявному бутті» він узагалі постать приречена й трагічна, але на його боці залишається вища духовна істина.

У «Трістані» ж бачимо щось зовсім інше. В основі сюжету — зіткнення літератора Шпінеля, «репрезентанта духа й краси», з комерсантом Клетеріаном, представником меркантильного буржуазно-міщанського світу. Щодо Шпінеля, «літератора зі Львова», то він із тих митців «кінця століття», для яких мистецтво було центром всього сущого, а шліфування стилю чи передача відтінків важили більше, ніж усі світові проблеми. Та й живе він у санаторії для сухотних тільки тому, що будівля тут — чистий ампір, який допомагає йому утримувати духовну рівновагу, «морально очищає й звеличує». Тут він зустрічає Габріелу, молоду, тинко хвору жінку, дружину комерсанта Клетеріана, свого антагоніста. Клетеріан — це довершено втілений буржуазного практицизму й міщанської пошлості, червонощокий, до вульгарності життерадісний здоров'яник. У Шпінеля він викликає глибоку **відразу**, що переростає в непависть.

Шпінель закохується в Габріелу, побачивши **в ній** приглушену здатність до іншого, одухотвореного **життя**. Свобідним «питанням честі» стає **для нього** відвоювати її у Клетеріана й віддати смерті, бо смерть і краса для нього невіддільні, до **того ж смерть** — уважалі спільник у боротьбі з «червонощокими». І ось одного разу, коли санаторне товариство **поїхало** на прогулянку, він умовив Габріелу зіграти «Трістана і Іольду» Вагнера, всупереч суворій забороні лікарів наїйтися торкатися рояля. Надзвичайне душевне збудження викликало **у молодої жінки** смертельне загострення хвороби. Шпінель торжествує перемогу: він вирвав Габріелу зі світу міщанської пошлості, вона помирає, «прийнявши смертельний цілунок краси». Та коли розлучений Клетеріан, одержавши його **переможного листа**, приходить порозумітися, «поборник духу й краси» пасує і поводиться вкрай негідно.

Завершується твір повним посоромленням Шпінеля: він «внутрішньо пускається навтіки», зустрівши в алеї парку коляску з малим Клетеріаном, викапаним батьком.

Отже, Томас Манн послідовно розвінчув свого героя, декадента й естета, розкриває його душевну слабкість і страх перед реальним життям, його «спілку зі смертю», спілку, яка, зрештою, обертається на блазенство.

На відміну від багатьох митців «кінця століття», Томас Манн уже в ранній період творчості розумів, що, крім мистецтва, турбот про форму й стиль, існують великі проблеми суспільного життя, котрі чекають свого вирішення. І коли в його драмі «Фьоренца» (1904) Савонарола викриває митців, які клюпочуться «оздобленням медяніків у той час, коли блукає стільки голодних, позбавлених даху над головою і шматка хліба», то йдеться тут, звичайно, не стільки про мистецтво Відродження, скільки про мистецтво сучасне, естетсько-декадентське.

В іншому плані, порівняно з «Трістаном», тему мистецтва й життя розкриває Манн у новелі «Тоніо Крегер». До того ж коли в «Трістані» переважав критичний елемент, то тут маємо й певні пошуки позитивної програми та відповіді на запитання, в чому полягає суть митця і його покликання в житті. За змістом і загальним звучанням ця новела особливо близька до «Будденброків». Про її героя з певними застереженнями можна сказати, що це Ганно, який подолав бар'єр смерті і став видатним митцем. Разом з тим у «Тоніо Крегері» дуже відчутний автобіографічний момент, та й написано твір «по слідах» паломництва автора в рідний Любек та в Скандинавію восени 1899 року.

Важливе місце і в цій новелі відведено критиці декадансу, проте напрям критики істотно міняється. Як відомо, декаданс — явище складне й різнопланове,

і один з його найістотніших аспектів становить процес дегуманізації мистецтва, позбавлення його справді людського змісту й призначення — процес, що випливав із дегуманізації самого буржуазного суспільства в епоху імперіалізму. Ставши письменником, Тоніо Крекер навчився пізнавати життя, проникати в «те потасмне, що ховається за словами та вчинками»; пізнання сповнює його гіркотою й відразою, бо «побачив він тільки смішне й убоге, убоге й смішне». Власне, перед ним розкрилася **сама дегуманізована буржуазноміщанська дійсність**, з якої зник великий, справді людський зміст, і лишилися тільки зовні «пристойні форми», позбавлені відповідної **сутності**.

Дегуманізована дійсність неминуче породжувала **й дегуманізовану літературу та мистецтво**. Процес їхньої дегуманізації проходив у «кінці століття» різними шляхами. З одного боку, широкого розвитку набуває **натуралізм**, а з другого — на ґрунті западу **культури розквіту** власне декаданс з його войовничукою **антисоціальністю** та хворобливим індивідуалізмом, **бездушним** і безвідповідальним естетством, зневагою **до всього** справді людського й життєвого. Це **те мистецтво кінця століття**, з яким постійно **стикається** Тоніо Крекер, яке над ним тяжіє і доводить його **до відчаю**.

І Тоніо Крекер, пі його творець не приймають цього мистецтва, вони прагнуть віднайти **втрачений гуманістичний зміст художньої творчості**. В цьому важливою опорою для них стає російська **класична література**, «свята російська література», **як називає** її Тоніо (і це визначення не раз повторить письменник уже від себе). Її притягальна сила для Томаса Манна полягала насамперед у тому, що вона завжди лишалася в «сфері людського», завжди ставила в центр людину, виступала її **благородним захисником** перед лицем таких дегуманізуючих сил тогочасної дійсності, як соціальний лад, держава, ідеологічні системи панів-

них класів тощо. (Томас Манн добре зінав творчість Пушкіна і Гоголя, Тургенєва і Гончарова, Толстого і Достоєвського, Горького і Чехова. Старший його брат, Генріх Манн, казав, що таємниці народження соціального роману наших днів Томас Манн пізнав у творчій лабораторії Льва Толстого).

Однак, не приймаючи ні дегуманізованої дійсності, ні дегуманізованого мистецтва, Тоніо Крекер не в змозі знайти шляхи до їхнього подолання. В пошуках «справді людського», органічного він волів би вернутися до традиційного бургерського існування, до «спокусливої банальності», бездумного занурення в каламутні хвили життя,— авідси, зокрема, його гостроностальгічне переживання зустрічі з красенем Гансом Гансеном та білявою Інгою. Але таке повернення не могло бути виходом з глухого кута, і письменник залишає свого героя на роздоріжжі, прирікає на сумну долю: стояти на межі двох світів, однаково неприйнятних для нього. Слід сказати, що все це відбивало й тогочасні настрої самого автора, його розгубленість перед складними колізіями суспільного й духовного життя.

На початку століття Томас Манн пише ще ряд новел, присвячених різним граням складної проблеми мистецтва й митця в буржуазному суспільстві («Gladius Dei», «Спраглі», «Вундеркінд», «У пророка» та ін.). Сумне й невтілене враження полішає етюд «Вундеркінд». З одного боку, тут тонко показано, як дух комерції розбещув обдарованого хлопчика-музиканта, перетвореного в знаряддя наживи. З другого боку — чіткими, трохи гротескними штрихами малює письменник пересичену і зануджену буржуазпу публіку, для якої мистецтво вже давно стало атракціоном.

До теми мистецтва й життя, з якою переплітається тема декадансу, Манн звернувся і в «Смерті у Венеції», причому тут ця «комплексна тема» розроблена особливо глибоко й тонко. Своєю проблематикою, а

також довершено аналітичним характером, психологіч-
пою загибленістю й водночас «відчушеністю» письма,
деякими науковими прийомами цей твір уже перед-
віщає, хоч і віддалено, «Доктора Фаустуса».

Образ героя «Смерті у Венеції», письменника Густава Ашенбаха, нерідко тлумачили і як образ митця
інагалі, і як автопортрет самого Томаса Манна. Ні в тим, пі **з** тим не можна погодитись. Ашенбах — образ об'єктивізований і заразом конкретно-історичний, одне слово, характерний образ митця «кінця століття». На перший погляд здається, що цей **відомий**, вельми шануваний письменник протистоїть декадансу, процесам розкладу й занепаду, що його творчість — **втілення** духовного звору'я й дисципліни, класичної ясності й стриманості. Насправді ж це зовсім не так. У під-
проведено об'єктивній манері, з філігранною тонкістю психологічного аналізу Манн поступово з'ясовує ту істину, що «klassичність» Ашенбаха, його «Фрідріхівська витримка» — лише оболонка, яка приховує духовну втому й змертвіння душі, зусиллями **розуму** й волі стримуваний розклад. Не випадково **вже на перших сторінках** твору з'являється мотив **«неідентичності»** Ашенбаха, тріщини в його вірності **«klassичному ідеалу»**. А те, що сталося з ним у **Венеції**, передсмертні припинження й сама смерть остаточно переконують, що його «klassичність» була лише камуфляжем **прихованого** розкладу. Значну роль відіграє в новелі еротична стихія, яка, зрештою, виступає **не чим іншим, як символічним** означенням процесів розпаду особистості, іrrаціонального хаосу, що **в нього з хворобливою на-
солодою** поринає Ашенбах.

Глибше, ніж у будь-якому іншому своєму творі того часу, розкрив **Манн** у цій новелі тяжіння декадансу до іrrаціонального, їхній небезпечний для людської особистості й культури альянс. Наприкінці новели дедалі голосніше звучить мотив, що загиблення в іrra-

ціональне — це відмова від інтелекту і культури, торжество темних первісних стихій в людській душі. «Місцем дії,— пише Манн,— була ніби сама його душа, і пригода ввірвалася зазовні, могутнім натиском зломивши його опір, затятий опір інтелекту, промчала над ним, і від його існування, від набутої за ціле життя культури лишилася мертвa пустка».

І все-таки тоді письменник ще сам перебував у повні ідеалістичних концепцій щодо «випятковості» митця, щодо нездоланної пріоритетності його духовним і реальним життям. Ще не до кінця усвідомлював Манн і те, яку небезпеку становить для людства іrrаціональний дурман реакційної ідеології та млява пасивність, що йому потурає. Це розуміння прийшло до нього пізніше. Вплив ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції, загострення соціально-політичної боротьби в капіталістичному світі, реальна загроза фашизму — все це зумовлює істотні зміни в світогляді і творчості Томаса Манна.

В цьому плані принципово цікава новела «Маріо і чарівник», створена вже в той тривожний час, коли фашизм переміг в Італії і рвався до влади в Німеччині. Новела написана на італійському матеріалі (і зразу ж внесена Муссоліні до індексу заборонених творів), але її зміст безпосередньо стосувався й тогочасної німецької дійсності, звучав гострим застереженням. За формулою «невинний», побутово-психологічний етюд, цей твір насправді був активним втручанням у сферу політики та ідеології.

Спершу в цьому на звичайному побутовому матеріалі, але точно й виразно відтворюється нездорова духовна й психологічна атмосфера в країні, де запанувала фашистська диктатура. Це дух нетерпимості, національного чванства й похваляння, що передається навіть дітям («але скоро ми зрозуміли, що це політика, що йдеється тут про ідею нації»). Це й перебіль-

шепі уявлення про моральне здоров'я своєї країни, її занепад моралі за кордоном, нахабна тиранія дрібних чиновників і показна любов до дуче, яка старанно афішується. Та «весь лиховісний дух тамтешніх настроїв» втілився для письменника в особі «страхітливого Чіпполі».

Чіппола — це гіпнотизер, який видає себе за циркового фокусника і перетворює свої атракціони на злі знищання над глядачами, «маленькими людьми», роблячи їх посміховиськом, слухняними ляльками. Оскільки він щедро розсипає похвалу на адресу дуче й цитує його, влада ставиться до п'ого поблажливо. Атрибути сили Чіпполи — склянка з коньяком і нагайка в руків'ям у формі пазура. Розгортаючи новелу, Манн все чіткіше розкриває її підтекст і, зрештою, прямо вказує, що «мистецтво» Чіпполи споріднене з фашизмом, а те, що цей зловісний горбань витворяє у невеличкому курортному містечку,— це, власне, точний відповідник усієї діяльності фашистів, і не лише в італійському масштабі. Доречно тут нагадати характеристику Гітлера, яку письменник давав пізніше в одній зі своїх статей: «Тип приборкувача звірів, озброєного бичем і револьвером, тип гіпнотизера мас...»

Закінчується твір тим, що молодий офіціант Маріо, пад яким особливо жорстоко поглумився Чіппола, вбиває його двома пострілами з револьвера. В контексті і новели, і німецької та європейської дійсності початку 30-х років цей фінал, ці постріли набували символічногозвучання, закликали до активної відсічі фашизму. Новела «Маріо і чарівник» була першим відверто антифашистським твором письменника.

В основі аналізованих оповідань Томаса Манна, як і переважної більшості його творів, лежать зіткнення між людиною і чужим, ворожим їй суспільством. А от сюжетну основу його останньої новели «Обдурена»

(1953) становить колізія між людиною і природою, одна з традиційних у літературі і мистецтві колізій.

На закінчення слід сказати, що творчість Томаса Манна, письменника-філософа, одного з основоположників сучасного «інтелектуального» роману, була тісно зв'язана з кращими традиціями пімецької прогресивної літератури і з тим досвідом, який він черпав зі скарбниці світової, зокрема російської літератури. Захисник демократичної культури, пристрасний борець за справу миру і дружби між народами, лауреат Нобелівської премії, Томас Манн, сторіччя від дня народження якого виповнюється у 1975 році, поряд з Анатолем Франсом, Роменом Ролланом, Бернардом Шоу, Генріхом Манном і Теодором Драйзером, належав до тих письменників, які, почавши свою творчість у мінулому столітті, усвідомили і втілили в своїх творах велич прогресивних ідей нашого століття. І новелістичний доробок Манна пройнятий свідомістю того, що справжнє мистецтво натхнене «духом суспільного обов'язку і служіння».

Дмитро НАЛИВАЙКО

НОВЕЛИ

ТРИСТАН

Ось він, санаторій «Затишок»! Довгий головний корпус і бічна прибудова, витримані в прямих лініях, біліють серед великого саду, мило оздобленого гротами, арками й невеличкими альтанками з кори дерев, а за шиферними дахами стішою здіймаються до неба ялиново-зелені гори, плавно переходячи одна в одну.

Заклад цей здавна очолює доктор Леандер. Він посить чорну роздвоєну бороду, кучеряву й цупку, мов кінський волос, яким набивають меблі, окуляри з товстими, близкучими скельцями і мас вигляд людини, яку наука загартувала, зробила черствою і сповнила спокійним, поблажливим пессимізмом. Суворий і неприступний, він цими своїми рисами тримає в покорі хворих — людей надто слабких, щоб самим встановлювати собі закони і дотримуватись їх; вони віддають йому своє майно за право перебувати під захистом його суворості.

Що ж до панни фон Остерло, то вона провадить господарство невтомно й самовіддано. Боже мій, яка вона працьовита, як бігає сходами вгору і вниз, як поспішає з одного кінця санаторію в другий! Вона володарює на кухні і в коморі, порпається в шафах з білизною, командує челяддю і дбає про їжу, виходячи з міркувань економії, гігієни, смаку і зовнішньої привабливості, господарює навдивовижу обачно, і в її бурхливій діяльності ховається постійний докір усій чоловічій половині людства, жоден представник якої не здогадався досі одружитися з нею. Але на щоках у неї двома круглими яскраво-червоними плямами незгасно горить надія стати колись пані Леандер...

Озон і тихе, тихе повітря... Хоч би там що казали конкуренти доктора Леандера і всі, хто йому заздрить, хворим на легені треба настійно рекомендувати «Затишок». Але в ньому лікуються не тільки сухотики, тут є й інші пацієнти — чоловіки, жінки і навіть діти: доктор Леандер домігся успіху в найрізноманітніших галузях медицини. Є тут хворі на шлунок, наприклад, радниця Шпац, що, крім того, скаржиться на вуха, є пацієнти з вадою серця, паралітики, ревматики і нервовохворі в різному стапі. Один генерал — діабетик, що вічно бурчить, усім невдоволений, проїдає тут свою пенсію. Декотрі панове з виснаженими обличчями якось чудно закидають ноги, наче не зовсім володіють ними, що наводить па прикрі думки. Одна п'ятдесятірічна дама, пасторша Геленраух, яка народила дев'ятнадцятеро дітей і вже ні про що в світі нездатна думати, все-таки не може втихомиритись і ось уже цілий рік, гнана якимось безглуздим неспокоєм, блукає без мети по всьому будинку, спираючись на руку своєї доглядачки, піма й задерев'яна, моторошна, мов привид.

Час від часу помирає хтось із «тяжких», що лежать у своїх кімнатах і не з'являються ні до столу, ні у вітальні, і ніхто про це не довідується, навіть пацієнти в сусідніх кімнат. Пізно вночі жовтого як віск покильця виносять, і життя в «Затишку» знов іде сплюючи колесо — масажі, електризація, ін'єкції, душі, ванни, гімнастика, потогонні процедури, інгаляції в різних приміщеннях, устаткованих найновішими дослідженнями сучасної техніки...

Так, тут завжди людно. Заклад процвітає. Швейцар, що стоїть біля входу в прибудову, дзвонить у дзвін, коли прибувають нові пацієнти, а тих, що від'їздять, урочисто проводить до екіпажа доктор Леандер разом із панною фон Остерло. Яким тільки людям не давав уже притулку «Затишок»! Тут краде дні в господа

бога павіть один письменник, ексцентричний чоловік з дивним прізвищем — воно означає якийсь мінерал чи благородний камінь.

Між іншим, у санаторії, крім пана Леандера, є ще один лікар — для легких випадків і для безнадійно хворих. Але він зветься по-простацькому Мюллер і взагалі не вартий того, щоб про нього згадувати.

На початку січня комерсант Клетеріан — фірма «А. К. Клетеріан і К°» — привіз до «Затишку» свою дружину; швейцар бомкнув у дзвін, і панна фон Остерло привітала прибулих здалеку гостей у вітальні внизу, обставлений, як і майже весь цей старий, величний будинок, у на диво чистому стилі ампір. Відразу ж по тому з'явився й доктор Леандер, він коректно вклонився, й почалася перша, корисна для обох сторін розмова.

Грядки в саду були, як завжди взимку, вкриті матами, гроти заметені снігом, альтанки порожні. Двоє санаторних служників несли валізи нових пожильців — екіпаж зупинився на щосе перед гратчастими воротами, бо до самого будинку під'їзду не було.

— Не поспішай, Габріело, *take care*¹, серце мое, і не розтуляй рота,— казав пан Клетеріан, ведучи дружину через сад, і в кожного, хто глянув би на неї, піжно затремтіло серце, і він приєднався б до того «*take care*», — хоч, правду мовити, пан Клетеріан з таким самим успіхом міг би сказати це й по-німецькому.

Візник, що привіз їх до санаторію від станції, чоловік простий, грубий, не навчений делікатних манер, мало язика не прикусив з безпорадної натуги бути якнайбережнішим, коли комерсант допомагав своїй дружині злазити з екіпажа; здавалося навіть, що обое

---

¹ Обережно (англ.).

гнідих, від яких у тихому морозяпому повітрі здіймалася пара, скосивши очі, напружено стежили за тією подією, турбуючись за таку кволу грацію і за таку тендітну красу.

Як було ясно сказано в листі, що його пан Клете-ріан попередньо надіслав з Балтійського узбережжя головному лікареві «Затишку», його дружина хворіла на дихальне горло,— слава богу, не на легені! Та якби навіть вона все-таки хворіла на легені, однаково важко було собі уявити щось миліше, благородніше, неземніше і безтіесніше, ніж ця молода жінка, що, поряд із своїм кремезним чоловіком, стомлено сиділа в білому кріслі прямих форм і, м'яко відкинувшись на спинку, прислухалася до розмови.

Її гарні бліді руки, оздоблені тільки простою обручкою, лежали на колінах, у складках важкої, темної сукняної спідниці; вузький сріблясто-сірий корсет з твердим стоячим комірцем був густо покритий накладними оксамитовими візерунками. Але від тих важких теплих тканин чарівна, невимовно тендітна, стомлена голівка молодої жінки здавалася ще милішою, зворушливішою і якоюсь неземною. Її каштанове волосся, зібране на потилиці у вузол, було гладенько зачесане, і лише одне кучеряве пасмо спадало вниз біля правої скроні, де над чітко окресленою бровою маленька хвороблива жилка своїм блакитним розгалуженням дивно порушувала бездоганну чистоту майже прозорого лоба. Та блакитна жилка над оком якось тривожно панувала над усім тонким овалом обличчя. Вона ставала ще помітніша, тільки-но жінка починала говорити і навіть як вона усміхалася,— тоді та жилка надавала обличчю якогось напруженої, майже пригніченого виразу, що викликав невиразні побоювання. А все ж вона говорила і всміхалася. Говорила невимушено й привітно, ледь приглушеним голосом, і всміхалася трохи стомленими, часом наче

ладними зовсім заплющитись очима, в куточках яких, біля вузького перенісся, залягали глибокі тіні, і гарним широким ротом,— він був блідий, а проте ніби світився, може, тому, що губи були окреслені дуже різко й чітко. Зрідка жінка покашлювала. Тоді вона підносіла до рота хусточку, а потім розглядала її.

— Не кашляй, Габріело,— мовив пан Клетеріан.— Ти ж бо знаєш, darling¹, що вдома доктор Гінцпетер суворо заборонив тобі кашляти, треба просто взяти себе в руки, серце мое. Все лихо, як я вже сказав, у дихальному горлі,— повторив він.— Спершу, як почалася хвороба, я був справді подумав, що це легені, і бозна-як налякався. Але це не легені, о ні, де в біса, ми такого не допустимо. Правда ж, Габріело? Ге-ге!

— Безперечно,— мовив доктор Леандер і блиснув окулярами в її бік.

Потім пан Клетеріан замовив кави і булочок,— звук «к», здавалося, в нього утворювався десь глибоко в горлянці, а слово «булочка» він вимовляв так, що в кожного, хто його чув, з'являвся апетит.

Йому принесли все, що він хотів, а також дали кімнати для нього й для його дружини, і вони пішли влаштовуватись.

Між іншим, доктор Леандер уявся сам лікувати хвору, а не доручив її докторові Мюллеру.

Нова пацієнтка привернула увагу всіх у «Затишку», і пан Клетеріан, звиклий до такого успіху, задоволено сприймав кожну ознаку захоплення його дружиною. Генерал-діабетик, побачивши її вперше, на хвилину перестав буркати, панове з виснаженими обличчями, коли опинялись поблизу неї, усміхалися і щосили памагались дати раду своїм ногам, а радниця Шпац відразу ж виявила бажання стати її старшою

---

¹ Люба (англ.).

товаришкою. Так, ця жінка, що носила прізвище пана Клетеріана, нікого не лишала байдужим! Письменник, що вже кілька тижнів бавив час у «Затишку», чудний тип, прізвище якого звучало як назва благородного каменя, аж зблід, коли вона пройшла повз нього коридором,— він зупинився і ще довго стояв мов укопаний, як вона вже зникла.

Не минуло й двох днів, як усе санаторне товариство знало її історію. Народилася вона в Бремені, що, між іншим, помітно було з деяких мілих помилок у її вимові, і там же два роки тому дала згоду стати дружиною комерсанта Клетеріана. Він повіз її до свого рідного міста, па Балтійське узбережжя, а місяців десять тому вона в тяжких муках, з небезпекою для життя, подарувала йому сина і спадкоємця, надзвичайно жваву, вдатну дитину. Але після тих жахливих днів сила до молодої матері так уже й не вернулася, якщо в неї взагалі колись була сила. Тільки-но вона встала з ліжка після пологів, до краю змучена, до краю знесилена, як у неї під час кашлю трохи ішла кров — о, зовсім небагато, тільки ледь-ледь,— але краще, звичайно, щоб вона взагалі не йшла, а найгірше, що це незначне, але приkre явище невдовзі повторилося. Ну, на це, звичайно, є свої засоби, і доктор Гінцпетер, домашній лікар, негайно вдався до них. Він прописав їй цілковитий спокій, звелів ковтати шматочки криги, від кашлю давав морфій, а серце спокоював різними ліками. Та все це не дуже допомагало, і тим часом як дитина, Антон Клетеріан-молодший, чудовий хлопчик, з неймовірною енергією і безцеремонією здобував і стверджував своє місце в житті, його модна мати, здавалось, тихо, повільно вгласала... Як уже сказано, хворе було дихальне горло — цих двоє слів в устах доктора Гінцпетера звучали навдивовижу втішно, заспокійливо, майже підбайдорливо. І хоч то були не легені, доктор нарешті

вирішив, що для швидшого одужання дуже бажані м'якший клімат і перебування в лікувальному закладі, а добра слава санаторію «Затишок» та його головного лікаря визначили їхній маршрут.

Такі були їхні справи; і пан Клетеріан сам розповідав це кожному, хто хотів його слухати. Він говорив голосно, невимушено й добродушно, як людина, що в неї з травленням і з гаманцем усе гаразд, випинав губи, одні звуки надміру тягнув, а інші ковтав, як загалом жителі північного узбережжя. Декотрі слова він немов вистрілював і сам тоді сміявся, наче вдало пожартував.

Пан Клетеріан був середній на зріст, кремезний, дужий, коротконогий і мав повне, червоне обличчя з водяво-блакитними очима, білястими віями, великими ніздрями й вологими губами. Він носив англійські баки, по-англійському одягався і дуже зрадів, заставши в санаторії англійську родину — батька, матір і трьох гарненьких дітей з їхньою «nurse»¹, які тут перебували в цілковитій самотині, бо не знали, де ж їм ще перебувати, і з якими він вранці снідав по-англійському. Взагалі він любив добре і всмак попоїсти й випити, виявив себе справжнім знавцем кухні й вина і дуже цікаво розповідав санаторному товариству про обіди, які влаштовували він і його знайомі в нього на батьківщині, а також змальовував декотрі вишукані, не відомі тут страви. Тоді очі його звужувались, в них з'являвся лагідний вираз, у голосі проривалися якісь носові звуки, а слова ніби липли до ніднебіння і булькали в горлі.

Що пан Клетеріан не цурається й інших земних насолод, він довів того вечора, коли один з пожильців «Затишку», письменник за фахом, побачив у коридорі його жарти зі служницею, які трохи виходили за межі

· ¹ Нянькою (англ.).

дозволеного,— незначна, кумедна подія, що викликала в згаданого письменника до смішного гидливу гри- масу.

Що ж стосується дружини пана Клетеріана, то ви- дно було з першого погляду, що вона віддана йому всім серцем. Усміхаючись, вона стежила за його сло- вами й рухами — не з гордовитою поблажливістю, з якою часом стражденні ставляться до здорових, а з ласкавою радістю і схваленням, що їх у добродушних хворих викликає упевненість людей, які досить добре почувають себе на цьому світі.

Пан Клетеріан недовго прожив у «Затишку». Він приїхав сюди задля дружини і через тиждень, пере- конавшись, що вона добре влаштована і перебуває в надійних руках, залишив санаторій. Його кликали на батьківщину обов'язки перед дитиною і перед фір- мою, однаково важливі для нього; і хоч дитина почу- вала себе як риба у воді, а фірма процвітала, він зму- шений був, забезпечивши дружині найкращий догляд, повернувшись додому.

Письменника, що вже кілька тижнів жив у «За- тишку», звати було *Шпінель*, Детлеф Шпінель, і вигляд у нього був дивний.

Уявіть собі брюнета років тридцяти з гаком, гарної постави, вже сивого на скронях, але навіть без натяку на бороду чи вуса на круглому, білому, трохи одут- лому, невиразному обличчі. Він не голився — це було б помітно; на його м'яких хлопчаших щоках тільки по- декуди пробивалися тоненькі волосинки. І це здава- лося дуже дивним. Близкучі, ясно-карі очі в пана Шпінеля мали лагідний вираз, пориста верхня губа виставала наперед, як у римлян, ніс був короткий і, може, надто м'ясистий, зуби — великі й порохняві, а ноги надзвичайних розмірів. Один з тих добродіїв, що не могли впоратися з своїми ногами, цинік і жартун, називав його поза очі «гнилим недоростком» — не так

влучно, як злісно. Одягався пан Шпінель гарно й модно — в довгий чорний сюртук і яскраво поцяткований жилет.

Він був нетовариський і ні з ким не спілкувався. Лише зрідка на нього могла найти бурхлива хвиля прихильності й любові до людей, а бувало це тоді, коли пан Шпінель впадав в естетичний екстаз, захоплений якимось гарним видовиськом — гармонією двох барв, вазою благородної форми чи горами в сяйві признахідного сонця. «Як гарно! — казав він тоді, схиливши голову набік, здійнявши плечі, широко розвівши руки й наморщивши носа.— Боже, гляньте, як гарно!» Такої миті з надміру почуттів він здатен був схопити в обійми пайцеремонішу особу, байдуже кого — чоловіка чи жінку.

На столі в нього, так, щоб кожному було видно, хто зайде до кімнати, лежала книжка, яку він написав. То був не дуже великий роман з надзвичайно дивним малюнком на обкладинці, надрукований на одному з гатунків паперу, крізь який цідять каву, шрифтом, що в ньому кожна літера скидається на готичний собор. Панна фон Остерло якось на дозвіллі прочитала роман і сказала, що він «рафінований», — в її устах це означало «смертельно нудний». Дія роману відбувалася в світських салонах, у розкішних будуарах, повних вишуканих речей — гобеленів, старовинних меблів, чудесної порцеляни, коштовних тканин і різноманітних мистецьких дрібничок. В опис цих речей було вкладено багато любові, і, читаючи його, знайомі пана Шпінеля відразу немов бачили перед собою самого автора — він морщив носа й казав: «Як гарно! Боже, гляньте, як гарно!» Але він не написав ніяких інших книжок, крім цієї, і це було дивно, бо він дуже любив писати. Більшу частину дня він просиджував у своїй кімнаті за письмовим столом і відсилав на

пошту надзвичайно багато листів — майже щодня по одному або по два,— а сам, мов на сміх, отримував їх на диво рідко...

За столом пан Шпінель сидів навпроти дружини пана Клетеріана. На перший обід з їхньою участю він трохи спізнився. Зайшовши до великої Італії на першому поверсі прибудови, він не дуже голосно привітався до всіх і сів на своє місце, після чого доктор Леандер без довгих церемоній відрекомендував його новим пожильцям. Пан Шпінель уклонився і трохи збентежено взявся до їжі. Його великі, білі, гарної форми руки, що виглядали з дуже вузьких рукавів, орудували ноожем і виделикою дещо манірно. Скоро збентеження його минулося, і він уже почав спокійно поглядати то на пана Клетеріана, то на його дружину. Пан Клетеріан також протягом обіду кілька разів звертався до нього з запитаннями й зауваженнями з приводу тутешнього клімату і розташування санаторію, його дружина мило вставляла слово чи двос, і пан Шпінель илічливо відповідав їм. Голос у нього був м'який і добрить приемний, але говорив він з деяким зусиллям, исклюючи, наче зуби заважали язикові.

Коли вже, вставши з-за столу, всі перейшли до Італії й доктор Леандер побажав новим пожильцям, щоб обід пішов їм на користь і на здоров'я, дружина пана Клетеріана спитала про свого візаві:

— Як того добродія звати? Шпінеллі? Я не розчула його прізвища.

— Шпінель, а не Шпінеллі, шановна пані. Ні, він по Італісць і родом тільки зі Львова, наскільки мені відомо...

— Що ви сказали? Він письменник? Чи хто? — перепитав пан Клетеріан; тримаючи руки в кишенях пручних англійських штанів, він наставив вухо й розтулив рота, як, бувас, дехто робить, щоб краще чути.

— Ну, не знаю... він пише... — відповів доктор Леандер. — Здається, він видав якусь книжку, начебто роман, я справді не знаю...

Цим подвійним «не знаю» доктор Леандер, видно, хотів показати, що він не дуже високої думки про письменника і складає з себе будь-яку відповіальність за нього.

— Але ж це дуже цікаво! — мовила дружина пана Клетеріана. Вона ще ніколи не бачила живого письменника.

— Так,— ввічливо погодився доктор Леандер,— він має певний розголос...

Більше вони про письменника не розмовляли.

Але трохи згодом, коли нові гості пішли до своїх кімнат і доктор Леандер також рушив до виходу, пан Шпінель затримав його і, в свою чергу, поцікавився:

— Як прізвище тієї пари? Я, звичайно, нічого не розчув.

— Клетеріан,— відповів пан Леандер, не зупиняючись.

— Як? — перепитав пан Шпінель.

— *Клетеріан* їхнє прізвище! — мовив доктор Леандер і пішов своєю дорогою. Він був таки дуже невисокої думки про письменника.

Ми вже, здається, дійшли до того, що пан Клетеріан повернувся на батьківщину? Так, він знов жив на Балтійському узбережжі, дбаючи про свої торговельні справи і про свого сина, безцеремонну, життєрадісну маленку істоту, що коштувала матері стількох страждань і легкої хвороби дихального горла. Що ж до самої молодої матері, то вона лишилася в «Затишку», і радниця Шпац узяла на себе роль її старшої товаришки. Але це не заважало дружині пана Клетеріана перебувати в добрих стосунках і з іншими пацієнтами, наприклад, з паном Шпінелем, який, на

диво всім (бо досі він ні з ким не спілкувався), зразу ж почав виявляти до неї надзвичайну послужливість і увагу і з яким вона радо гомоніла у вільні години, передбачені суворим розпорядком дня.

Він наблизався до неї неймовірно обережно й шанобливо і говорив не інакше, як завбачливо притишивши голос, тож глухувата радниця Шпац здебільшого не могла розчuti жодного його слова. Він навишпиньки підходив до крісла, в якому усміхаючись сиділа, ніби невагома, дружина пана Клетеріана, зупинявся за два кроки від неї, одну свою величезну ногу відставляв назад, а тулубом подавався вперед і починав розмову тихо, проникливо, трохи захлинаючись і важкувато повертаючи язика, ладен щоміті відступити й зникнути, тільки-но в неї на обличчі з'явиться хоч якась ознака втоми чи нудьги. Але їй не було нудно з паном Шпінелем; вона запрошуvalа його посидіти коло них з радницею, зверталася до нього з якимось запитанням, а тоді, усміхаючись, зацікавлено слухала його, бо часом він казав такі певні, дивні речі, яких їй ще зроду не доводилось чути.

— А чого ви живете в «Затишку», пане Шпінель? — спитала вона.— Який курс лікування ви проходите?

— Курс лікування?.. Ходжу на електризацію. Але про це навіть не варто згадувати. Я скажу вам, шановна пані, чому я тут. Через стиль.

— Он як,— мовила дружина пана Клетеріана і, спершись підборіддям на руку, обернулася до пана Шпінеля з перебільшеною зацікавленістю,— так прикідається перед дитиною, коли хочуть, щоб вона щось розповіла.

— Так, шановна пані, «Затишок» — це чистий ампір; кажуть, що колись це був замок, літня резиденція. Це крило прибудоване пізніше, але головний корпус зберігся неторкнутим з давніх часів. Я інколи підчуваю, що просто не можу обйтися без ампіра, він

тоді мені конче необхідний, щоб бути в більш-менш доброму настрої. Адже зрозуміло, що серед м'яких, зручних аж до непристойності меблів людина почував себе не так, як серед прямих ліній цих столів, крісел і драпування... Ця ясність і твердість, ця холодна, терпка простота і стримана суворість, безперечно, додають мені самовладання й гідності, шановна пані, надовго відновлюють мої душевні сили, внутрішньо очищають мене, морально підносять...

— Дивно,— сказала вона.— А втім, я зможу зрозуміти вас, якщо постараюсь.

Він сказав їй, що старатись не варто, і обос заміялися. Радниця Шпац також засміялась і згодилась, що це дивно, але не сказала, що може зрозуміти його.

Вітальня в «Затишку» була велика й гарна. Високі білі двійчасті двері до сусідньої більядрної, де розважалися добродії з неслухняними ногами й інші пасінти, стояли відчинені навстіж. З другого боку крізь засклени двері видно було терасу й сад. Збоку від дверей стояло піаніно. Був тут і оббитий зеленим сукном ломберний стіл, за яким генерал-діабетик і ще декілька чоловіків грали у віст. Дами читали або вишивали. Опалювали вітальню залізною грубою, але погомоніти найприємніше було коло вишуканого каміна, в якому лежав штучний жар, обліплений смужками яскраво-червоного паперу.

— Рано ви любите вставати, пане Шпінель,— сказала дружина пана Клетеріана.— Я вже двічі або й тричі випадково бачила, як ви о пів на восьму ранку виходили з дому.

— Я люблю рано вставати? Ох, якраз навпаки, шановна пані. Я, бачите, рано встаю тому, що люблю довго поспати.

— Ви повинні пояснити мені це, пане Шпінель.

Радниця Шпац також зажадала пояснення.

— Ну... Якщо людина любить рано вставати, то їй,

по-моєму, зовсім не треба так зарані схоплюватися. Вся справа в сумлінні, шановна пані... Біда з тим сумлінням! Я і такі, як я, ціле життя тільки те й робимо, що намагаємося обдурити своє сумління, якось перехитрувати його й дати йому хоч малесеньку радість. Ми непотрібні істоти: я і такі, як я, нам рідко випадає в житті добра година, ми завжди зранені й пригнічені почуттям своєї непотрібності! Ми ненавидимо все потрібне, знаємо, що воно нице й негарне, і захищаємо цю істину, як захищають лише вкрай необхідні істини. І все ж таки нас геть замучило сумління. Та ще й наше внутрішнє життя, наш світогляд, наш спосіб праці такі, що вони підточують наш організм, руйнують його й нищать, а це ще погіршує справу. Ну от, ми і шукаємо хоч якихось заспокійливих засобів, бо без них просто не витримали б. Дехто з нас, наприклад, відчуває потребу в певному режимі, гігієнічно суровому способі життя. Рано, немилосердно рано вставати, приймати холодну ванну, гуляти по снігу... Завдяки цьому ми хоч якусь годину буваємо задоволені собою. А якби я дав собі волю, то, повірте мені, до обіду пролежав би в постелі. Коли я рано встаю, то це, властиво, лицемірство.

— Ну чому ж, пане Шпінель! Я вважаю, що це сила волі... Правда ж, пані Шпац?

Радниця погодилася, що це сила волі.

— Лицемірство чи сила волі, шановна пані,— кому яке слово більше подобається. Я скильний судити свої пчинки з такою сумною щирістю, що...

— В тім-то й річ. Ви, напевне, надто часто сумуєте.

— Так, шановна пані, я часто сумую.

Погода стояла гарна. Чисті й чіткі в тихому морозиному повітрі, яскраві, аж сліпучі, підведені синюватими тіннями, біліли земля, гори, будинок і сад, а над ними здіймалося ніжно-блакитне, осяйне шатро неба, і никому, здавалося, танцювали міріади мерехтливих

світлячків і блискучих кристаликів. Дружина пана Клетеріана почувала себе в ці дні краще; вона вже не мала гарячки, майже не кашляла і йла без особливої огиди. В сонячну морозяну погоду вона часто цілими годинами, як їй було й приписано, сиділа на терасі. Сиділа серед снігів, уся загорнута в ковдри й хутра, і з надією вдихала чисте крижане повітря, таке корисне для її горла. Інколи вона бачила в саду пана Шпінеля, також тепло вдягненого, в чоботях на хутрі, що надавали його ногам просто фантастичних розмірів. Він сторохко ступав по снігу, обережно, з якоюсь застиглою грацією тримаючи руки біля тулуба, шанобливо вітався, підходячи до тераси, підіймався на кілька східців і розпочинав розмову.

— Сьогодні, гуляючи вранці, я бачив гарну жінку... Боже, яка вона була гарна! — казав він, схиливши голову на плече й розчепіривши пальці.

— Справді, пане Шпінель? Змалюйте ж мені її!

— Ні, не можу. Це була б спотворена картина. Проходячи повз жінку, я ледве скинув на неї оком, навіть не бачив її по-справжньому. Але досить було невиразної тіні, яка майнула переді мною, щоб збудити мою уяву, і я поніс із собою її чудовий образ... Боже, який чудовий!

Вона засміялася.

— Ви завжди так дивитеся на гарних жінок, пане Шпінель?

— Авжеж, шановна пані, і це краще, аніж грубо й приземлено пасти її очима й залишатися під враженням недосконалої дійсності...

— Приземлено... Чудне слово! Справді, письменницьке слово, пане Шпінель! Але, знаєте, на мене воно спрямлює враження. В ньому є глибокий зміст, і я його трохи розумію. Воно будить думку про щось вільне й високе, навіть викликає неповагу до дійсності, хоч дійсність треба поважати дужче, ніж будь-що, може,

павіть тільки її єдину... І я починаю розуміти, що, крім речей реальних, відчутних на дотик, є їй щось ніжніше...

— Я знаю тільки одне обличчя,— сказав він раптом певничайно радісним, зворушеним голосом, піднісши до рівня плечей стиснуті в кулаки руки й показавши в захопленій усмішці спорохнявілі зуби.— Я знаю тільки одне обличчя, яке в житті має такі благородні риси, що було б просто гріх вправляти його уявою. Я б дивився на нього, милувався б ним не хвилинами, не годинами, а ціле своє життя, я б весь потонув у ньому й забув усе земне...

— Так, так, пане Шпінель. Але все ж таки в панни фон Остерло трохи стирчать вуха.

Він замовк і низько похилив голову. Коли він знов випростався, очі його із збентеженим, болісним вира-зом зупинилися на маленькій хворобливій жилці, що своїм блакитним розгалуженням дивно порушувала чистоту майже прозорого лоба.

Дивак, хтозна-який дивак! Дружина пана Клетеріана інколи думала про нього, бо в неї було дуже багато часу на роздуми. Чи то перестала діяти зміна клімату, чи з'явився якийсь інший шкідливий вплив, але здоров'я її погіршало, дихальне горло, здавалося, було не в найкращому стані, вона почувала себе кво-лою, стомленою, втратила appetit, часто мала гарячку; доктор Леандер найрішучіше звелів їй дотримуватись цілковитого спокою і нічого не брати до серця. Отже, коли їй не треба було лежати, вона сиділа з радницею Шпац, мовчала і, поклавши на коліна руки з ви-шиванням, віддавалася всіляким думкам.

Так, він викликав у неї багато думок, той химерний пан Шпінель, і найдивовижніше було те, що ду-мала вона не стільки про нього, скільки про себе саму; він якимось чином збудив у ній чудну, не знану їй

досі цікавість до самої себе. Якось, серед розмови, він сказав:

— Загадкові все-таки істоти жінки... Знаєш це віддавна, а проте дивишся на них і не можеш надивуватися. Ось перед тобою чудесне створіння, сильфіда, запашна квітка, не дівчина, а мрія. І що ж вона робить? Іде їй віддається ярмарковому борцеві чи рістникові. Потім з'являється під руку з ним або навіть схиливши голову йому на плече і позирає навколо з хитрою усмішкою, ніби хоче сказати: «Будь ласка, тепер сушіть собі голови!» І ми сушимо собі голови...

До цих слів не раз верталася думками дружина пана Клетеріана.

Іншого разу, на диво радниці Шнац, між ними відбулася така розмова.

— Дозвольте вас запитати, шановна пані, хоч, може, це їй нескромно: як вас звати, тобто як ваше прізвище?

— Ви ж знаєте, що мое прізвище Клетеріан, пане Шпінель!

— Гм... Це я знаю. Скоріше, заперечую це. Я, звичайно, маю на увазі ваше власне, дівоче прізвище. Будьте справедливі, шановна пані, і визнайте, що того, хто зве вас «пані Клетеріан», варто відшмагати.

Вона так щиро засміялася, що блакитна жилка в неї над бровою проступила страхітливо чітко, надавши їй ніжному, милому обличчю напруженого, болісного виразу, що викликав у серці глибоку тривогу.

— Господи, ну їй вигадали ж, пане Шпінель! «Відшмагати»! Хіба Клетеріан — таке жахливе прізвище?

— Так, шановна пані, я всім серцем зненавидів це прізвище, тільки-но почув його. Воно смішне їй понад усіку міру негарне. І називати вас, на догоду звичасві, прізвищем вашого чоловіка — просто варварство її підлість.

— Ну, а Екгоф? Хіба Екгоф краще? Прізвище моого батька — Екгоф.

— О, бачите! Екгоф — це вже зовсім інша річ. Павіть один великий актор мав прізвище Екгоф. Ви згадали тільки про батька. Хіба ваша мати...

— Так, моя мати померла, як я була ще малою.

— Он що. Розкажіть же мені трохи про себе, прошу вас. Та якщо вас це стомлює, то не треба. Тоді мовчіть, а я розповідатиму про Париж, як минулого разу. Але ви могли б говорити зовсім тихо, навіть пошепки, від цього ваша розповідь стане тільки ще чудеснішою... Ви народилися в Бремені? — Це запитання він вимовив майже нечутно, з таким шанобливим і значущим виразом, наче Бремен — місто, якому немає рівних, місто, де на кожному кроці трапляються неймовірні пригоди і відкривається прихована краса, а всі народжені в ньому несуть на собі печать якоїсь таємничої вищості.

— Так, уявіть собі! — мимоволі сказала вона.— Я з Бремена.

— Я колись був там,— задумливо мовив він.

— Боже мій, ви й там були? Ви, пане Шпінель, мабуть, бачили геть усе — від Туніса аж до Шпіцбергена!

— Так, я колись був там,— повторив він.— Лише кілька годин, увечері. Я пам'ятаю старовинну вузеньку вулицю, над стрімкими дахами якої криво й чудно висів місяць. Потім я був ще в пивниці, де тхнуло пивом і цвіллю. В мене аж серце щемить від цього спогаду...

— Справді? Де ж це могло бути? Так, я теж народилася в такому сірому будинку із стрімким дахом, у старому купецькому будинку з лунким вестибюлем і білою полакованою галереєю.

— То ваш батько купець? — спитав він, на хвилю пінагавши.

— Так. Але, крім того, ще й митець. І, мабуть, насправді митець.

— Ах, он як! І в якій же царині?

— Він грас на скрипці... Але це ще нічого не означає. Важливо, як він грає, пане Шпінель! Деякі речі він грав так, що я кожного разу плаکала, слухаючи його. Ніщо в житті не викликало в мене таких пекучих сліз! Ви не повірите...

— Я вірю! Ох, ще й як вірю!.. Скажіть мені, шановна пані, ваш рід, мабуть, старовинний? Напевне, вже не одне покоління жило, працювало й попроща-лося зі світом у тому сірому будинку зі стрімким да-хом?

— Так... А чому, власне, ви питаете?

— Бо часто буває, що рід з практичними, міщанськими, тверезими традиціями наприкінці своїх днів ще раз спалахує в мистецтві.

— Хіба? Так, щодо моого батька, то він напевне більший митець, аніж багато хто з тих, що називають себе так і живуть зі своєї слави. А я тільки трохи граю на роялі. Тепер вони заборонили мені грati, але тоді, вдома, я ще грала. Ми грали вдвох з батьком... Авежж, я люблю згадувати ті роки, особливо сад, наш сад за будинком. Він був страшенно занедбаний, зарослий, захищений потрісканим, замшілим муром; але якраз це й додавало йому великого чару. Посередині був водограй, оточений густим кільцем півників. Улітку я, бувало, цілі години проводила там з товариши-ками. Ми сиділи на складаних стільчиках навколо во-дограю...

— Як гарно! — мовив пан Шпінель і звів плечі.— Ви сиділи й співали?

— Ні, ми здебільшого плели.

— І все-таки... Все-таки...

— Так, ми плели й балакали собі, шість моїх това-ришок і я...

— Як гарно! Боже, послухайте, як гарно! — вигукнув пан Шпінель, і обличчя його скривилося.

— Що ж тут такого гарного, пане Шпінель?

— О, те, що, крім вас, там було ще шестеро дівчат, що ви не входили в це число, а були ніби королевою над ними... Ви вирізнялися серед своїх шести товаришок. У косах у вас сяяла маленька золота корона, невидима, але знаменна...

— Не вигадуйте, яка там корона...

— І все-таки вона сяяла, хоч і незримо, я побачив би її, ясно побачив би її у ваших косах, якби тієї години непомічений стояв у заростях...

— Бог його знає, що б ви побачили. Але вас там не було, зате одного дня з-за купців разом з моїм батьком вийшов мій теперішній чоловік. Боюсь, що вони навіть чули дещо з наших балачок...

— Отже, ви там познайомилися зі своїм чоловіком, шановна пані?

— Так, я там з ним познайомилася! — мовила вона голосно й весело, і, коли всміхнулася, над брововою в неї дивно й напружено проступила ніжно-блакитна жилка.— Він, бачте, приїхав до моого батька в справах. Другого дня його запросили на обід, а ще через три дні він попросив моєї руки.

— Справді? Все відбулося так швидко?

— Авежеж... Тобто відтоді події вже розвивались трохи повільніше. Мій батько, щоб ви знали, зовсім не хотів віддавати мене заміж і лишив собі довгий термін на роздуми. По-перше, йому дуже не хотілося відшукати мене від себе, а крім того, він мав ще й інші міркування. Але...

— Але що?

— Але якраз мені хотілося вийти заміж,— усміхнулася вона, і блакитна жилка знов надала її милому обличчю сумного, хворобливого виразу.

— Ага, ви хотіли вийти заміж.

— Так, і, як бачите, виявила досить тверду волю...

— Авежеж, бачу.

— Тож батькові, врешті, довелось поступитися.

— І ви покинули його самого і його скрипку, покинули старий дім, зарослий садок, водограй, шістьох своїх товаришок і поїхали з паном Клетеріаном.

— І поїхала... Ну й дивно ж ви висловлюєтесь, пане Шпінель! Майже по-біблійному! Так, я покинула все це, бо така воля природи.

— Авжеж, мабуть, така її воля.

— А крім того, йшлося ж про мое щастя.

— Звичайно. І сподіване щастя прийшло...

— Воно прийшло тісі хвилини, пане Шпінель, коли мені вперше принесли маленького Антона, нашого Антона, і він закричав, скільки було духу в його маленьких здорових легенях, такий міцний і здоровий...

— Ви вже не вперше говорите мені про здоров'я свого малого Антона, шановна пані. Він, мабуть, на диво здоровий хлопчик?

— Так. І до смішного схожий на моого чоловіка!

— Ага! Ось як усе було. І тепер ваше прізвище вже не Екгоф, а зовсім інше, і ви маєте маленького, здорового Антона, і з вашим дихальним горлом не все гаразд.

— Так. А ви надзвичайно загадкова людина, пане Шпінель, це таки правда...

— Ій же богу, правда! — докинула радниця Шпац, що, звичайно, теж сиділа біля них.

І ця розмова також не раз зринала в пам'яті дружини пана Клетеріана. Хоч наче нічого важливого не було сказано, а все ж за цими словами стояло щось таке, що давало поживу для її роздумів про своє життя. Може, це й був той шкідливий вплив, який почав її підточувати? Вона ще дужче занепала на силі, часто в неї з'являлася гарячка, тихе палахкотіння, в яке вона поринала з почуттям лагідного піднесення і яке залишало по собі задумливий, бундючний, самовдоволений, трохи ображений настрій. Коли

вона не лежала в постелі і пан Шпінель з неймовірною обережністю підступав до неї, зупиняється за два кроки, одну свою величезну ногу відставивши назад, а тулубом подавшись уперед, і починає говорити шанобливо-приглушеним голосом, наче в несміливому захваті обережно підносив її вгору й садовив на хмару, куди не досягне жоден земний звук і жодне земне почуття, вона згадувала, яким тоном вимовляв свою звичну фразу пан Клетеріан: «Не поспішай, Габрієло, *take care*, серце мое, не розтуляй рота!», — ніби когось міцно й доброзичливо поплескував по плечі. Але вона зразу ж відганяла від себе цей спогад, щоб, відчуваючи кволість і піднесення, лежати на хмарі, яку їй послужливо розстеляв пан Шпінель.

Одного дня вона раптом повернулася до розмови про своє походження і свою молодість.

— Отже, пане Шпінель, ви справді побачили б корону? — мовила вона.

І хоч розмовляли вони про це тижнів два тому, він зразу зрозумів, про що йдеться, і почав схильовано запевняти її, що тоді, біля водограю, де вона сиділа серед шістьох своїх товаришок, він неодмінно побачив би, як виблискус, сяє в її косах не видима нікому невеличка корона.

Через кілька днів хтось із пацієнтів спитав її з ввічливості, як почуває себе маленький Антон. Вона кинула швидкий погляд на пана Шпінеля, що стояв неподалік, і трохи знуджено відповіла:

— Дякую, а як же йому почувати себе? У нього і в моого чоловіка все гаразд.

Наприкінці лютого, одного морозяного дня, ще ясішого й кращого за попередні, в «Затишку» зчинилася весела метушня. Хворі на серце розмовляли так жваво, що в них аж щоки рожевіли, генерал-діабетик наспінував, як хлопчак, а добродії з неслухняними ногами

розгулялися, мов діти. Що ж сталося? Дуже важлива подія: пожильці санаторію мали всі разом поїхати в гори, кількома саньми, під ляскіт батогів і дзеленчання дзвоників. Доктор Леандер вирішив таким чином розважити своїх пацієнтів.

Звичайно, «тяжкі» мусили залишатися вдома. Бідолашні «тяжкі»! Решта хворих по-земовницькому кивали одне одному, домовляючись нічого не казати їм про свій задум: адже так приємно, коли можеш виявити комусь співчуття й показати свою уважність. Проте дома лишилися й декотрі з тих, хто міг спокійно взяти участь у прогулянці. Що стосується панни фон Остерло, то її легко було зрозуміти. Людина, обтяжена стількома обов'язками, не може дозволити собі такої розкоші, як катання на санях. Господарство санаторію рішуче вимагало її присутності; одне слово, вона лишилася в «Затишку». Але всім було прикро, що дружина пана Клетеріана також не захотіла нікуди їхати. Дарма переконував її доктор Леандер, що свіже повітря буде їй корисне; вона запевняла, що не має настрою кататися, що в ней мігрень, що вона себе погано почувас, і, кінець кінцем, довелось дати їй спокій. А згадуваний цинік і жартун дістав, таким чином, привід зауважити:

— Ось побачите, що тепер і гнилий недоросток не пойде.

Виявилось, що він мав рацію: пан Шпінель заявив, що він сьогодні після обіду хоче попрацювати,— він дуже любив означати свою сумнівну діяльність словом «працювати». А втім, його відмова нікого не зажурила, і так само легко всі змирилися з тим, що радниця Шпац теж вирішила залишитися з своєю молодшою товаришкою, бо, мовляв, її вгойдує їзда.

Зразу після обіду, який сьогодні був перенесений на дванадцять годину, до «Затишку» під'їхали сани,

І пожильці, тепло вдягнені, зацікавлені й схвильовані, рушили до них через сад. Дружина пана Клетеріана стояла з радницею Шпац біля засклених дверей, що вели на терасу, а пан Шпінель — біля вікна в своїй кімнаті, і дивилися на тих, що від'їздили. Вони бачили, як серед жартів і сміху відбувалися маленькі сутички за краї місця, як панна фон Остерло, з боа на ший, бігала від саней до саней і засовувала під сидіння кошки з йжею, як доктор Леандер, у хутряний шапці, насунутій на чоло, ще раз обвів поглядом усю процесію, близнувши окулярами, потім сів і дав знак від'їздити... Коні рвонули з місця, декотрі дами заверещали і впали на спинки сидінь, задзеленчали давоники, заляскали батоги з короткими пужалнами, і їхні довгі ремінці потяглися по снігу за полозками. Панна фон Остерло стояла на дорозі і махала хусточкою, аж поки сани зникли за поворотом і веселий гомін завмер удалини. Потім вона садом подалася назад до будинку, щоб негайно взятись до своїх обов'язків, обидві дами відійшли від засклених дверей, і майже одночасно з ними покинув свій спостережний пункт пан Шпінель.

У санаторії запала тиша. Тих, що поїхали на прогулянку, годі було сподіватися раніше, ніж увечері. «Тижні» лежали по своїх кімнатах і страждали. Дружина пана Клетеріана і її старша товаришка трохи погуляли й вернулися кожна до себе. Пан Шпінель також сидів у своїй кімнаті і робив те, що й завжди. О четвертій дамам принесли по півлітра молока, а пан Шпінель отримав свій ріденький чай. Невдовзі після того дружина пана Клетеріана постукала в стіну, що відділяла її кімнату від кімнати радниці Шпац, і сказала:

— Може, зайдемо до вітальні, пані Шпац? Мені вже набридло тут сидіти.

— Зараз, люба моя! — відповіла радниця,— я тільки, з вашого дозволу, взуюся. Бо я, знаєте, трохи була лягla.

Вітальня, звичайно, була порожня. Дами посідали біля каміна. Радниця Шпац почала вишивати квіти на канві, дружина пана Клетеріана також кілька разів стьобнула голкою, тоді опустила шитво на коліна і, спершись на бильце крісла, замріяно задивилась кудись у порожнечу. Нарешті вона зробила якесь зауваження, для якого не варто було навіть розтуляти рота; та оскільки радниця Шпац перепитала: «Що ви сказали?» — то їй, на свій сором, довелося повторити всю фразу. Радниця Шпац ще раз перепитала:

— Що ви сказали?

Але тієї миті з передпокою почулася чиясь хода, двері відчинилися — і в них з'явився пан Шпінель.

— Я не буду вам заважати? — запитав він лагідним голосом, ще не переступивши порога; він дивився тільки на дружину пана Клетеріана, якось плавно подавшись уперед тулубом, ніби ширяв у повітрі.

— Ну чому ж? — відповіла молода жінка.— По-перше, ця кімната призначена бути відкритою гаванню, а по-друге, чим же ви нам заважали б? Я певна, що вже набридла пані радниці...

На це він нічого не сказав, тільки всміхнувся, показавши свої спорохнявілі зуби, і, ніби спутаний, відчуваючи на собі погляди дам, підійшов до засклених дверей; там він зупинився й виглянув надвір, досить неввічливо стоячи до дам спиною. Потім трохи обернувся до них і сказав, так само дивлячись у садок:

— Сонце сковалося. Небо непомітно затягло хмарами. Почкинас вже темніти.

— А ѿ справді, на все щіби лягла тінь,— озвалася дружина пана Клетеріана.— Схоже на те, що наших гуляк захопить сніговиця. Вчора в цей час був ще ясний день, а тепер уже смеркає.

— Ах,— мовив він,— після всіх цих надмірно яскравих тижнів темрява навіть присмна. Я просто вдячний сонцю, яке з набридливою щедрістю осяває і гарне, і нице, що воно, нарешті, трохи сховалося.

— Невже ви не любите сонця, пане Шпінель?

— Я ж не художник... Без сонця людина більше скильна заглиблюватися в себе. Небо вкрите суцільними сіро-бліими хмарами. Може, це означає, що завтра буде відлига. Між іншим, я б вам не радив, шановна пані, в сутінках напружувати очі над вишиванням.

— О, не турбуйтесь, я й сама вже кинула. Але що ж нам робити в такий час?

Пан Шпінель сів на стільчик біля піаніно і сперся на нього рукою.

— Музика...— сказав він,— якби хоч трохи послухати музики! Тут тільки часом англійські діти співають коротенькі *nigger songs*¹, і це все.

— А вчора надвечір панна фон Остерло нашвидку руч зіграла «Монастирські дзвони»,— зауважила дружина пана Клетеріана.

— Але ж ви граєте, шановна пані,— благально мовив він і підвівся.— Ви ж колись щодня грали з своїм батьком.

— Так, пане Шпінель, але знаєте, коли це було? Ще в часи водограю...

— Заграйте сьогодні! — попросив він.— Лише кілька тактів, один-єдиний раз! Якби ви знали, як я згоднів за музикою...

— Наш домашній лікар і доктор Леандер також рішуче заборонили мені грati, пане Шпінель.

— Але ж їх тут немас — ні того, ні того! Ми вільші... Ви вільні, шановна пані! Лише кілька акордів...

— Ші, пане Шпінель, нічого не вийде. Ви від мене хтозна-яких див сподіваєтесь! А я все забула, повірте мені. Нацам'ять майже нічого не знаю.

---

¹ Негритянські пісні (англ.).

— О, то заграйте це своє «майже нічого»! А крім того, тут повно нот, ось вони лежать на піаніно. Ні, це все не те. Та ось є Шопен...

— Шопен?

— Так, ноктюрни. Треба тільки засвітити свічки...

— Не думайте, що я буду грати, пане Шпінель! ·
Мені не можна. Ану як це мені зашкодить?

Пан Шпінель замовк. Він стояв, опустивши руки, між двома свічками, що горіли на піаніно, сивий, безбородий, з нечіткими рисами обличчя і з величезними ногами, у довгому чорному сюртуку.

— Ну добре, я більше не проситиму,— нарешті тихо сказав він.— Якщо ви боїтесь, що вам зашкодить, шановна пані, то хай мовчить, хай буде мертвa краса, яка б могла заспівати під вашими пальцями. Ви не завжди були такі розважні; принаймні не тоді, коли, навпаки, не треба було відмовлятись від краси. Залишаючи водограй, скидаючи золоту корону, ви не дбали про своє здоров'я і виявили куди більше рішучості й волі... Послухайте,— мовив він, помовчавши, і голос його став ще тихіший,— якщо ви тепер сядете тут і заграсте, як у ті часи, коли батько стояв біля вас і звуки його скрипки викликали у вас слози... то може статися, що маленька золота корона знов незримо засяє у ваших косах...

— Справді? — спитала вона і всміхнулася. Голос раптом зрадив її, і це слово вона вимовила хрипко, майже нечутно. Тоді кашлянула й спитала: — То таки ноктюрни Шопена?

— Звичайно. Ноти розгорнуті, все готове.

— Ну, то боже поможи, я зіграю один,— сказала вона.— Але тільки один, чуєте? Та вам і самим більше не захочеться.

Вона підвелася, відклала вишивання й підійшла до піаніно. Сівши на стільчик, на якому лежало кілька томів нот, вона поставила свічники біжче й почала

перегортати аркуші. Пан Шпінель підсунув стільця і сів поряд з нею, немов учитель музики.

Вона заграла ноктюри мі-бемоль-мажор, опус 9, номер 2. Хоч вона справді трохи відвикла грати, а проте відчувалося, що колись її виконання було просто мистецьке. Інструмент був досить погашенький, але вона з перших же тактів з непомильним смаком відчула, що з нього можна взяти. Вона мала якусь первову схильність до складних відтінків звуку, а незвичайна, майже фантастична рухливість ритму ноктюрна спроявляла їй щиру радість. Удар у неї був сильний і водночас м'який. Під її пальцями мелодія виливалася свою свою красу до останку, і кожну її частину зі стриманою грацією супроводжував акомпанемент.

Вона була вдягнена так само, як і того дня, коли приїхала до санаторію: в темний, покритий накладними оксамитовими візерунками корсет з товстого сукна, на тлі якого голова й руки здавались незвичайно тендітними, якимись неземними. Вираз обличчя під час гри в неї не мінявся, але обрис губ, здавалося, став ще чіткіший і поглиблисіть тіні в кутиках очей. Скінчивши грати, вона склала руки на колінах, не підводячи очей від нот. Пан Шпінель не вимовив жодного слова й не ворухнувся.

Вона зіграла ще один ноктюри, потім другий, третій. Нарешті вона підвелася — але тільки для того, щоб пошукати зверху на піаніно ще якихось нот.

Панові Шпінелю спало на думку переглянути томи в чорних оправах, що лежали на стільчику. Раптом він вигукнув щось незрозуміле, і його великі білі руки почали гарячково гортати одну з тих забутих книжок.

— Не може бути!... Ні, це неправда!.. — мовив він.— А все ж таки я не помиляюся!.. Знаєте, що це?.. Що тут лежало?.. Що в мене в руках?..

— А що,— спітала вона.

Він мовчки показав їй титульну сторінку й опустив книжку. Він зблід, як полотно, губи в нього тримали.

— Справді? Як він сюди попав? Ану дайте,— просто сказала вона, поставила ноти на пюпітр, сіла, і замить тишку сколихнули перші звуки.

Він сидів біля неї, подавшись уперед, стиснувши руки між колінами й похиливши голову. Вона зіграла початок надмірно, до болю повільно, так розтягуючи паузи між окремими фігурами, що серце стискала тривога. Тихим несміливим запитанням прозвучав тужний мотив, самітний голос, що блукав серед ночі. Чекання йтиша. Аж ось почулася відповідь: такий самий боязкий і самітний голос, тільки дзвінкіший, ніжніший. Знов мовчанка. Потім приглушеним, чудесним сфорцато, в якому було і піднесення, і блаженний спалах пристрасті, ввірвався любовний мотив, метнувся вгору, захоплено досяг верховіття, завмер у солодкому сплетенні і, звільнившись, почав опускатися вниз, а там мелодію підхопили віолончелі і низькими голосами заспівали про тяжке, болісне блаженство...

Не без успіху піаністка спробувала відтворити на жалюгідному інструменті гру оркестру. Стрімке нарощання скрипкових пасажів було віддане з неймовірною точністю. Вона грала в побожному захваті, сліпо вірячи кожному образові й підносячи кожну деталь так само покірно й підкреслено, як священик підносить святі дари. Що тут відбувалося? Дві сили, дві замріяні істоти в муках і блаженстві рвались одне до одного, нестяжно обіймалися, охоплені шаленим прагненням вічного й досконалого... Вступ спалахнув і згас. Вона зупинилася на тому місці, де розсувається завіса, і мовчки задивилася в ноти.

Тим часом радниця Шпац знудилася вже до такої міри, коли людина втрачач свій образ, очі її вилазять з орбіт і на обличчі з'являється страхітливий вираз,

наче в мерця. Крім того, ця музика подіяла на її шлункові нерви, паралізувала її вражений диспенсією організм, і радиця боялась, щоб не почалися спазми шлунка.

— Я мушу піти до себе,— сказала вона кволим голосом.— На все добре вам, я скоро вернуся...

І вона пішла. В кімнаті посутеніло. Крізь скло було видно, як на терасу тихо падав густий сніг. Свічки світили нерівно й тьмяно.

— Друга дія,— прошепотів він.

Вона перегорнула кілька сторінок і почала другу дію.

Звуки рога завмерли вдалині. Чи, може, це шелест листя? Або тихе дзюрчання струмка? Ніч розлила тишу над будинком і гасм, ніякі благання, ніякі застереження нездатні вже стримати сили пристрасті. Священне таїнство відбулося. Світильник погас, в якомусь дивному, раптово приглушеному тембрі забринів мотив смерті, і пристрасть у гарячковому нетерпінні замаяла своїм білим покривалом назустріч коханому, що з розгорненими обіймами наблизався до неї крізь темряву.

О бурхлива, невситима радосте поєднання у вічності, по той бік земного! Звільнившись від болісних помилок, від пут простору й часу, ти і я, твос і мос, злилися для високого блаженства. Підступній примарі дня вдалося розлучити їх, але його хвалькувата брехня не змогла обдурити тих, хто бачить уночі, хто прозрів завдяки чарівному зіллю. У того, хто очима кохання побачив ніч смерті і її солодку таємницю, в божевіллі світла лишилось єдине бажання — туга за священною ніччю, вічною істинною ніччю, яка з'єднує дві душі в одну...

О ноче кохання, опустися ж на них, дай їм забуття, якого вони так прагнуть, огорни їх своїм блаженством, забери їх із світу брехні й розлуки! Глянь, останній світильник погас! Думка і мрія потонули в священих

сутінках, що звільняють від світу, від муки божевілля. Навіть тоді, коли примара дня зблякне, коли від захвату згаснуть твої очі, станеться те, чого позбавляло мене облудне світло дня, те, що воно противставляло моїй пристрасті, обдурюючи її і прирікаючи на невистиму муку,— *навіть* тоді (о дивозвершенні!), навіть тоді я — це світ. І слідом за похмурими застереженнями Брангени знялися голоси скрипок, вище за всякий розум.

— Я не все розумію, пане Шпінель, багато про що тільки здогадуюся. Що це означає: «Навіть тоді я — це світ»?

Він пояснив їй, тихо й коротко.

— Он як. Як же вийшло, що ви так гарно розумієте це, а не можете заграти?

Дивно, але він не витримав цього невинного запитання. Він почервонів, заломив руки і піби осів разом із стільцем.

— Таке рідко буває,— сказав він нарешті з мукою.— Ні, ні, грати я не вмію. Грайте ж.

І вони знов поринули в п'янкі мелодії містерії. Хіба любов помирає? Любов Трістана? Любов твоєї і моєї Ізольди? О, вона вічна, хай смерть не зазіхає на неї! Та й що може померти в нас, як не те, що нам заважає, що облудно розділяє тих, які злилися в одне? Любов звела їх у солодку єдність, смерть розірвала її, та хіба може бути для кожного з них інша смерть, аніж жити своїм власним життям? І таємничий дует з'єднав їх у безіменній надії на смерть у коханні, на вічні нерозривні обійми в чарівному царстві ночі. Солодка ноче! Вічна ноче кохання! Всеосяжна крайно блаженства! Хіба ж: може той, хто mrіє тебе побачити, не лякатись пробудження, що поверне його в пустелю дня? Прожени страх, люба смерте! Звільні від муки пробудження тих, хто тужить за тобою! О нестримний урагане ритмів! О хроматична хвиле захвату

від метафізичного пізнання! Як затримати, як зберегти це блаженство, далеке від мук розлучення, що несе з собою світло дня? Лагідна жага без брехні і страху, величне згасання без болю, блаженний перехід у безмежне! Ти — Ізольда, я — Трістан, немає більше Трістана — немає й Ізольди...

Рантом сталося щось страшне. Молода жінка кинула грati і, провівши рукою по очах, почала вдивлятися в темряву. Пан Шпінель рвучко обернувся на стільці. Двері ззаду, що вели в коридор, відчинилися, і до вітальні зайшла темна постать, спираючись на руку другої, такої ж, як вона. Це була одна з пацієнток «Затишку», що теж не могла поїхати на прогулянку і цього вечора, як завжди, вирушила в свій інстинктивний, сумний обхід, хвора, яка народила дев'ятнадцятеро дітей і вже нездатна була ні про що думати, пасторша Геленраух у супроводі своєї доглядачки. Не підводячи очей, вона обережною, непевною ходою перейшла вітальню і зникла в протилежних дверях — німа, заклякла, позбавлена мети і глузду. Запала тиша.

— Це пасторша Геленраух,— сказав пан Шпінель.

— Так, це бідолашна Геленраух,— мовила дружина пана Клетеріана.

Потім вона погортала ноти й зіграла фінал, смерть Ізольди.

Які бліді, як чітко окреслені були в неї губи і як поглибились тіні в кутиках її очей! І чим дужче вона напружуvalась, тим виразніше проступала на прозорому лобі, над самою бровою, тривожна блакитна жилка. Під її руками наростала нечувана хвиля звуків, яку урвало майже блюзнірське піаніссімо, ніби ґрунт вислизнув з-під ніг і все поринуло в незглибому жагу. Безмежна втіха великого звершення прозвучала, повторилася, оглушливий прибій безмежного вдоволення невситимо набігав знов і знов, відкочу-

вався, міняв форму, здавалося, що зараз він зовсім завмер; та ось він ще раз вплів у свою гармонію мотив палкої туги, нарешті відіхнув і завмер, відзвучав, відбринів. Глибока тиша.

Обос, схиливши набік голови, почали прислушатися.

— Це давоники,— сказала вона.

— Вертаються сани,— сказав він.— Я йду.

Він підвівся і перейшов через кімнату. Біля дверей він спинивсь, обернувся і якусь мить постояв, збентежено переступаючи з ноги на ногу. А потім вийшло так, що він за п'ятнадцять чи двадцять кроків від неї мовчки опустився навколошки. Пали його довгого єюртука розстелилися по підлозі. Руки він молитовно склав біля уст, плечі гремтіли.

Вона сиділа спиною до піаніно, опустивши руки на коліна, подавшись уперед, і дивилася на нього. На обличчі в неї блукала якась невиразна, сумна усмішка, а очі вдивлялися в сутінок так пильно й напружено, що, здавалось, ось-ось вискочать з орбіт.

Здалеку все виразніше долинало дзеленчання давоників, ляск баторів і часом людські голоси.

Прогулянка па санях, про яку це довго гомоніли в санаторії, відбулася двадцять шостого лютого. Двадцять сьомого лютого почалася відлига, все тануло, капало, хлюпало, текло. Дружина пана Клетеріана почувала себе чудово. Двадцять восьмого лютого в неї стала кровотеча... О, зовсім невеличка, але все-таки кровотеча. Одночасно на неї напала кволість, така, як ніколи досі, і вона злягла.

Доктор Леандер оглянув її; вираз обличчя в нього був незворушно-холодний. Потім, згідно з вимогами науки, приписав їй шматочки криги, морфій і неодмінний спокій. До речі, через своє перевантаження він другого дня передав нагляд за хворою докторові Мюл-

леру, і той перебрав його на себе з усією покірністю, якої вимагали від нього обов'язок і контракт. Скромна й непомітна діяльність цього тихого, блідого, непоказного, сумного чоловіка була присвячена або майже здоровим, або безнадійно хворим.

Найперше він заявив, що розлука подружжя Клете-ріанів надто затяглася і було б дуже бажано, щоб пан Клете-ріан, якщо тільки дозволить стан його квітучої фірми, ще раз відвідав «Затишок». Треба йому написати чи, може, дати коротеньку телеграму... і, звичайно, він оцасливить молоду матір і додасть їй сили, коли привезе з собою маленького Антона,— вже не кажучи про те, що лікарям буде просто цікаво познайомитися з тією на диво здоровою дитиною.

І ось маєте: пан Клете-ріан з'явився в «Затишку». Він отримав телеграму доктора Мюллера і приїхав з Балтійського узбережжя. Злізши з екіпажа, він найперше замовив кави з булочками. На вигляд він був дуже спантеличений.

— У чім річ, добродію? — спитав він.— Чого мене викликали до неї?

— Тому, що дуже бажано,— відповів доктор Мюллер,— щоб ви тепер були поблизу своєї дружини.

— Бажано... Бажано... Але чи й необхідно? Я не можу розкидатися грошима, добродію, часи тепер не ті, та й залізниця дорого коштує. Хіба не можна було обійтись без цього? Я б нічого не сказав, якби, наприклад, у неї були хворі легені; але ж, хвалити бога, це тільки дихальне горло...

— Пане Клете-ріан,— лагідно мовив доктор Мюллер,— по-перше, дихальне горло — дуже важливий орган...

Він зовсім даремне сказав «по-перше», бо ніякого «по-друге» додати не зміг.

Одночасно з паном Клете-ріаном до «Затишку» прибула пишна особа в картатому вбранні, вся в багреці

й золоті. Це вона носила на руках Антона Клетеріана-молодшого, маленького, здорового Антона. Так, він теж був тут, і всім довелося визнати, що він справді падиво здоровий. Рожевощокий, білонікий, чистенький, одягнений у свіже вбрання, годований і напаханий, він сидів на голій червоної руці своєї обшитої галунами нянічки, поглинав величезну кількість молока й січеного м'яса і давав волю своїм інстинктам.

Письменник Шпінель з вікна своєї кімнати бачив, як приїхав малий Клетеріан. Коли хлопця несли від екіпажа до будинку, він провів його дивним поглядом: якимось каламутним і водночас пронизливим, а потім довго ще сидів непорушно, з тим самим виразом на обличчі.

Відтоді він якомога уникав зустрічі з Антоном Клетеріаном-молодшим.

Пан Шпінель сидів у своїй кімнаті й «працював».

Кімната була така ж, як і кожна в «Затишку»: старомодна, проста й вишукана. Масивний комод був оздоблений металевими лев'ячими головами. Високе люстро було не суцільне, а складалося з багатьох квадратиків в олов'яний оправі, синюватий полакований паркет, не застелений килимом, чіткими віддзеркаленнями подовжував міцні ніжки меблів. Біля вікна, яке романіст запнув жовтою завісою, мабуть, для того, щоб легше зосередитись, стояв великий письмовий стіл.

Пан Шпінель схилився в жовтуватому сутінку над дошкою секретера й писав, писав один із тих численних листів, які він щотижня відсилив на пошту і на які, хоч як це смішно, здебільшого не отримував відповіді. Перед ним лежав великий аркуш цупкого паперу, в лівому верхньому кутку якого під химерно намальованим пейзажем було надруковано новомод-

ними літерами: «Детлеф Шпінель». Письмо в нього було дрібне, старанне, надзвичайно чисте.

«Шановний пане! — виводив він.— Я пишу Вам ці рядки, бо інакше не можу, бо те, що я маю Вам сказати, переповнює мене, мучить, змушує мое серце тримтіти, слова ринуть на мене таким навальним потоком, що я б задихнувся від них, якби не вилив їх Вам у цьому листі...»

Правду казати, «навальний потік» анітрохи не відповідав дійсності, і бог його святий знає, які марнославні міркування спонукали пана Шпінеля вдатись до цього образу. Слова начебто аж ніяк не ринули на нього потоком; для професійного письменника він писав страшенно повільно, і, глянувши на нього, можна було подумати, що письменник — це людина, якій писати важче, ніж іншим смертним.

Вступивши очі в порожнечу перед собою, він з чверть години крутив двома пальцями одну з тих химерних волосинок, що росли в нього на щоці, і в листі його не додалося жодного рядка, потім написав кілька вишуканих слів і знов застряг. З іншого боку треба визнати, що лист, який нарешті вийшов-таки з-під його пера, справляв враження написаного легко й живово, хоч зміст його був дивний, сумнівний і часом навіть незрозумілий.

«Я відчуваю пекучу потребу,— писав він далі,— примусити й Вас побачити те, що бачу я, що ось уже кілька тижнів стоїть перед моїми очима незгасним видивом, побачити моїми очима і в тому освітленні, яким його бачу своїм внутрішнім зором я. Я звик скорятися силі, яка велить мені незабутніми, полу-м'яними, правильно поставленими на своє місце словами виливати світові свої переживання. Тому вислухайте мене.

Я хочу тільки сказати, що було і що є, тільки розповісти коротеньку історію, невимовно обурливу

Історію, розповісти без коментарів, звинувачень і скарг, лише своїми словами. Це історія Габріели Екгоф, шановний пане, історія жінки, яку Ви називаєте своєю... То знайте ж: Ви були її чоловіком, та тільки завдяки мені, завдяки моєму слову, вона стане у Вашому житті подію.

Чи Ви пам'ятаєте садок, шановний пане, старий, занедбаний садок за сірим патриціанським будинком? У розколинах давнього муру, що оточував ті сонні хащі, поріс мох. Чи пам'ятаєте Ви водограй позад садка? Над старим басейном схилились лілії лілеї, і білий струмінь води з таємничим плюскотом складав на потріскане каміння. Кінчався літній день.

Семеро дівчат сиділи навколо водограю, але в косі сьомої, першої і єдиної, призахідне сонце, здавалося, потай випело мерехтливий знак неземної величині. Її очі були мов лякливи мрії, проте чисті уста її усміхалися...

Дівчата співали... Їхні вузенькі обличчя звернені були до верхівки струменя, де він, стомлений, благородним вигином завертав донизу, і їхні тихі дзвінкі голоси бриніли в лад його вишуканому ташкові. Може, дівчата співали, обхопивши коліна тендітними руками...

Чи Ви пам'ятаєте цю картину, шановний пане? Чи Ви бачили її? Ні, не бачили. Не ті у Вас були очі, не ті вуха, щоб сприйняти чистий чар їхньої мелодії. Чи бачили Ви цю картину? Вам треба було затамувати віддих, приглушити стукіт свого серця. Треба було піти звідти, піти в життя, в своє життя, і до кінця своїх днів, як недоторкані, дорогі святощі, берегти в душі те, що Ви побачили. А що зробили Ви?

Ця картина була кінцем, шановний пане; нащо ж Ви прийшли і зруйнували її, щоб продовжити в банальності і в огидних муках? То був зворушливий, мирний апофеоз, забарвлений вечірнім світлом занепаду, розпаду і згасання. Давній рід, надто вже стомлений і надто благородний, щоб жити і діяти, доходить кінця

свого шляху, і останні, чим він виявляє себе,— це звуки музики, кілька тактів на скрипці, сповнених мудрого смутку приречених... Чи Ви бачили очі, на які від тих звуків набігали слези? Може, душі шести її товаришок належали життю; але душа їхньої посестри-володарки належала красі і смерті.

Ви бачили її, ту красу смерті, дивились на неї і, дивлячись, жадали її. Її зворушлива святість не викликала у Вашому серці ані сліду побожної пошанни чи страху. Для Вас мало було дивитися на неї, Вам треба було оволодіти нею, скористатись нею, споганити її... Яку ж чудесну здобич Ви собі вибрали! Ви гурман, шановний добродію, плебей-гурман, мужлай зі смаком.

Прошу Вас мати на увазі, що я зовсім не хочу образити Вас. Те, що я кажу,— не лайка, а формула, проста психологічна формула для визначення Вашої простої, з літературного погляду зовсім не цікавої особистості, і коли я виповідаю її, то тільки з бажання хоч трохи пояснити Вам Ваші вчинки і Вашу сутність; такий уже мій неминучий обов'язок у цьому світі — називати речі своїми іменами, змушувати їх говорити, пояснювати неусвідомлене. Світ повен тих, кого я зву «неусвідомленими типами», і я їх не знаю, всіх цих неусвідомлених типів! Я не знаю все це тупе, темне, неусвідомлене життя-буття, мене дратує цей світ наївності навколо мене! Мене мучить непереборна потреба скільки стане сили моєї пояснювати, висловлювати, доводити до свідомості все те буття, що мене оточує, і мені байдуже, чи я цим допоможу комусь, чи стану йому на перешкоді, чи принесу втіху й полегшення, чи завдам болю.

Ви, шановний пане, як я вже сказав,— плебей-гурман, мужлай зі смаком, людина грубої конституції, що стоїть на дуже низькому ступені розвитку. Багатство і сидячий спосіб життя довели Вашу первову

систему до такого раптового, неприродного, варварського розкладу, що у Вас виникла потреба в якихось хтиво вишуканих насолодах. Дуже можливо, що, надумавши заволодіти Габріелою Екгоф, Ви мимоволі плямкнули, немов побачили чудовий суп або якусь рідкісну страву...

Справді, Ви спрямовуєте її мрійливу волю на манівці, виводите її з зарослого садка життя в бридкий світ, дасте їй своє простацьке прізвище, перетворюєте її в дружину, в господиню, робите її матір'ю. Ви принижуєте стомлену, несміливу, квітучу в своїй високій непридатності красу смерті, змушуючи її служити банальним будням і тому тупому, незграбному, цікчемному ідолові, якого звуть природою. І у Вашій мужицькій свідомості немає ніякісінського уявлення про те, яку Ви робите підлість.

Ще раз: що ж відбувається? Та, в якої очі, мов лякливи мрії, народжує Вам сина; вона віддає істоті, яка має продовжити нице існування свого батька, всю свою кров, останню свою життєву снагу і помирає. Вона помирає, шановний пане! Коли вона в останні свої хвилини звільнилась від банальності, все-таки піднялася з глибин свого приниження, щоб у гордому блаженстві прийняти смертельний поцілунок краси, то про це подбав я. Ви тим часом дбали про інше — розважалися з служницями в темних коридорах.

Зате Ваша дитина, син Габріели Екгоф, переможно бере в життя все повними пригорщами. Може, він піде слідами свого батька і стане купцем, сумлінним платником податків і любителем добре попоїсти, а може, буде солдатом чи службовцем, сліпою і слухняною підпорою держави; в кожному разі з нього вийде чужа мистецтву, нормальна істота, безтурботна і впевнена, дужа й дурна.

Знайте ж, шановний пане, що я ненавиджу Вас і Вашого сина, як ненавиджу саме життя, яке Ви

втілюєте собою,— ище, сміховинне і все ж таки переможне життя, вічну протилежність і смертельного ворога краси. Не можу сказати, що я Вас зневажаю. Не можу. Я чесний. Ви сильніший за мене. Єдине, що я можу протиставити Вам у боротьбі,— це високу зброю, знаряддя помсти слабкої людини: слово і дух. Сьогодні я скористався цією зброяєю. Бо цей лист — я й тут чесний, шановний пане,— і є помста, і якщо хоч одне-однієньке слово в ньому досить гостре, блискуче й гарне, щоб у Вас влучити, примусити Вас відчути чужу силу, хоч на мить вивести Вас із Вашої волячої рівноваги, то я буду страшенно радий.

Детлеф Шпінель»

Пан Шпінель запечатав конверт, налішив марку, вишуканими літерами вивів адресу й відправив листа на пошту.

Пан Клетеріан постукав у двері Пана Шпінеля. В руці він тримав великий, списаний рівними літерами аркуш і мав такий вигляд, наче зважився на якусь рішучу дію. Пошта зробила свою справу, лист прошов свій шлях і, здолавши дивовижну мандрівку із «Затишко» в «Затишок», потрапив у руки адресата. Була четверта година дня.

Коли пан Клетеріан зайшов до кімнати, пан Шпінель сидів на канапі й читав свій власний роман з химерним малюнком на обкладинці. Він здивовано підвівся, запитливо глянув на гостя і весь спаленів.

— Добрий день,— привітався пан Клетеріан.— Пробачте, що я вам перешкодив. Але дозвольте запитати, чи не ви оце написали? — Він підняв угору великий, списаний рівними літерами аркуш, який він тримав у лівій руці, і ляснув по ньому навідліг правою рукою так, що папір аж затріщав. Потім засунув праву руку в кишеню широких зручних штанів, схилив

голову набік і розтулив рота, як, бувас, дехто робить, щоб краще чути.

На диво, пан Шпінель усміхнувся — послужливо, трохи збентежено і ніби прохаючи вибачення. Тоді провів рукою по голові, немов щось пригадуючи, і сказав:

— Ах, справді... так... я дозволив собі...

Річ у тому, що сьогодні він дав собі волю й проплав до полуночі. Через це його мучило сумління, в голові в нього гуло, він почував себе знервованим і не здатним на опір. До того ж весняний вітер зробив його млявим і схильним до розпатчу. Все це треба згадати, щоб пояснити його вкрай безглузду поведінку під час подальшої сцени.

— Он як! Ага! Гарно! — мовив пан Клетеріан.

Він притиснув підборіддя до грудей, насупив брови, простягнув уперед руки — одне слово, добре підготувався, щоб після цього формального запитання нещадно перейти до справи. Але він був такий самовдоволений, що готовався трохи задовго. Те, що, врешті, настало після цього, не зовсім відповідало загрозливій ґрунтовності цієї мімічної підготовки. Проте пан Шпінель помітно зблід.

— Дуже гарно! — знов сказав пан Клетеріан. — Тоді, добродію, дозвольте дати вам відповідь усно, бо я вважаю, що це справжнісінький ідіотизм — писати довжелезні листи людині, з якою будь-коли можна поговорити.

— Ну... вже аж ідіотизм... — мовив пан Шпінель, усміхаючись винувато, майже покірно.

— Ідіотизм! — повторив пан Клетеріан і енергійно труснув головою, щоб показати, як твердо він переконаний, що має слухність. — Я б попкодував марнувати слова на цю писанину, я б, циро скажу, погидував загорнути в неї бутерброд, якби вона не пояснила мені децо, певні зміни, про які я досі не

зінав... А втім, це до справи не стосується, а до вас тим паче. Я ділова людина, і в мене є інший клопіт, аніж ваші невимовні видива...

— Я написав «незгасне видиво»,— мовив пан Шпінель і випростався.

Це була єдина мить під час їхньої розмови, коли він виявив гідність.

— Незгасне... невимовне...— відповів пан Клетеріан і заглянув у лист.— У вас препогане письмо, любий мій, я б не взяв вас до себе в кабінет. На перший погляд здається, що воно дуже рівне, а як придивилися, то видно, що там літеру не доведено, а там рука затремтіла. Але це ваша справа, мене це не стосується. Я прийшов сказати вам, що, по-перше, ви блазень,— а втім, думаю, ви й самі це знасте,— а крім того, страшний боягуз, і це також, мабуть, мені не треба вам доводити. Дружина мені якось писала, що, зустрічаючись з жінками, ви не дивитесь їм в обличчя, а тільки ледь поглядаєте на них, тому що боїтесь дійсності, хочете, щоб у вас лишилося від них гарне враження. На жаль, потім вона перестала розповідати про вас у листах, а то я б ще взінав багато всіляких історій. Така вже ви людина. Кожне третє слово у вас «краса», а насправді ви боягуз, лицемір і заздрісник. Звідси й ваше нахабне зауваження про «темні коридори», яким ви думали мене вбити, а вийшло, що тільки насмішили. Насмішили! Оце щоб ви знали! Ну як, трохи пояснив я вам «ваші вчинки і вашу сутність», нікчемний ви чоловіче? Хоч це й не мій «пекучий обов'язок», ха-ха-ха!

— У мене написано «пекучий обов'язок»,— поправив його пан Шпінель, але на цьому й перестав сперечатися. Він безпорадно стояв перед папом Клетеріаном, як великий, жалюгідний, сивий школляр, що дістав догану.

— Пекучий... неминучий... Ви мерзенний боягуз, скажу я Вам. Ви щодня бачите мене за столом. Ви вітаєтесь зі мною і усміхаетесь, передаєте мені тарілки і усміхаетесь, бажаєте мені присмного апетиту і усміхаетесь. А одного чудового дня мені на голову спадає оця писанина з ідіотськими звинуваченнями. Аякже, на папері ви дуже хоробрий! Та якби все скінчилось на цьому сміховинному листі. Але ви ще й інтригували проти мене, інтригували за моєю спиною, тепер я це дуже добре розумію... а втім, не думайте, що ви чогось домоглися! Коли ви сподіваетесь, що закрутили голову моїй дружині, то дуже помиляєтесь, шановний, вона для цього надто розважна! А коли ви, бува, ще й уявили собі, що вона мене зустріла якось інакше, мене й дитину, то вже більшої нісенітниці важко собі придумати! Коли вона й не поцілуvala малого, то тільки з обережності, бо недавно виникло припущення, що в неї хворе не дихальне горло, а легені, а в такому випадку невідомо... хоч, між іншим, ще зовсім не доведено, що в неї погано з легеннями, а ви вже торочите: «Вона помирає, шановний пане!» Йолоп ви, та й годі!

На цьому слові пан Клетеріан спробував передихнути. Він так розгнівався, що пальцем правої руки без кінця тикає у повітря, а лівою нещадно м'яв листа. Його обличчя, обрамлене білявими англійськими баками, було червоне, як буряк, нахмурене чоло прорізали набряклі жили, мов грізні блискавки.

— Ви ненавидите мене,— повів далі він,— і зневажали б мене, якби я не був дужчий за вас... Так, я дужчий, хай вам біс, у мене душа на місці, а не в п'ятах, як у вас, хитрий ідіоте, і я б вас так налупцював з вашим «словом і духом», що місця б живого не лишилося, якби це пе було заборонено. Але це ще не означає, добродію, що я подарую вам ваші образи: вам буде непереливки, коли я покажу своєму адвокату

тобі те місце в листі, де сказано про мое «простацьке прізвище». Мое прізвище, шановний пане, гарне, і гарне завдяки моїм заслугам. А ось чи дастъ хто вам під заклад вашого прізвища хоча б гріш, самі зважте, приблудо ледачий! Проти таких, як ви, треба видати закон! Ви небезпечні для суспільства! Ви зводите з глузду людей!.. Але не уявляйте собі, що ви цього разу домоглися чогось. Знайшовся мені захисник! Я чхати хотів на таких типів, як ви. У мене душа на місці...

Пан Клетеріан був справді надзвичайно схильований. Він кричав і все повторював, що в нього душа на місці.

— «Вони співали». Крапка. Аякже, співали! Вони плели. А крім того, насکільки я зрозумів, розмовляли про те, як краще приготувати картопляники. І якщо я розповім про оцей «занепад» і «розпад» своєму тестеві, він порушить проти вас судову справу, будьте певні!.. «Чи бачили ви цю картину, чи ви бачили її?» Звичайно, бачив, але не розумію, чому я мав затамувати віддих і втекти. Я не позираю крадькома на жінок, а дивлюся їм в обличчя, і якщо вони мені подобаються, і я їм також, то беру їх. У мене душа на мі...

У двері хтось постукав. Постукав дев'ять чи й десять разів підряд швидко й тривожно. Пан Клетеріан замовк на півслові, і чийсь голос, неслухняний з ляку, захлинаючись, квапливо промовив:

— Пане Клетеріан, пане Клетеріан, ох, чи немає тут пана Клетеріана?

— Не заходьте! — сердито мовив пан Клетеріан.— Що там таке? В мене тут розмова.

— Пане Клетеріан,— відповів тримтячий, уриканій голос.— Ви повинні піти, лікарі теж там... ох, яке страшне горе...

Він кинувся до дверей і розчахнув їх. У коридорі стояла радниця Шпац. Вона тримала хусточку біля

рота, і по щоках у неї на ту хусточку скочувались великі, продовгуваті слози.

— Пане Клетеріан,— насилу вимовила вона,— таке страшне горе... Вона втратила стільки крові, що просто жах... Вона спокійно сиділа в ліжку і щось тихенько наспівувала, аж раптом пішла кров, господи, стільки крові...

— Вона померла? — закричав пан Клетеріан. Він скопив радницю за руку й почав її торсати.— Ні, не зовсім, правда ж? Не зовсім, вона ще зможе мене побачити... Знов пішло трохи крові? З легень, га? Я вже ладен визнати, що, може, й з легень... Габріело! — раптом вигукнув він, і на очі йому набігли слози; видно було, що в нього прорвалося тепле, добре, чисто людське, чесне почуття.— Так, я йду! — сказав він і сягнистою ходою подався геть, тягнучи за собою радницю. І ще й з другого кінця коридора чути було його слова, що швидко віддалялися; — Не зовсім, га? З легень, га?

Пан Шпінель стояв на тому самому місці, що й під час розмови з паном Клетеріаном, так раптово перерваної, і дивився у відчинені двері. Нарешті він ступив кілька кроків у коридор і почав прислухатися. Але всюди було тихо. Тоді він вернувся в кімнату й зачинив двері.

Якусь мить він розглядав себе в дзеркалі, потім підійшов до письмового столу, дістав із шухляди невеличку пляшку й налив собі чарку коньяку. Хто б йому міг дорікнути за це? Випивши, він ліг на канапу й заплющив очі.

Кватирка у вікні була відчинена. В садку щебетали пташки, і ці скромні, ніжні, зухвалі звуки були тихим, зворушливим голосом самої весни. Один раз пан Шпінель пошепки промовив:

— Неминучий обов'язок...

Потім покрутів головою, втягуючи повітря крізь зуби, як від гострого нервового болю.

Заспокоїтись, зосередитись було неможливо. Ні, він не створений для таких брутальних переживань, як це! З допомогою психологічного процесу, аналіз якого завів би нас надто далеко, панові Шпінелю вдалося перекочати себе, що йому треба встати й трохи порухатись, погуляти надворі. Він надів капелюха й вийшов з кімнати.

Коли він опинився перед будинком і на нього з усіх боків війнуло тепле, запашне повітря, він повільно обернувся й пошукав очима одного вікна вгорі, за вішеного вікна, до якого на мить прикипів його важкий, пильний, похмурий погляд. Потім він заклав руки за спину і, глибоко задумавшись, пішов стежкою в сад.

Грядки були ще вкриті матами, дерева й куці стояли голі, але сніг уже розстав, і на стежках ще тільки лишились подекуди його вологі сліди. Великий сад з усіма своїми гrotами, арками й альтанками був яскраво осяяний надвечірнім сонцем, густі тіні чергувалися з соковитим золотавим світлом, темне гіля дерев чітко й ніжно вирізнялося на тлі ясного неба.

Був той час, коли небо набирає обрисів, коли безформна маса світла обертається у видимий диск, що, спускаючись до обрію, осяває все соковитішим, лагіднішим промінням, яке вже не сліпить очей. Пан Шпінель не дивився на сонце; він ішов так, що воно було сковане від нього, ішов, похиливши голову, й тихо напіував якусь музичну фразу, коротеньку, несміливу, жалібну фігуру, тужливу мелодію... Раптом він судомно хапнув ротом повітря і зупинився мов укопаний. Брови його різко нахмурилися, очі витріщились, і в них з'явився нажаханий, просто ворожий вираз...

Дорога завернула: тепер вона йшла назустріч при західному сонцю. Величезне, перерізане двома вузенькими хмарками з позолоченими краями, воно висіло

над небокраєм, золотячи верхівки дерев і заливаючи сад червонисто-жовтим світлом. І посеред того золотого сяйва, у велетенському ореолі сонячного диска навколо голови, стояла на стежці пишина особа в картатому вбранині, вся в багреці й золоті, стояла, правою рукою впершись у стегно, а лівою легенько погойдуючи вишуканий візочок. У тому візочку сиділа дитина, сидів Антон Клетеріан-молодший, вголований син Габрієлі Екгоф!

Він сидів, обмощений подушками, вдягнений у білу байкову курточку і великий білий брилик, опецькуватий, здоровий, вдатний хлопчик, і очі його весело і впевнено зустріли погляд пана Шпінеля. Романіст хотів опанувати себе, врепті, він був чоловіком, у нього вистачило б сили поминути це несподіване, осянене сонцем видиво й піти своєю дорогою. Але тут сталося щось жахливе: Антон Клетеріан почав сміятися, його охопила бурхлива радість, він заверещав з незрозумілого захвату, аж моторошно було на нього дивитися.

Бог його знає, що на нього напало: чи в нього викликала цей дикий захват чорна постать, яку він побачив перед собою, чи це був напад якоєсь тваринної радості. В одній руці він тримав кістяне кільце, а в другій — бляшане калатальце. Він простягав іграшки вгору до сонця і так торохтів ними одна об одну, наче хотів когось прогнати. Очі в нього були майже заплющені в задоволення, а рот роззвілений так широко, що видно було рожеве піднебіння. Він аж головою розхитував з надміру почуттів.

Тоді пан Шпінель повернувся й пішов назад, чуючи позад себе радісний вереск малого Клетеріана. Руки він обережно, з якоюсь застиглою грацією тримав біля тулуба, а ходу силоміць сповільнював, як людина, яка хоче приховати, що душою вона вже кинулась на вітки.

ТОНІО КРЕГЕР

Зимове сонце над тісним містом здавалося за суцільною заслоною хмар тільки молочно-білястим, блякливим сяйвом. У вузеньких вуличках між будинками зі стрімкими дахами було мокро й вітряно, часом падав ніби м'який град — не крига й не сніг.

Уроки в школі скіячилися. Школярі ватагами сипнули на бруковане подвір'я і далі крізь гратчасту хвіртку на вулицю, де швидко розходились хто праворуч, а хто ліворуч, поспішаючи на обід. Старші з гідністю притискали лівою рукою до плеча книжки, а правою вимахували, змагаючись з вітром; дрібнота весело бігла підтюпцем, так, що з-під ніг летіла на всі боки снігова каша, а шкільне причандалля торогтило в ранцях із тюленячої шкіри. Але всі, і великі, і малі, з глибокою шанобою в очах скидали кашкети перед вотановим капелюхом і юпітеровою бородою старшого вчителя, що статечно крокував до виходу...

— Ну, скоро ти, Ганс? — спитав Тоніо Крегер, який давно вже чекав на вулиці; усміхаючись він рушив назустріч приятелеві, що саме з'явився з хвіртки, і, захоплений розмовою з іншими товаришами, хотів уже йти з ними.

— А що таке? — спитав той і глянув на Тоніо.— Ага, справді. Ну ходімо, трохи погуляємо.

Тоніо замовк, і очі його посмутніли. Невже Ганс забув і аж тепер згадав, що вони домовлялися сьогодні пройтися вдвох по місту? А сам він майже цілий день радісно очікував на цю хвилину!

— Ну, бувайте! — сказав Ганс Гансен товаришам.— Я ще трохи погуляю з Крегером.

І вони завернули ліворуч, тим часом як решта всі рушили праворуч.

Ганс і Тоніо могли пройтися після уроків, бо нікуди не поспішали,— вдома в них обідали аж о четвертій годині. Іхні батьки були великі купці, займали державні посади і мали неабиякий вплив у місті. Гансенам уже протягом кількох поколінь належали просторі склади дерева внизу над річкою, де могутні механічні пилки свистіли й сичали, розтинаючи колоди. А Тоніо був сином консула Крегера, чиї лантухи зерна, позначені чорним, широким фірмовим тавром, візники день у день возили вулицями і чий великий, старий, предківський будинок був найрозкішніший у цілому місті. Приятелям раз по раз доводилося скидати кашкети, зустрічаючись із знайомими, а дехто й перший вітався з чотирнадцятирічними хlopцями...

В обох ранці з книжками були закинуті через плече, і обое були добре й тепло вдягнені: Ганс — у короткий бушлат, поверх якого на плечі й на спину спадав широкий синій комір матроски, а Тоніо — в пальто під пояс. Ганс був у датському матроському кашкеті з короткими стрічками; з-під кашкета вибивався білий, як льон, чуб. Хлопець був на диво вродливий і ставний: широкоплечий, вузький у стегнах, з ясним, відвертим поглядом сіро-блакитних очей. А в Тоніо з смаглявого, по-південному різко окресленого обличчя під круглою хутряною шапкою темні, ледь підведені блакитними тінями очі дивилися на світ мрійливо і трохи несміливо... Рот і підборіддя в нього були незвичайно м'якої форми. Ішов він розхристано й нерівно, тим часом як Гансові стрункі ноги в чорних папочках ступали так пружно й чітко...

Тоніо мовчав. У нього було тяжко на серці. Насутивши розгонисті брови, витягши губи, наче збираючись свиснути, й склонивши набік голову, він дивився

кудись удалину. Для нього були характерні ця поста-ва й цей вираз обличчя.

Раптом Ганс узяв Тоніо під руку і скоса глянув на нього: він дуже добре знав, чого той такий похму-рий. І хоч Тоніо якийсь час мовчав, на серці в нього зразу полегшало.

— Я не забув, Тоніо,— мовив Ганс, дивлячись під ноги,— я тільки думав, що сьогодні вже нічого не вийде, бо дуже мокро і вітряно. Мені то байдуже, я холоду не боюся, але ти молодець, що все-таки доче-кався мене. А я вже сердився, думав, що ти пішов додому...

Все тіло в Тоніо радісно затремтіло від цих слів.

— Ну, то давай пройдемо валами! — зворушеного сказав він.— Млинарським і Гольштинським і таким чином я тебе проведу додому. Нічого, що назад я йти-му сам, не біда! Іншим разом проведеш ти мене.

Власне, він не дуже вірив Гансові, бо добре відчу-вав, що для того ця прогулянка й наполовину не така важлива, як для нього самого. Але бачив: Ганс касається, що забув про домовленість, і прагне помиритися. А Тоніо аж ніяк не хотів ухилятися від примирення...

Річ у тім, що він любив Ганса Гансена і вже чи-мало через це вистраждав. Той, хто дужче любить, завжди в підлеглому становищі і мусить страждати — душа чотириадцятилітнього хлопця вже засвоїла від життя цю просту й жорстоку науку; але він був так створений, що задоволено відзначав цей досвід, ніби внутрішньо запотовував його, навіть до певної міри радів йому, хоч сам ніколи ним не керувався і ніяких практичних висновків з нього не робив. Така вже в нього була натура, що ця наука здавалася йому куди важливішою і цікавішою за ті знання, які він мусив опановувати в школі; навіть під час уроків, у класі з готичним склепінням, він здебільшого віддавався думкам про цей свій життєвий досвід, намагаючись

як найповніше його відчути й обміркувати. І серце його сповнювала така ж радість, як тоді, коли він ходив по кімнаті зі скрипкою (бо він грав на скрипці), видобуваючи з неї пайніжніші звуки, на які тільки здатна була його рука, і ті звуки зливалися з хлюпотом водограю, що весело витанцював у садку, під розлогим гіллям старого горіха...

Водограй, старий горіх, скрипка й морська далечінь, далечінь Балтійського моря, літні мрії якого йому вдавалося підслухати під час канікул,— ось те, що він любив, чим, так би мовити, себе оточував, серед чого проходило його внутрішнє життя і що дуже добре вкладалося в вірші. І справді, все це раз по раз оживало у віршах, які часом складав Тоніо Крегер.

Чутка про те, що в Тоніо Крегера є зошит із його власними віршами, поширилася через його ж таки необачність і дуже зашкодила йому в очах шкільних товаришів і вчителів. З одного боку, синові консула Крегера здавалося, що ганити людину за віршування—нерозумно й підло, і він зневажав за це товаришів і вчителів, які вже й так викликали в нього відразу своїми поганими манерами: він напрочуд швидко помічав усі їхні вади. А з другого боку, він і сам був такої думки, що писати вірші соромно, майже непристойно, і до певної міри погоджувався з тими, хто засуджував його. І все ж таки це не могло його співнити, він писав їх далі...

Оскільки він дома гайнував час, а в школі був забарливий, неуважний і на поганому рахунку в учителів, то завжди приносив додому найгірші оцінки, що дуже сердило й журило його батька, високого, ошатно вбраного добродія з задумливими блакитними очима і неодмінно з польовою квіткою в петельці. Зате мати Тоніо, його вродлива, темноволоса мати, що звалась Консуело і взагалі була зовсім не схожа на інших дам у місті,— батько привіз її колись із країни, розташо-

раної в самому низу географічної карти,— мати ні-
трохи не переймалась його оцінками...

Тоніо любив свою смагляву, палку матір, яка так чудесно грала на роялі й на мандоліні, і радів з її байдужості до того, що в нього все інакше, ніж у людей. Та водночас Тоніо відчував, що в батьковому гніві куди більше гідності й самоповаги, і хоч як той лаяв його, він був у глибині душі згоден з ним, а веселу байдужість матері вважав трохи несолідною. Часом він думав десь так: «Хай я вже який є, такий є, недбалий, упергій, думаю про те, що нікого більше не цікавить, не хочу й не можу виправитись. При наймні за це мене треба ляти й карати, а не відбуватися музикою та поцілунками. Ми ж не цигани з зеленого шатра, а порядні люди, консул Крегер, родина Крегерів...» Не раз він навіть питав себе: «Чому я не такий, як усі, не ладнаю з світом, дратую вчителів, не можу зйтися з товаришами? Адже вони добре учні, те, що звати «золотою серединою». Вчителі їм не здаються смішними, вони не пишуть віршів і думають тільки про те, про що належить думати і що можна висловити вголос. Якими вони, мабуть, відчувають себе порядними, геть з усім і з усіма згідними! І як це, мабуть, присмно... А хто я такий і що зі мною буде далі?»

Ця звичка Тоніо міркувати про себе і про ставлення до життя грала неабияку роль у його любові до Ганса Гансена. Він любив Ганса найперше за його красу, а ще тому, що той у всьому був його цілковитою протилежністю. Ганс чудово вчився, а крім того, мав здорову, веселу натуру, їздив верхи, захоплювався гімнастикою, плавав, як риба, і був загальним улюбленицем. Учителі ставились до нього майже піжно, називали його на ім'я і всіляко виявляли йому свою прихильність, товариші запобігали перед ним, чужі люди, і чоловіки, й жінки, спиняли його па-

вулиці, гладили по білявому чубові, що вибивався в нього з-під датського матроського кашкета, й казали:

— Добрий день, Ганс Гансене, який же в тебе гарний чуб! Ну як, ти ще й досі перший учень у класі? Молодець! Вітай своїх тата й маму...

Такий був Ганс Гансен, і Тоніо Крегер, відколи знов його, завжди, коли дивився на нього, відчував тугу, заздрісну тугу, що гніздилася десь угорі в грудях і палила йому серце. «Хто ще має такі блакитні очі, як ти,— думав Тоніо,— хто ще живе в такій злагоді, в такій щасливій єдності з цілим світом! Завжди ти робиш щось порядне, за що кожен тебе похвалить. Приготувавши уроки, ти або йдеш на манеж, або щось випилюєш із дерева, навіть під час канікул на морі то плаваєш, то веслуюеш, то стоїш біля вітрила, поки я марную час, без діла вилежуюсь на піску, видивляючись на таємничі, мінливі марева, що перебігають по обличчі моря. Того в тебе такі ясні очі. Якби я був такий, як ти...»

Та він не пробував стати таким, як Ганс Гансен, а може, не дуже й прагнув цього. Проте, лишаючись самим собою, він до болю хотів, щоб Ганс любив його, і по-своєму домагався його любові — повільно, широко, самовіддано, болісно й сумно, але то був сум, що пече і ятрит серце дужче, ніж палка пристрасть, якої можна було б сподіватися від нього, зважаючи на його південний вигляд.

І домагався він не зовсім даремно, бо Ганс,— до речі, він бачив, що Тоніо де в чому його переважає, скажімо, вміє легко й гарно висловити навіть найскладніші думки,— Ганс дуже добре розумів, що має тут справу з незвичайно сильним і ніжним почуттям до себе, і вмів бути вдячним, завдаючи Тоніо великої втіхи своєю прихильністю, але й великої муки: Тоніо спізнав і ревність, і розчарування, і біль від марних зусиль зав'язати з Гансом духовну єдність. Бо дивно,

що Тоніо, який заздрив душевному складові Ганса Гансена, постійно пробував перетягти його у світ своїх власних зацікавлень, але це вдавалося йому хіба що на коротку мить, та й то не зовсім...

— Я оце прочитав чудесну, дивовижну річ,— сказав Тоніо.

Ідучи, вони їли з одного мішечка фруктові карамельки, куплені за десять пфенігів у крамаря Іверсена на Млинарській.

— Ти повинен прочитати її, Гансе, це «Дон Карлос» Шіллера... Я тобі дам її, якщо хочеш...

— Та ні, Тоніо, не треба, це все не для мене,— відповів Ганс Гансен.— Краще я собі читатиму книжки про коней. Аби ти побачив, які там прегарні ілюстрації! Я тобі покажу, як прийдеш до мене. То миттєві знімки. На них видно, як коні біжать клусом, учвал, як вони беруть перепони,— в усіх позиціях, яких звичайно не встигаєш помітити через швидкість.

— Справді? — ввічливо мовив Тоніо.— Так, це гарно. А що стосується «Дон Карлоса», то щось краще павіть важко собі уявити. Там є такі місця, ось побачиш, такі чудові, що тебе аж кидає, ніби вибух...

— Ніби вибух? — перепитав Ганс Гансен.— Як так?

— Ну, наприклад, місце, де король плаче, бо маркіз обдурив його... А маркіз обдурив його тільки задля принца, розумієш, якому він приніс себе в жертву. І ось із кабінету в приймальню доходить чутка, що король плакав. «Плакав? Король плакав?» Усі придворні збентежені до краю, а тебе аж морозом проїмас, бо то страшенно твердий, суворий король. І стає так зрозуміло, чого він плакав, і мені, скажімо, шкода його куди більше, ніж принца й маркіза обох разом. Він завжди такий самітний, ніхто його не любить, і ось йому здалося, що він знайшов людину, а та людина зрадила його...

Ганс Гансен заглянув збоку в обличчя Тоніо, і щось у тому обличчі, видно, спонукало його поставитись прихильніше до порушеної теми, бо він знов узяв Тоніо під руку й спитав:

— І як же він зрадив його, Тоніо?

Тоніо пожвавішав.

— Річ у тому,— почав він,— що всі листи в Брабант і у Фландрію...

— А ось іде Ервін Імерталь,— мовив Ганс.

Тоніо замовк. «Щоб він провалився, той Ервін Імерталь! — подумав він.— Наче навмисне принесло його заважати нам! Ще прилипне до нас і цілу дорогу говоритиме про верхову їзду...»

Бо Ервін Імерталь також учився їздити верхи. Він був син директора банку і жив тут, за міською брамою. Клишоногий, із навскіс прорізаними очима, він ішов алеєю їм назустріч, уже без ранця.

— Привіт, Імерталю! — вигукнув Ганс.— Я домовився з Крегером трохи пройтися після уроків...

— А мені треба в місто, децо купити,— відповів Імерталь.— Але я трохи проведу вас. Що це, караульки? Дякую, кілька з'їм. Завтра в нас знов урок, Гансе.— Він мав на увазі урок верхової їзди.

— Чудово! — мовив Ганс.— Знаєш, тепер мені куплять шкіряні гамаші, бо останнього разу я одержав п'ятірку за вправи з їзди.

— А ти не ходиш на манеж, Крегере? — спитав Імерталь, і очі в нього стали ніби дві блискучі щілинки.

— Ні,— якось невпевнено озвався Тоніо.

— Ти б, Крегере, попросив батька, щоб він і тобі дозволив учитись їздити верхи,— сказав Ганс.

— Добре,— квапливо і водночас байдуже погодився Тоніо.

На мить у нього здавило горло від того, що Ганс

назвав його на прізвище; видно, Ганс відчув це, бо зразу ж пояснив:

— Я назвав тебе так, бо в тебе якесь безглазде ім'я. Ти вже пробач мені, але я терпіти його не можу. Тоніо... Та це взагалі не ім'я. А втім, ти ж не винен, що так звешся.

— Тебе, мабуть, назвали так тільки тому, що це звучить по-іноземному і якось незвичайно,— мовив Імерталь, удаючи, що йому шкода Тоніо.

В Тоніо затремтіли губи. Але він опанував себе й сказав:

— Так, ім'я справді безглазде, я б сам волів називатися Генріхом чи Вільгельмом. Й-богу. Думаєте — ні? Мене так охрестили на честь материного брата Антоніо. Адже моя мати не тутешня...

Він замовк. Супутники його завели мову про коней і про кінську збрюю. Ганс узяв Імерталя під руку і говорив так жваво, з такою цікавістю, якої б у нього ніколи не викликав «Дон Карлос»... Часом у Тоніо тримтіло підборіддя й починало лоскати в горлі, і він насилиу стримувався, щоб не заплакати.

Ганс терпіти не може його імені — що тут уже вдіш? Сам він звався Гансом, Імерталь — Ервіном; добре їм, це загальнозвизнані імена, ними нікого не здивуєш. А «Тоніо» звучить по-іноземному, незвичайно. Так, хоче він чи не хоче, а в ньому все якесь незвичайне, тому він самітний, чужий іншим людям, хоч він же не циган із зеленого шатра, а син консула Крегера, з роду Крегерів... Але чому Ганс називав його Тоніо, поки вони були самі, а тільки-но до них приседнався трегій, почав соромитись його? Часом Ганс був близький йому, був його приятелем, це так. «І як же він зрадив його, Тоніо?» — спитав Ганс і взяв його під руку. Та коли зразу ж по тому з'явився Імерталь, він усе-таки відітхнув з полегкістю, залишив його й ні за що дорікнув йому чужоземним ім'ям. Як тяжко

все це бачити й розуміти!.. Власне, Ганс Гансен ставився до нього досить приязно, коли вони були вдвох, Тоніо знати це. Та як тільки приходив хтось третій, Ганс соромився його, жертвуваючи ним для іншого. І Тоніо знов був самітний. Він згадав про короля Філіппа. Король плакав...

— О боже, що я собі думаю! — вигукнув Імерталь. — Мені справді давно вже час бути в місті! Ну, бувайте, дякую за карамельки!

Він вискочив на лавку, яку вони саме поминали, пробіг по ній і підтюпцем подався дорогою на своїх кривих ногах.

— Мені подобається Імерталь! — з притиском мовив Ганс. Як усі пещені, самовпевнені люди, він оголошував про свої симпатії і антипатії так, наче робив слухачам велику ласку.

Потім він знов почав говорити про уроки верхової їзди, бо встиг так захопитися цією темою, що не міг спинитися. До того ж уже було недалеко й до гансенівського будинку: дорога валами забирала не багато часу. Вони притримували шапки й нахиляли голови, ховаючи обличчя від рвучкого мокрого вітру, що хріпів і стогнав у голому вітті дерев. Ганс Гансен усе говорив, а Тоніо лише зрідка оживався вимушеним «ох» чи «так»; його вже не тішило навіть те, що Ганс, заполонений розмовою, знов узяв його під руку, бо це була тільки удавана близькість, яка нічого не означала.

Неподалік від станції вони звернули з валу, подивилися на поїзд, який у незgrabному поспіху прогуркотів повз них, порахували знічев'я вагони й помахали чоловікові, що, по самі вуха закутаний у кожух, сидів на тамбурі останнього вагона. На Лінденплаці, перед віллою гуртового торговця Гансена, вони зупинилися, і Ганс паочно показав, як присмію кататись на хвіртці під скрегіт завісів. Потім він попрощався.

— Ну, мені вже треба йти. До побачення, Тоніо. Іншого разу я тебе проведу додому, будь певен.

— До побачення, Гансе,— відповів Тоніо,— ми гарно прогулялися.

Вони потиснули один одному руки, мокрі й вимашені іржею від хвіртки. Та коли Ганс глянув у вічі Тоніо, на його вродливому обличчі майнulo ніби каяття.

— До речі, я найближчими ж днями прочитаю «Дон Карлоса»! — швидко мовив він.— Ця історія з королем у кабінеті, мабуть, дуже цікава! — Потім він засунув ранець під пахву й побіг через палісадник до ганку. На порозі він ще раз озирнувся й кивнув головою.

І Тоніо Крегер у радісному, піднесеному настрої пішов додому. Вітер дув у спину, але йому не тільки через це було легко йти.

Ганс прочитас «Дон Карлоса», і в них буде щось спільне, про що ніхто вже не зможе закинути й своє слово, ні Імерталь, ні будь-хто інший! Як добре вони розуміють один одного! Хтозна, може, він ще й намовить колись Ганса писати вірші?.. Ні, краще не треба! Хай Ганс не стас схожим на нього, а лишається самим собою, дужим і веселим, яким його люблять усі, а найбільше він, Тоніо! А те, що він прочитас «Дон Карлоса», йому все-таки не зашкодить. І Тоніо пройшов під старою, присадкуватою міською брамою, поминув пристань і рушив нагору стрімкою, вітряною, мокрою вулицею до батьківського будинку. Серце його жило: воно було сповнене туги, сумної заздрості, легенької зневаги і певинного блаженства.

У шістнадцять років Тоніо Крегер полюбив біляву Інгу, Інгеборг Гольм, дочку доктора Гольма, що жив на Ришковому майдані, там, де красувався високий, кількаярусний, оздоблений готичним шпилем колодязь.

Як це сталося? Він і раніше бачив Інгу сотні разів, проте одного вечора побачив її в особливому освітленні, коли вона, розмовляючи з товаришкою, весело засміялася, схилила набік голову, якось по-своєму поправила волосся своєю не дуже вузенькою, не вельми тендітною, ще майже дитячою рукою, блиснувши блікtem, з якого зсунувся білий серпанковий рукав, почув, як вона по-своєму вимовила якесь слово, звичайне слово, але в голосі її забриніли теплі нотки,— і його серце сповнилося захватом, куди більшим, ніж тоді, як він, бувало, ще зеленим хлопчаком дивився на Ганса Гансена.

Того вечора він поніс із собою її образ: товсті, біляві коси, продовгуваті, усміхнені блакитні очі й ледь помітне ластовиння на носі. Він не міг заснути, йому все вчуvalisя теплі нотки в її голосі, він спробував тихо відтворити інтонацію, з якою вона вимовила те звичайне слово, і здригнувся. Досвід підказав йому, що це любов. І хоч він добре знав, що любов завдасть йому багато мук, горя і приниження, що вона до того ж порушить мир в його серці, заселить його мелодіями, і в нього вже не буде того спокою, який потрібен, щоб добре обміркувати всі подробиці і потім у затишку викувати з них цілість,— хоч він знав це, а все ж прийняв її радісно, віддався їй весь і почав плекати її всіма силами своєї душі, бо знав ще й інше: той, хто любить, живе багатим, повним життям, а йому дужче хотілося жити багатим, повним життям, аніж кувати в затишку якусь цілість...

Так Тоніо Крепер закохався у веселу Інгу Гольм, і сталося це в порожній вітальні консульшті Густеде, якій того вечора випало влаштовувати в себе урок танців; ті уроки відбувалися по черзі в будинках найвизначніших родин міста, і відвідували їх тільки нащадки тих родин, щоб навчатися там танців і добрих

мопер. З цією метою із Гамбурга раз на тиждень приїздив учитель танців Кнаак.

Звався він Франсуа Кнаак. І що то був за чоловік!

— J'ai l'honneur de me vous représenter,— казав він,— mon nom est Knaak...¹

І вимовляти це треба не тоді, коли вклоняєшся, а коли вже випростасхся,— не дуже голосно, але чітко. Не щодня випадає відрекомендовуватись по-французькому, але той, хто вміє зробити це ввічливо і бездоганно, тим більше не осоромиться рідною мовою.

Як же чудово облягав ситі стегна пана Кнаака чорний шовковистий сюртук! Штани м'якими складками спадали на лаковані черевики, оздоблені широкими атласними бантами, а карі очі його дивилися на світ, стомлені щасливим усвідомленням своєї власної незвичайної краси...

Пан Кнаак просто пригнічував усіх своєю надмірною впевненістю і доброзичайністю. Він підходив до господині дому,— а ніхто не вмів ходити так, як він: пружно, гнучко, плавно, велично,— схилявся перед нею в поклоні й чекав, поки та подасть йому руку. Потім тихо дякував, відступав назад, обертався на лівій нозі, наче на пружині, приставляв до неї праву ногу з витягненим носком, клацнувши закаблуками, і йшов геть; стегна в нього ледь ногойдувались...

З вітальні, де сидять гости, треба виходити задки, кланяючись їм: подаючи стілець, не можна тягти його чи хапати за ніжку, а треба нести, взявши за спинку, й нечутно опускати на підлогу. Не годиться стояти, склавши руки на животі й висунувши кінчик язика; а якщо вже хтось дозволяв собі таку позу, пан Кнаак

---

¹ Маю честь відрекомендуватися, мое прізвище Кнаак... (*Франц.*)

умів так його перекривити, що бідолаха довіку не міг згадати про неї без відрази...

Такі були уроки добрих манер. Що ж до танців, то тут пан Кнаак був ще більшим майстром. У вітальні, звідки виносили всі меблі, засвічували газову люстру й свічки на каміні. Підлогу посипали тальком, і мовчазні учні ставали півколом. А в сусідній кімнаті, за завісами, сиділи на плюшевих кріслах матері й тітки і в лорнетки дивилися, як пан Кнаак, зігнувшись і двома пальцями притримуючи поли сюртука, пружно підстрибувє, показуючи учням окремі фігури мазурки. Якщо ж він хотів остаточно вразити публіку, то раптово, без будь-якої поважної причини, відридався від підлоги, неймовірно швидко перебирає ногами, мов натягненими струнами, після чого з приглушеним, але все-таки жахливим гуркотом повертається на землю...

«Ну й мавпа ж»,— думав Тоніо Крегер. Але він добре бачив, що Інга Гольм, весела Інга не раз зачаровано стежила за рухами пана Кнаака, і вже саме це змушувало його з певною пошаною ставитись до того тіла, яке так чудово слухалось свого господаря. А яким спокійним і незворушним поглядом дивився пан Кнаак! Очі його не зазирали в сутність речей, де так багато складного й прикрого; вони знали тільки одне: що вони карі й гарні. Тому він і тримався так гордовито! Звичайно, треба бути не дуже розумним, щоб так крокувати, як він; зате таких людей люблять, отже, вони варті любові. Тоніо чудово розумів, чому Інга, білява, мила Інга, так захоплено дивиться на пана Кнаака. Невже жодна дівчина ніколи не буде дивитись так на нього, Тоніо?

Чого ж, було й таке. Ось хоча б Магдалена Вермерен, дочка адвоката Вермерена, дівчина з ніжними устами і великими, темними, близкучими очима, завжди поважними й задумливими. Танцюючи, вона часто

падала; та коли надходила черга дамам вибирати капелерів, вона завжди вибирала його. Вона знала, що Тоніо пише вірші, павіть двічі просила показати їх і часто, похиливши голову, здалеку дивилась на нього. Але що йому було до того? Він любив Інгу Гольм, біляву, веселу Інгу, яка напевне зневажала його за те, що він складає вірші... Він дивився на неї, на її довгасті блакитні очі, в яких світилося щастя і глузлива усмішка, і в грудях у нього пекло, серце стискала тужна заздрість, гірка, болісна свідомість того, що його знехтувано, що він довіку буде їй чужий...

— Перша пара, еп avant! ¹ — вигукнув пан Кнаак. Немає слів, щоб описати, як чудесно цей чоловік говорив у ніс.

Вони саме розучували кадриль, і Тоніо Крегер, на превеликий свій жах, опинився в одному каре з Інгою Гольм. Він як тільки міг уникав її і все ж таки щоразу опинявся поряд з нею; він забороняв своїм очам дивитись на неї, і все ж таки погляд його весь час був спрямований у її бік... Ось вона руч-об-руч з рудим Фердінандом Маттісеном, ковзаючи підлогою, підбігла, відкинула коси за спину і, важко дихаючи, зупинилася навпроти нього; піаніст, пан Гайнцельман, ударив кістлявими пальцями по клавішах, пан Кнаак дав команду, і кадриль почалася.

Інга рухалась перед ним туди й сюди, вперед і назад, то плавно посувалася, то кружляла, мов вихор, часом до нього долинав запах, що йшов від її кіс, а може, від легкої білої сукні, і погляд його ставав дедалі похмуріший. «Я кохаю тебе, люба, мила Інго», — подумки проказував він, вкладаючи в ці слова весь свій біль, бо вона була така захоплена танцем, що зовсім його не помічала. Він пригадав чудовий вірш Шторма: «Хай я засну, а ти іди в танок». Його мучила

---

¹ Вперед! (Франц.)

ця принизлива безглуздість: людина кохає, а її примушують танцювати...

— Перша пара, *en avant!* — вигукнув пан Кнаак, бо мала початись нова фігура.— *Compliment! Moulinet des dames! Tour de main!*¹

Годі описати, як витончено він ковтав німе «е» у слові «de».

— Друга пара, *en avant!*

Це вже стосувалося Тоніо Крегера і його дами.

— *Compliment!*

І Тоніо Крегер уклонився.

— *Moulinet des dames!*

І Тоніо Крегер, похиливши голову, нахмуривши брови, поклав руку на руки чотирьох дам, на руки Інги Гольм, і почав танцювати «moulinet».

Усі навколо захихотіли, засміялися. Пан Кнаак прібрав балетну позу, що мала означати стилізований жах.

— Боже мій! — вигукнув він.— Зупиніться! Зупиніться! Крегер уплютався між дам! *En arrière*², панно Крегер, назад, *si done!*³ Усі зрозуміли, крім вас. Швидко! Ну! Назад, назад! — Він витяг жовту шовкову хусточку і погнав нею Тоніо Крегера на місце.

Усі репотали, хлопці, дівчата, дами за завісою, бо пан Кнаак зробив з цієї маленької події смішну виставу, і всі розважалися, наче в театрі. Тільки пан Гайнцельман з пісною, діловитою міною чекав, коли можна буде грati далі; на п'ого дотепи пана Кнаака вже не впливали.

І знов почалась кадриль. Потім оголосили перерву. Покоївка принесла тацю, на якій побрязкували скляночки з виновим желе, а в її кільватері йшла кухо-

¹ Вклоніться! Дами навхрест! За руки, кружляйте!
(Франц.)

² Назад! (Франц.)

³ Пхе! (Франц.)

варка з цілою горою пундиків. Але Тоніо Крегер тихенько вийшов у коридор і став там, заклавши руки за спину, перед вікном із спущеними жалюзі, не подумавши, що крізь ті жалюзі нічого не можна побачити, отже, смішно стояти й прикидатися, наче ти дивишся на вулицю.

Проте він стояв і дивився у свою душу, де було стільки горя і туги. Чому, чому він тут? Чому він не сидить біля вікна у своїй кімнаті й не читає «Іммензее» Шторма, час від часу поглядаючи у повитий вечірнім сутінком садок, де важко порипує старий горіх? Там його місце. Хай інші танцюють весело і спритно!.. Ні, ні, його місце все-таки тут, поблизу від Інги, хай навіть він стоїть сам далеко від неї і пробує крізь гомін, брязкіт і сміх у вітальні розрізнати її голос, у якому бринить тепло і радість життя. Які в тебе милі, довгасті очі, блакитні й усміхнені, білява Інго! Але такою гарною і веселою, як ти, можна бути тільки тоді, коли не читаєш «Іммензее» і не пробуєш сам створити щось подібне; в цьому вся біда!..

Вона повинна прийти! Повинна помітити, що його немає, повинна відчути, що з ним робиться, повинна непомітно вийти слідом за ним, покласти руку йому на плече й сказати: «Ходи до нас, не сумуй, я кохаю тебе». І він прислухався, чи не почуск її ходи позад себе, напружену, з нерозважною надією, чекав, що вона таки з'явиться. Але вона, звичайно ж, не з'явилася. Такого не буває в житті.

Чи й вона сміялася з нього, як усі? Так, сміялась, хоч як би йому хотілося заперечити це задля себе самого і задля неї. А він же вилутався в «moulinet des dames» тільки тому, що був весь заполонений нею. Та яке це має значення? Але, може, колись вони перестануть сміятися з нього! Адже взяв недавно один журнал його вірші, хоч так і не встиг їх надрукув-

вати тому, що закрився. Настапе день, коли до його прийде слава, коли друкуватимуть усе, що він напише, і тоді побачимо, чи не справить це якогось враження на Інгу Гольм... Ні, не справить, *аніжісінького*, це вже напевне. На Магдалену Вермерен, що завжди падає,— на ту справить. Але не на Інгу Гольм, не на блакитпооку, веселу Інгу. Отже, всі його надій даремні?..

Серце Тоніо Крегера болісно стислося від цієї думки. Як тяжко відчувати, що в твоїй душі грають і тужжать дивовижні сили, і водночас знати, що ті, до кого вони тягнуться, чужі їм у своїй веселій неприступності. Та хоч він самітно і безнадійно стояв перед спущеними жалюзі і в своєму горі прикидався, ніби може щось побачити крізь них, усе-таки він був щасливий. Бо серце його в цей час жило. Воно палко і тужно билося для тебе, Інгеборг Гольм, і душа Тоніо Крегера в блаженному самозреченні приймала в себе твою біляву, ясну, весело-буденну маленьку істоту.

Не раз стояв він з розпашілим обличчям десь на самоті в кутку, куди ледь-ледь долинала музика, запах квітка і дзенькіт чарок, намагаючись у віддаленому святковому гомоні розрізнати твій давінкий голос, страждав через тебе і все-таки був щасливий. Не раз йому було тяжко на серці через те, що з Магдаленою Вермерен, яка завжди падала, він мав про що розмовляти, що вона його розуміла, переймалась його настроєм і коли він був веселий, і коли був поважний, а білява Інга, навіть як він сидів коло неї, була чужа й далека йому, бо мова, якою він говорив до неї, була не її мовою. І все-таки він був щасливий. Бо щастя, казав він собі, полягає не в тому, що тебе люблять; це дає задоволення, змішане з почуттям огиди, тільки марнославним натурам. Бути щасливим означає любити та ще, може, ловити короткі, облудні

хвилини наближення до того, кого любиш. І він записав у серці цю думку, зважив і відчув її до кінця.

«*Вірність!* — думав Тоніо Крегер. — Я буду вірний тобі, любитиму тебе, Інгеборг, поки їй життя моє!» Ось які добре були в нього наміри. І все ж якийсь болзкий, сумний голос нашптував йому, що забув же він зовсім Ганса Гансена, хоч бачив його щодня... А найгірше, найогидніше було те, що цей тихий і лукавий голос казав правду: минув час, і настав той день, коли Тоніо Крегер уже не був готовим так безоглядно віддати своє життя за веселу Інгу, як колись, бо він відчував у собі бажання й силу доконати багато чого важливого в цьому світі — звичайно, по-своєму.

І він обережно кружляв навколо олтаря, на якому падало чисте, невинне полум'я його кохання, ставав перед ним навколішки, роздимав і підтримував те полум'я на всі лади, бо хотів бути вірним. Та минуло ще трохи часу, і воно непомітно, без спалахів і тріску, погасло.

Але Тоніо Крегер ще довго стояв перед погаслим олтарем, здивований і розчарований тим, що вірності на землі не буває. Потім знизав плечима й пішов свою дорогою.

Він ішов дорогою, якою йому судилося йти, ішов трохи недбалою і нерівною ходою, насвистуючи, схиливши набік голову, вдивляючись у далечінь, і коли він часом і збивався на манівці, то тільки тому, що для багатьох взагалі не буває рівної дороги. Коли його питали, ким же, врешті, він хоче стати, він відповідав по-всякому, бо любив говорити (і навіть записав уже цю думку), що в ньому закладені можливості для тисячі різних форм існування, відчуваючи в глибині душі, що, власне, їх у нього зовсім немає...

Нитки, що прив'язували його до рідного міста, непомітно порвалися ще до того, як він його покинув.

Старовинний рід Крегерів помалу вироджувався, запепадав, і люди мали підставу добачати підтвердження цьому також у натурі й поведінці самого Тоніо Крекера. Померла його бабуся по батькові, голова роду, а не-вдовзі за цею пішов на той світ і батько, високий, задумливий, ошатний добродій з польовою квіткою в петельці. Великий крекерівський будинок, разом з його довгою, багатою історією, пустили в продаж, фірма перестала існувати. А мати Тоніо, його вродлива, палка мати, яка так чудово грала на роялі та на мандоліні і якій до всього на світі було байдуже, після закінчення річного терміну знов вийшла заміж, цього разу за музиканта, за віртуоза з італійським прізвищем, і подалася за ним у голубу далечінь. Тоніо Крекер вважав, що це не дуже гарний вчинок; але хіба це *його* справа — забороняти їй? Він писав вірші і навіть не міг відповісти на запитання, ким же все-таки він думас стати в житті...

І він покинув рідне місто з кривими вуличками, де над гостроверхими дахами свистів вологий вітер, покинув водограй і старий горіх у садку, друзів своєї юності, море, яке так любив, і в нього навіть не защеміло серце. Бо він тепер став дорослий і розумний, збагнув, що з ним відбувається, і почав глузливо дивитися на банальне, простацьке оточення, в якому так довго жив. Він цілком віддався силі, яку вважав найвищою на землі, силі, якій він був покликаний служити і яка обіцяла йому велич і шану, силі духа і слова, що, усміхаючись, панує над темним, німим життям. Він віддався їй з молодечною пристрастю, і в нагороду вона обдарувала його тим, чим могла обдарувати, а натомість безжалісно взяла в нього все, що завжди за це брала.

Вона вигострила його погляд і навчила складати ціну великим словам, що розпирають людям груди, відкрила йому душі людей і його власну душу, зро-

била його ясновидцем і показала йому сутність світу, все те приховане, що стоїть за словами і вчинками. І він побачив тільки смішне і вбоге, смішне і вбоге.

І тоді разом з мукою і пихою пізнання прийшла самотність, бо в колі простодушних і веселих, але темних на розум, його не любили: їх бентежив знак на його чолі; зате він дедалі більше знаходив насолоди в слові і в формі. Він любив казати (і це також устиг уже записати), що знання душі людської неминуче зробило б нас меланхоліками, якби радість вислову не підтримувала в нас бадьорості духа..

Він жив у великих містах і на півдні, бо сподівався, що під гарячим сонцем пишніше визріє його мистецтво; а може, це материна кров вабила його в ті краї. А що його серце було мертвe без любові, то він шукав тілесних утіх, опускався в глибини хтивості і невимовно страждав від своєї пекучої провини. А може, то спадок батька, високого, задумливого, ошатного чоловіка з польовою квіткою в петельці, озивався в його серці, змушував його так страждати в тих глибинах хтивості і часом будив у ньому невиразний, тужній спогад про радощі духа: колись вони були йому такі приступні, а тепер ніякі насолоди не могли їх замінити.

Його пойняла відраза і ненависть до чуттєвості, він тужив за чистотою і мирним, порядним життям, а поки що вдихав повітря мистецтва, тепло, солодке, духмяне повітря вічної весни, в якому все ворушиться, грас і проростає в таємному розкошуванні творення. Все це призводило тільки до того, що він, безоглядно кидаючись від одної кричущеї крайності до другої, від крижаних вершин духа до пенатлого полум'я чуттєвості, жив виснажливим життям, пепоміркованим, розпусним, безладним життям, яке в нього самого викликало огиду. «Який хибний плях! — часом думав він,— і як могло статися, що я з голо-

вою поринув у цей ексцентричний світ пригод? Я ж не циган із зеленого шатра, я син...»

Але в міру того, як підунадало його здоров'я, вдосконалювалась його письменницька майстерність; вона ставала вибагливою, вишуканою, тонкою, філігранною, вразливою на всяку банальність і надзвичайно чутливою у питаннях такту й смаку. На його перший друкований виступ схвально і радісно відгукнулися ті, хто цінував мистецтво, бо це був добре оброблений твір, сповнений гумору і знання людських страждань. І скоро його ім'я, яке колись так гнівно вимовляли вчителі, те саме, яким він підписував свої перші вірші, звернені до горіха, до водограю і до моря, ім'я, в якому об'єдналися південь і північ, міщанське ім'я з легеньким відтінком екзотики, стало синонімом довершеності, тому що болісна глибина досвіду в нього йшла в парі з рідкісною терплячістю, із шанолюбною працьовитістю, яка, змагаючись із вибагливою прискіпливістю смаку, допомагала йому, хай і в тяжких муках, творити чудові речі.

Він працював не так, як люди, що працюють для прожитку,— він понад усе ставив саму працю, бо як людину зовсім себе не цінував і своє значення вбачав тільки в творчості; в житті він був сірий і непоказаний, ніби актор, що змив грим,— ніщо, поки він не вийде на сцену. Тоніо Крегер працював мовчки, замкнуто, непомітно для чужого ока, повний зневаги до тих мізерних людей, для яких талант — тільки мила прікраса, які, байдуже, чи вони бідні, чи багаті, чи вони ходять розкошлані й обідрані, чи хизуються зробленими на замовлення краватками, тільки про те й думають, як би щасливіше, приємніше, артистичніше влаштувати своє життя, не розуміючи того, що добрі твори повстають тільки під гнітом важкого життя, що той, хто живе,— не працює, і що треба померти, щоб стати справжнім творцем.

— Я не заважатиму? — спітав Тоніо Крегер з порога майстерні. Він стояв, тримаючи капелюха в руці і навіть трохи схилившись, хоч Лизавета Іванівна була його приятелькою, від якої він не мав тасмниць.

— Ну що ви, Тоніо Крегер, нашо ці церемонії! — відповіла вона з властивою для неї уривчастою інтонацією. — І так відомо, що ви добре виховані і знаєте, як треба поводитись у товаристві. — Вона всміхнулася, переклала пензлик у ліву руку, в якій тримала палітру, подала Тоніо праву і, похитавши головою, глянула йому просто у вічі.

— Так, але ж ви працюєте, — мовив він. — Дозвольте подивитися?.. О, та ви багато встигли! — І він почав роздивлятися то кольорові ескізи, прихилені до стільців обабіч мольберта, то велике, покреслене на квадрати полотно, де на поплутаному, схематичному начерку вуглем з'явилися вже перші кольорові плями.

Це було в Мюнхені, на Шеллінгштрассе, на верхньому поверсі будівлі, що стояла в глибині двору. За широким, наче в будинках на півночі, вікном синіло небо, щебетали пташки і сяяло сонце; молодий, солодкий подих весни, що лився крізь відчинену кватирку, змішувався з духом фіксатива і олійних фарб, яких було повно у великій майстерні. Золотаве надвечірнє світло, не зустрічаючи перешкод, заливало голий простір майстерні, безцеремонно осягало не зовсім рівну підлогу, грубий стіл під вікном, завалений пляшечками, тюбиками й пензлями, неоправлені в рамках етюди на стінах без шпалер, стару шовкову ширму недалеко від дверей, яка затуляла вишукано вмебльований куточек — спальню і водночас вітальню, почату картину на мольберті і художницею та письменника, що дивилися на неї.

Вона була десь такого віку, як і Тоніо, тобто мала трохи більше як тридцять років. На ній був синій за-

ляпаний фарбами фартух, вона сіла на низенький осліпчик і сперлась підборіддям на руку. Її каштанове волосся, скручене в тугий вузол, по боках уже ледь посивіле, лягало на скроні м'якими хвилями, обрамляючи смагляве, незвичайно симпатичне обличчя слов'янського типу, кирпате, з широкими вилицями і маленькими чорними блискучими очима. Примуржлившись, вона напружено, недовірливо і водночас сердито дивилася на свою працю.

Тоніо стояв біля неї; правою рукою він уперся в бік, а лівою швидко крутив свого каштанового вуса. Його розгонисті брови напружено супились. За звичкою він тихо насвистував. Він був надзвичайно старанно й солідно вбраний, у костюм спокійного срібого кольору і суворого крою. Проте його пооране зморшками чоло, на яке так просто й акуратно лягало зачесане на проділ темне волосся, первово смикалось, а типово південні риси обличчя, що вже встигли загостритися, були ніби вирізьблені різцем, але рот був окреслений віжно, а підборіддя виліплene так м'яко... За хвилину він провів рукою по чолі, по очах і відвернувся.

— Не треба було мені приходити,— сказав він.

— Чому ж це, Тоніо Крегере?

— Я щойпо встав від роботи, Лизавето, і в голові в мене — як на цьому полотні. Блідий контур, забруднений виправленнями начерк і кілька кольорових плям, оце й усе. Приходжу сюди і бачу те саме. Всі ті конфлікти й протиріччя, що мучили мене вдома, я знаходжу й тут,— сказав він і потягнув носом повітря.— Дивно. Якщо тебе опановує якась думка, то вона чигас на тебе всюди, навіть у повітрі ти чуєш її запах. Фіксатив і весняний дух, правда ж? Мистецтво і... так, а що друге? Тільки не кажіть «природа», Лизавето, бо це поняття охоплює все. Ні, треба було мені краще погуляти, хоч хтозна, чи й тоді мені було б

легше на серці. П'ять хвилин тому, недалеко від вашого будинку, я зустрів одного свого колегу, новеліста Адальберта. «Хай їй чорт, цій весні! — заявив він, як звичайно, агресивним тоном.— Вона завжди була і буде найгіршою порою року! Чи вам спадає хоч одна розумна думка, Крегере, чи ви можете спокійно обміркувати бодай пайменшу деталь і врахувати її дію, коли вас щось лоскоче в крові найнепристойнішим чином і хвилює сила-силенна недоречних почуттів, що, як добре їх зважиш, виявляються ні до чого непридатною тривіальністю? Щодо мене, то я йду в кав'ярню. Це, бачите, нейтральна зона, яку не зачіпає зміна пір року, так би мовити, відчужена, висока сфера літератури, де до тебе приходять тільки благородні думки...» I він пішов у кав'ярню. Мені, мабуть, треба було піти з ним.

Лизавета весело засміялася.

— Дуже добре, Тоні Крегере. «Найнепристойніший лоскіт» — це дуже добре. I він по-своєму має рацію, весною справді багато не напрацюєш. Але зараз ви побачите, як я все-таки закінчу цю маленьку річ, маленьку деталь, і врахую її дію, як сказав би Адальберт. Потім ми перейдемо до «вітальні» пiti чай, і ви матимете нагоду вибалакатись, бо я ж добре бачу, що ви сьогодні — як бочка з порохом. А поки що сідайте де-небудь, он хоча б на тому ящику, коли не боїтесь за свій патриціанський одяг...

— Ох, дайте спокій моєму одягові, Лизавето Іванівно! Невже ви хочете, щоб я розгулював у подергітій оксамитовій куртці або в червоному жилеті? Митець і без того в душі авантурник. Тож треба, хай йому біс, хоч добре одягатися і поводитись як порядна людина... Ні, пороху в мені немає,— мовив він, дивлячись, як вона змішує фарби на палітрі.— Ви ж чули, що мене мучить, не дає мені працювати тільки ця проблема, це протиріччя... То про що ж ми гово-

рили? Ага, про новеліста Адальберта і про те, який він гордий, рішучий чоловік. «Весна — найгірша пора року», — заявив він і пішов у кав'янню. Бо треба знати, чого хочеш, правда ж? Бачите, мене теж нервув весна, теж бентежить чарівна тривіальність спогадів і почуттів, які вона викликає; тільки я не можу лаяти і зневажати її за це, і не можу тому, що мені соромно перед нею, соромно перед її чистою безпосередністю, перед її переможною молодістю. І я не знаю, чи мені заздрити Адальбертові, чи зневажати його за те, що він не розуміє цього... Справді, весною робота посувастися погано, а чому? Бо прокидаються почуття. А той, хто вважає, що творець має право почувати, — той просто нічого не розуміє. Кожен справжній, чесний митець тільки посміється з такої наївності простака, — може, сумно, але посміється. Бо те, що ми кажемо, ніколи не може бути головним, це тільки матеріал, що сам собою нічого не означає, і лише холодно піднявшись над ним, митець граючись творить з нього естетичну картину. Коли те, що ви хочете сказати, надто обходить вас, падто близько лежить вам до серця, то вас напевне спіткає цілковите фіаско. Ви вкінетесь у патетику, в сентиментальність, і з ваших рук вийде щось важке, незgrabne, недоладне, без іронії і запаху, нудно-банальне. Люди залишаться байдужі, а самі ви — розчаровані й зажурені... Так воно буває, Лизавето: почуття, тепле, пире почуття, завжди банальне і ні на що не придатне, мистецьку вартість має тільки роздратування і холодний екстаз зіпсованої нервової системи художника. Треба бути якимсь нелюдом, стояти десь поза цим світом, щоб дивитися цілком байдуже, ніби з якоїсь далекої далечини, на все людське, щоб зуміти, чи наймані спробувати, взятися за нього, обіграти його, зобразити так, щоб у ньому відчувався смак і воно впливало на читача. Володіння стилем, формою і ви-

словом вже саме собою в передумовою такого холодного вибагливого ставлення до всього людського, а воно ж, власне, означає певне збіднення, спустошення натури митця, бо здорове, сильне почуття — завжди несмак, це безперечно. Митець перестає існувати, як тільки він зробиться людиною, навчиться почувати. Адальберт зрозумів це, а тому й пішов у кав'ярню, у «відчужену сферу», авжеж!

— Ну й бог з ним, голубе,— мовила Лизавета, миючи руки в бляшаній мисці.— Вам же необов'язково йти й собі туди.

— Ні, Лизавето, я не піду туди, але тільки з однієї причини: часом мені ще соромно перед весною, що я митець. Бачите, я інколи отримую листи, написані чужою рукою, хвалу і подяку своїх читачів, захоплені відгуки схвильованих людей. Я читаю ці листи і мимоволі буваю зворушений простими, теплими людськими почуттями, які в них викликало мое мистецтво, мені навіть стає ніби жаль наївного захвату, який промовляє з тих рядків, і я червонію від думки, яка була б розчарована ця щира людина, коли б заглянула за лаштунки, коли б вона, певшина душа, зрозуміла, що чесні, здорові, порядні люди взагалі не пишуть, не грають на сцені, не компонують музики... Але все це мені не заважає використовувати її захват, який стимулює і зміцнює мій хист, та ще й корчити страшенно поважну міну, ніби мавпа, що вдає в себе великого пана... Ох, не сперечайтесь зі мною, Лизавето! Запевняю вас, що я часто відчуваю смертельну втому, зображені людські почуття, яких сам не маю... І взагалі, чи митець — чоловік? Про це треба спитати жінку! Мені здається, що ми, митці, якоюсь мірою всі поділяємо долю препарованих папських співаків... Ми снівасмо надзвичайно зворушило й гарно. А самі...

— Посоромилися б, Тоніо Крекере. Ходімо краще пiti чай. Вода зараз закипить, а ось вам цигарки. Ви спинилися на чоловічому сопрано, можете говорити далі. Але все-таки посоромилися б. Якби я не знала, з якою гордою пристрастю віддаєтесь ви своєму покликанню...

— Не кажіть мені про «покликання», Лизавето Іванівно! Література — взагалі не покликання, а прокляття, запам'ятайте собі. Коли ви починаєте відчувати на собі це прокляття? Рано, страшенно рано. В той час, коли ще легко жити у мирі і в злагоді з богом і з світом. Ви починаєте відчувати на собі знак, свою загадкову неподібність до інших, звичайних, правильних людей, прірва іронії, невіри, опору, пізнання, почуттів, що відділяє вас від них, стає дедалі глибша, ви самітні й ніколи вже не зможете з ними порозумітися. Страшна доля! Звичайно, якщо ваше серце ще досить живе і *здатне любити*, щоб розуміти, яка вона страшна!.. Самолюбство виростає понад усюку міру, бо ви одні серед тисяч маєте на чолі цей знак і відчуваєте, що всі його бачать. Я знов одного геніального актора, якого в житті, поза сценою мучила хвороблива несміливість і непевність. Так впливала па перебільшене почуття власного «я» цього чудового митця і нещасної людини відеутність ролі, сценічного завдання... Справжнього митця, не такого, для якого мистецтво тільки фах, а покликання й прокляття, легко можна впізнати серед натовпу. На його обличчі написане почуття відчуженості й окремішності, свідомість того, що його впізнали і спостерігають, якась королівська гордість і водпочас збептеження. Мабуть, такий вираз можна побачити на обличчі володаря, коли він переодягнений проходить у юрбі. Але йому не допоможе ніяке перевдягання, Лизавето! Перефлягайтесь, як хочете, вбирайтесь, як аташе чи гвардійський лейтенант у відпустці,— вам досить звести очі й сказати одне

слово — і кожен зрозуміє, що ви не людина, а щось чуже, стороннє, інакше...

Але що таке митець? На жодне запитання людство не відповідає так мляво, одноманітно, як на це. «Людина, що має такий хист», — покірно кажуть простаки, які відчувають на собі вилив митця, а оскільки вони наївно уявляють, що радісний і високий вплив починен неодмінно мати таке ж радісне й високе джерело, то нікому з них і на думку не спадає, що то може бути дуже сумнівний, дуже небезпечний «хист»... Відомо, що митці дуже вразливі, але й відомо також, що вразливість звичайно не властива людям з чистим сумлінням і досить обґрунтованим почуттям власної гідності... Розумієте, Лизавето, в глибині душі — звісно, в плаці духовному — я маю до типу митця не меншу *підозру*, ніж будь-хто з моїх шановних предків там, на півночі, в тісному, старому місті, мав би до якогось штукаря чи дрібного актора, що зайшов би в наш дім. Слухайте далі. Я знаю одного банкіра, сивого ділка, який має хист новеліста. На дозвіллі він пише новели, і деякі з них спроваді чудові. І незважаючи — я свідомо кажу «незважаючи» — на ці високі нахили, репутація в нього не зовсім бездоганна; навпаки, він досить довго просидів у в'язниці, і з вагомих причин. Якраз у в'язниці він і усвідомив своє обдарування, і враження з того часу стали основним мотивом усіх його новел. Звідси можна зробити висновок, хай трохи сміливий, що треба пожити у якомусь віправному закладі, щоб стати письменником. Але хіба тут же не виникає підозра, що джерел його творчості треба шукати не стільки в переживаннях, винесених з в'язниці, скільки *в тому, що привело його туди?* Банкір, що пише новели, — рідкість, правда ж? Але порядного, бездоганного, солідного банкіра, що пише новели, *взагалі не буває...* Ви ось смієтесь, а я все-таки не зовсім жартую. Немає на світі боліснішої проблеми,

ніж проблема художньої творчості і її впливу на людей. Візьміть, наприклад, дивовижний твір пайтиповішого і тому найвпливовішого митця, такий хворобливий, в основі своїй двозначний твір, як «Трістан і Ізольда», і простежте, як він впливає на молоду, здорову людину з цілком нормальними почуттями. Ви побачите піднесення, прилив сили, гарячий, щирий захват, може, навіть потяг до власної «художньої» творчості... Бідолашний дилетант! У пас, митців, усе це має зовсім інший вигляд, такий, як йому з його «гарячим серцем» і «щирим ентузіазмом» і не снилося. Я бачив митців, оточених захопленою молоддю, яка молилася на них, а я про них таке *знає*... У всьому, що стосується мистецтва, його походження, умов його виникнення і побічних явищ, які його супроводжують, доводиться робити все нові й нові, дивовижні відкриття.

— Робити ці відкриття в інших митцях, Тоніо Крегере, чи, пробачте мені, не тільки в інших?

Він мовчав, нахмуривши свої розгонисті брови і щось тихо насвистуючи.

— Давайте свою чашку, Тоніо. У вас дуже рідкий чай. І візьміть ще одну цигарку. Між іншим, ви й самі добре знаєте, що необов'язково дивитись на речі так, як дивитесь ви...

— Це відповідь Гораціо, люба Лізавето. «Це означало б дивитися на речі надто пильно», правда ж?

— Ні, я тільки хочу сказати, що на них можна дивитися інакше, Тоніо Крегере. Я просто немудра жінка, що малює картини, і коли я взагалі знаходжу якесь заперечення вам, коли мені вдається хоч трохи захистити від вас ваше власне покликання, то, звичайно, не тому, що висловлюю якісь нові для вас думки,— я тільки нагадую вам те, що ви й самі добре знаєте... Отже, вважати, що література очищує і освячує людину, що пізнання і слово втишує пристрасть,

що література — це шлях для всерозуміння, всепрощення і любові, що мова має спасенну владу, що дух письменника — це взагалі найблагородніший вияв людського духа, що літератор — довершена людина, святий — словом, дивитись *так* на речі, означає дивитись на них не досить пильно?

— Ви маєте право так говорити, Лизавето Іванівно, про твори ваших письменників, бо російська література справді варта найбільшої пошани, це та свята література, про яку ви казали. Але я враховував і ваші можливі заперечення, вони також частка того, про що я сьогодні думаю. Подивіться на мене. Який у мене вигляд? Я не надто веселий, правда? Постарілий, стомлений, обличчя загострилося, еге ж? Ну от — вертаюся до «пізнання», про яке ви казали,— такий вигляд і повинна мати людина, від природи схильна вірити в добро, лагідна, зичлива і трохи сентиментальна, але яку до краю змучили й виснажили психологічні прозріння. Не піддаватися світовій скорботі, спостерігати, помічати, засвоювати навіть найбільші і водночас бути в гарному настрої, тішитися свідомістю своєї моральної переваги над огидною вигадкою, що зветься буттям. Авжеж! А все ж таки часом, незважаючи на всю вашу радість вислову, вам стає тоскно. Все зрозуміти — означає все пробачити? Не певен. Є ще те, що я зву «огидою пізнання», Лизавето: стан, у якому людині досить побачити якусь річ наскрізь, щоб відчути до неї смертельну огиду, а не змиритися з нею, це хвороба датчаница Гамлета, типового літератора. Він знов, як то бути покликаним пізнавати, але пе бути народженим для цього. Прovidіти ще крізь слози, викликані почуттям, пізнавати, помічати, спостерігати і з усмішкою відкладати спостереження про занас навіть у ті хвиlinи, коли твої руки сплітаються з іншими руками, уста шукають інших уст, коли погляд затуманює жага,— це огидно,

Лизавето, підло, обурливо... Але який сенс обурюватись?

Другий бік усього цього, такий же присмий,— пересиченість, байдужість, стомлено-іронічне ставлення доожної істини, бо ж відомо, що ніде в світі не панує така мовчазна безнадія, як серед розумних людей, що пройшли крізь вогонь і воду. Всяке пізнання тут оголошують застарілим і нудним. Спробуйте висловити якусь істину, що її ви, може, вибороли з молодечою радістю, і вашу простацьку обізнаність винагородять зневажливим пирханням... Ох, Лизавето, як же стомлює література! Запевняю вас: ваш скептицизм, вашу стриманість люди можуть охрестити просто дурістю, коли насправді ви тільки горді й легкодухі... Це щодо «пізнання». А щодо «слова», то тут, мабуть, ідеться не стільки про спасіння, як про замороження почуттів, про законсервування їх у кризі. Справді, є щось нестерпно холодне і обурливо зухвале в цьому швидкому, легковажному вбивстві почуття літературною мовою. Якщо серце у вас переповнене, якщо ви надто захоплені якимось солодким чи високим переживанням,— що може бути простіше? — підіть до літератора, і він швиденько все залагодить. Проаналізує і сформулює ваш випадок, знайде йому назву, викладе його, одягне в слова, раз назавжди впорається з ним, зробить так, щоб ви цілком збайдужили до свого переживання, і навіть не вимагатиме від вас подяки. Вам стане легше на серці, ви охолонете й заспокоїтесь, а повернувшись додому, навіть будете дивуватися: як цей випадок міг так солодко вас схильовати. І ви щиро хочете боронити цього холодного, марнославного шахрая? Що висловлено, каже його символ віри, з тим скіпчене. Якщо висловлено весь світ, то й з ним скінчено, його більше не існує... Чудово! Проте я не нігіліст...

— Ви не...—мовила Лизавета; вона якраз підносила до рота ложечку чаю, та так і завмерла в цій позі.

— Ще б пак, звичайно, ні! Отягтесь, Лизавето! Кажу вам, я не нігліст там, де йдеться про живе почуття. Бачите, літератор у глибині душі не розуміє, що життя може продовжуватись, не соромиться тривати далі після того, як воно буде висловлене і «скінчене». І ти ба, навіть незважаючи на своє спасіння через літературу, незворушно грішить собі знов, бо в очах духа всяка дія — гріх...

Зараз я доберуся до мети, Лизавето. Слухайте далі. Я люблю життя — це освідчення. Прийміть і збережіть його,— досі я ще нікому його не робив. Про мене казали, навіть писали і друкували, що я ненавиджу життя, чи боюся його, чи зневажаю, чи з огидою відвертаюся від чого. Я залишки слухав це, воно мене тішило, але не ставало від того правою. Я люблю життя... Ви усміхаєтесь, Лизавето, і я знаю чому. Та благаю вас, не подумайте, що ці мої слова — теж література! Хай вам не спадає на думку Чезаре Борджіа чи якась п'яна філософія, що піdnімає його на щит! Він для мене ніщо, той Чезаре Борджіа, я його нітрохи не шаную і ніколи не збагну, як можна вважати за ідеал виняткове, демонічне. Ні, ми, незвичайні люди, уявляємо собі життя не як привид кривавої величі і дикої краси, не як щось виняткове, а як вічну протилежність духовій мистецтву; нормальнє, поряднє, миле життя у своїй знадливій банальності — ось царство, за яким ми тужимо! Той ще зовсім не митець, люба моя, хто палко прагне рафінованого, ексцентричного, сатанинського, хто не знає туги за наївним, простим і живим, за крихтою приязні, віданості, довір'я і людського щастя — таємної, палкої туги, Лизавето, за блаженством буденності!

Приятель серед людей! Чи не повірите, що я був би гордий і щасливий, якби мав приятеля серед людей?

Але досі в мене були приятелі тільки серед демонів, кобольдів, запеклих чудовиськ і глухих до життя привидів, тобто серед літераторів.

Часом мені доводиться стояти на естраді в залі, перед людьми, які прийшли послухати мене. І ось, розумісте, буває, що, озираючись по залі, я ловлю себе на тому, що потайки розглядаю аудиторію, бо мене мучить питання, хто ж прийшов сюди, чиє схвалення і чию вдячність я заробив, з ким я перебуваю сьогодні в цілковитій згоді завдяки своєму мистецтву... І я не знаходжу того, кого шукаю, Лизавето. Я бачу насту, братство, добре мені знайоме, ніби зборище перших римських християн: людей з незgrabним тілом і ніжною душою, людей, які, так би мовити, вічно падають,— ви розумієте мене? — і для яких поезія — ніби делікатна помста життю; одне слово, завжди бачу тільки страдників, убогих, охоплених туговою, і ніколи не бачу когось із тих інших, синьооких, що не відчувають потреби в духовному!..

А якби сталося навпаки, то хіба радіти цьому не було б принаймні прикрою непослідовністю? Безглаздо любити життя і все-таки прагнути всіма способами перетягти його на свій бік, прищепити йому смак до всяких тонкощів, до меланхолії, до хворобливого літературного аристократизму. Царство мистецтва на землі розширюється, а царство здоров'я і просто-душності зменшується. Треба було б пильно оберігати те, що від нього залишилось, а не спокушати поезією людей, яким набагато цікавіші книжки про коней, ілюстровані фотографіями.

Бо, врешті, що може бути жалюгідніше за життя, яке пробус свої сили в мистецтві? Ми, люди мистецтва, нікого так не зневажаємо, як дилетантів, живих людей, які вважають, що при нагоді вони, крім усього, можуть stati ще й митцями. Запевняю вас, я сам відчував таку зневагу. Я приходжу в гості в один по-

рядний дім, усі їдять, п'ють, балакають, усі легко знаходять спільну мову, і я щасливий і вдячний, що мені на якийсь час вдалось розчинитися в натові цих С. зиретензійних, нормальних людей. Раптом (мені не раз таке траплялося) підводиться з місця якийсь офіцер, лейтенант, вродливий, стрункий хлопець, якого я ніколи б не запідозрив у вчинкові, що ганьбити честь мундира, і недвозначно просить дозволу прочитати свої власні вірші. Щому дозволяють, збентежено усміхаючись, і він робить те, що задумав: дістас аркушік, який досі ховав у кишені, і читає свій твір, про музику чи про любов, одне слово, щось таке ж глибоко зворушливе, як і непотрібне. Ну подумайте тільки: лейтенант! Володар світу! Ну навіщо це йому? А наслідок той, якого й слід було сподіватися: витягнуті обличчя, мовчанка, трохи силувані оплески і цілковита пудъга серед слухачів. Перший же душевний порух, який я відчуваю,— це почуття, що на мене також частково падає вина за те збентеження, яке нерозважний юнак викликав за столом. І справді, глузливі, холодні погляди звернені й на мене, чиє ремесло він споганив. Але є ще й другий бік цієї справи: юнак, якого я досі щиро поважав, починав падати в моїх очах дедалі нижче... Мене охоплює поблажливе співчуття. Разом з кількома іншими відважними й добродушними свідками його ганьби я підходжу до нього й кажу: «Вітаю вас, пане лейтенанте! Який хист! Далебі, вірш був дуже мiliй!» Ще трохи — і я поплескаю його по плечі, але хіба поблажливість — те почуття, яке повинен викликати лейтенант?.. А втім, сам винен! Хай тепер стоїть зніяковіль і жалкує, що вважав, ніби з лаврового дерева мистецтва можна зірвати бодай хоч один листочек, не заплативши за нього життям. Ні, я на боці другого свого колеги — банкіра-злочинця. Але вам не здається, Лизавето, що я сьогодні по-гамлетівському балакучий?

— Ви скінчили, Тоніо Крекере?

— Ні, але більше нічого не скажу.

— Досить і того, що ви сказали. Ви чекаєте відповіді?

— А ви маєте якусь відповідь?

— Думаю, що маю. Я уважно слухала вас, Тоніо, від початку до кінця, і моя відповідь буде стосуватися до всього, що ви сказали, вирішить ту проблему, яка вас так хвилювала. Отже, слухайте! Вирішення полягає в тому, що ви, такий, як ви оце сидите переді мною,— звичайнісінький міщанин.

— Я? — перепитав він і якось наче зів'яв...

— Вас боляче вразили мої слова, правда ж? Та й не могли не вразити. А тому я трохи пом'якшу свій присуд, бо маю для цього підставу. Ви міщанин на хибному шляху, Тоніо Крекере, міщанин, що збився на манівці.

Мовчанка. Потім він рішуче підвівся і взяв капелюха й паличку.

— Дякую, Лизавето Іванівно. Тепер я можу спокійно йти додому. *Зі мною скінчено.*

Під осінь Тоніо Крекер сказав Лизаветі Іванівні:

— Ну, я іду, Лизавето, мені треба провітритися, побачити світу.

— Що, голубе, знов вирішили податися в Італію?

— О боже, яка там Італія, Лизавето! Я вже в Італії так набувся, що не хочу навіть про неї згадувати. Минули ті часи, коли я уявляв собі, що жити без неї не можу. Країна мистецтва, так? Оксамитова блакить неба, вино, від якого закипає кров, солодкі почуття... Одне слово, все це не для мене. Не хочу я в Італію. Вся ця *bellezza*¹ мене тільки нервує. До того ж я не зношу тих неймовірно жвавих мешканців півдня з чор-

¹ Краса (*ital.*).

шими тваринними очима. У тих римлян немас сумління в очах... Ні, я хочу трохи пожити в Данії.

— В Данії?

— Так. І сподіваюся, що матиму з цього користь. Я чомусь ніколи ще туди не добирався, хоч цілу свою молодість прожив біля самого кордону, і все-таки я зناє і любив цю країну. Мабуть, ці північні симпатії в мене від батька, бо мати моя, власне, більше любила *bellezza*, якщо вона взагалі щось любила. Згадайте, Лизавето, які там, на півночі, написано книжки — глибокі, чисті, сповнені гумору. Я їх дуже люблю, не знаю навіть, чи є де кращі. А скандінавські страви, незрівнянні страви, які можна витримати тільки в наскрізь просоленому повітрі,— не певен, чи я б їх узагалі ще витримав. Я трохи знаю ті страви з дому, бо в нас їдять так само. Або візьміть їхні імена й прізвища — в мене на батьківщині вони теж трапляються досить часто. Наприклад, Інгеборг — та це ж як звук арфи, найчистіша поезія. А море — в них там Балтійське море... Одне слово, я їду туди, Лизавето, хочу знов побачити Балтійське море, знов почути ці імена, почитати ці книжки там, де вони були написані; а ще хочу постояти на терасі Кронборга, де Гамлетові з'явився привид і рокував благородного бідолаху на муки і на смерть...

— Дозвольте вас запитати, Тоніо, як же ви поїдете? Який вибрали маршрут?

— Звичайний,— відповів він, знизвавши плечима й почервонівши.— Так, я пройду через мое... через свій початковий пункт, Лизавето. Через тринадцять років це, мабуть, вийде трохи кумедно.

Вона усміхнулася.

— Це те, що я хотіла почути, Тоніо Крегере. Ідьте з богом. І не забудьте написати мені, чуєте? Я сподіваюсь отримати листа, повного вражень від вашої мандрівки... в Данію.

І Тоніо Крегер поїхав на північ. Він мандрував з комфортом (бо любив казати, що той, кому в душі доводиться набагато важче, ніж іншим людям, має право на деякі зовнішні зручності), ніде не зупиняючись, аж поки в сивому тумані перед ним не вималювались вежі тісного міста, з якого гін колись почався. Там він ненадовго зупинився. То була дивна зупинка...

Було похмуре надвечір'я, коли поїзд підійшов до вузького, закуреного, дивовижно знайомого критого перону. Під брудним скляним дахом збирався дим і розтікався довгими пасмами, як тоді, коли Тоніо Крегер із самим тільки глумом у серці виїздив звідси. Він одержав свої речі, наказав відвезти їх у готель і вийшов з вокзалу.

А ось чекає на пасажирів ряд парокінних екіпажів, чорних, непомірно високих і широких. Він нескористався їхніми послугами, тільки подивився на них, як дивився на все: на вузькі фронтони і на шпичасті вежі, що вітали його з-за сусідніх дахів, на білявих, неквапливих людей навколо себе, що говорили протягло і все ж таки швидко, і в грудях у нього здіймався нервовий сміх, який чимось нагадував схлопування. Він повільно пішов через міст, уздовж поруччя якого стояли міфологічні статуї, і далі понад гаванню. В обличчя йому весь час дув вологий вітер.

Господи боже, яке ж тут усе маленьке й криве! Невже ці вузенькі вулички завжди так стрімко й химерно підіймалися до центру? Димарі й щогли суден тихо погойдувались у вітряних сутінках на қаламутній річці. Піти вгору он по тій вулиці, де стоїть дім, про який він думає? Ні, хай завтра. Тепер він такий сонний. Голова важка від їзди, в ній снуються якісь невиразні думки.

Протягом цих тринадцяти років часом, коли в нього був зіпсований шлунок, йому снилося, що він знов удома, в старому, лункуму будинку на стрімкій ву-

лиці, що батько ще живий і суворо картає його за безладне життя, а йому, Тоніо, здається, що так і має бути. І теперішня дійсність нічим не відрізнялася від тієї облудної, чіпкої павутини сну, коли питав себе, чи це омана, чи правда, і мимоволі вирішуєш, що таки правда, а тоді все ж прокидаєшся... Він ішов, як сновида, малолюдними вулицями, схиливши голову, щоб захистити обличчя від вітру, ішов у напрямку найкращого в місті готелю, де хотів переноочувати. Перед ним перевальцем, по-матроському, дібав клишоногий чоловік з жердиною, на кінці якої блимав вогник, і засвічував газові ліхтарі.

Як у Тоніо було на душі? Що там так болісно й похмуро тліло під попелом утоми, не спалахуючи ясним полум'ям? Тихо, тихо, не треба слів! Не треба! Він би хотів ще довго йти отак повітими сутінком, чарівно-знайомими вітряними вулицями. Але ж тут так тісно, все стоять так близько одне від одного. Надумав кудись податися — і вже біля мети.

У верхній частині міста ліхтарі були дугові. Вони якраз засвітилися. А ось і готель, ось біля входу лежать два чорні леви, яких він боявся в дитинстві. І досі вони дивляться один на одного з таким виглядом, ніби хочуть чхнути, тільки стали якісь набагато менші. Тоніо Крегер пройшов поміж ними.

Він прибув пішки, тому прийняли його не дуже вроно. Портськ і елегантний, одягнений у чорний костюм добродій, який мав зустрічати гостей і який весь час запихав мізинцями манжети в рукави, допитливо оглянули його з голови до п'ят, очевидно, намагаючись хоч приблизно визначити його суспільне становище і місце, яке він посідає на ієрархічній шкалі, щоб відповідно відміряти йому пошану, але, так і не дійшовши певних висновків, вирішили спинитись на стриманій ввічливості. Кельнер, тихий чоловік з вузенькими рудуватими баками, в старому, витертому

до блиску фракові і з бантами на м'яких черевиках, повів його на другий поверх у чисту, обставлену старосвітськими меблями кімнату, з вікна якої відкривався мальовничий середньовічний вечірній краєвид на подвір'я, фронтони і величну будівлю церкви напроти готелю. Тоніо Крегер постояв біля вікна, потім, скрестивши руки, сів на широку канапу, насупив брови й почав щось тихенько наспівати.

В кімнату принесли світло, тоді його речі. Тихий кельнер поклав на стіл реєстраційну картку, і Тоніо Крегер, ледь схиливши набік голову, щось нашкрябав у ній, що мало означати його прізвище, суспільне становище і місце, звідки він приїхав. Потім замовив леген'яку вечерю і знову примостиився в кутку канапи, вступивши поглядом у порожнечу. Коли принесли вечерю, він ще довго не торкався до неї, нарешті трохи надії її і ще з годину походив по кімнаті, часом зупиняючись і заплющуючи очі. Тоді роздягся і ліг на постіль. Спав він довго, і снились йому плутані, дивно тужні сни...

Прокинувшись, він побачив залиту денним світлом кімнату, збентежено задумався, де він, і, швидко пригадавши, скопився з ліжка, щоб розсунути завіси. Синє небо пізнього літа було помережене тоненькими, розірваними вітром хмарками, та все ж над його рідним містом світило сонце.

Він ще старанніше, ніж звичайно, вмився, поголився і прибрався так, наче вирушав у гості в добро-порядний, солідний дім, де треба було справити якнайкраще враження; прибираючись, він прислухався, як боязко билося в нього серце.

А як же ясно було надворі! Він би краще себе почував, коли б вулиці були повиті сутінками, як учора; тепер же йому доведеться йти під поглядами людей у яскравому сонячному свіtlі. Може, він натрапить на знайомих, і вони зупинять його, почнуть розпитувати,

лік він прожив ці тринадцять років? Ні, хвалити бога, його вже тут ніхто не пам'ятає, а якщо й пам'ятає, то не впізнає, бо він таки справді змінився за цей час. Він уважно подивився на себе в дзеркалі і раптом відчув себе впевненіше: під цією маскою йому можна не боятися, обличчя в нього виснажене, завчасу постаріле... Він поснідав у себе в кімнаті, спустився вниз, перетнув вестибюль під критичними поглядами портьє і елегантного добродія в чорному й поміж двома левами вийшов на вулицю.

Куди він ішов? Навряд чи він і сам знов. Усе було, як учора. Тільки-но він знов опинився серед цієї дивовижно величної, споконвіку знайомої тісняви фронтонів, башточок, аркад і криниць, тільки-но відчув на обличчі подих вітру, сильного вітру, що приніс йому ніжний, терпкий запах давніх снів, як усі його почуття ніби огорнуло серпанком, прозорою імлою... М'язи на обличчі розпружились, погляд, яким він дивився на людей і на речі, полагіднів. Може, он там, на тому розі, він усе-таки прокінеться...

Куди він ішов? Йому здавалося, що напрямок, який він вибрав, був якось пов'язаний з сумними, сповненими дивного каяття снами цієї ночі. Попід склепінням ратуші він вийшов на Ринковий майдан, де різчики з закривавленими руками важили свій товар, туди, де стояв високий колодязь з кількома ярусами готичних шпилів. Там він зупинився перед одним будинком, вузьким, скромним, схожим на сусідні, з високим ажурним фронтоном, і задивився на нього. Він прочитав прізвище на дверях, глянув на одне вікно, на друге, на третє. Потім обернувся й повільно пішов геть.

Куди він ішов? Додому. Але він зробив так і трохи прогулявся за міською брамою, бо мав час. Він пройшов Млинарським і Гольштинським валами, при-

тримуючи рукою капелюха, щоб його не підхопив вітер, який шелестів у деревах і тріщав гіллям. Потім завернув з валу на вокзал, подивився на поїзд, який у незграбному поспіху прогуркотів поза нього, порахував знічев'я вагони й провів поглядом чоловіка, що сидів на тамбурі останнього вагона. На Лінденплаці він зупинився перед гарною віллою, довго дивився на садок і на вікна, навіть почав розгойдувати хвіртку так, що завищали завіси. Потім якусь хвилину розглядав свою руку, захололу, вимашену іржею, і нарешті рушив далі; пройшов під старою, присадкуваною міською брамою, прогулявся вздовж гавані й стрімкою, вітряною вулицею почав підійматися до батьківського дому.

Дім стояв, затиснутий сусідніми будівлями, вищими за нього, сірий і поважний, як і триста років тому. Тоніо Крегер прочитав наполовину стертий побожний вислів над входом, зітхнув і зайшов досередини.

Серце його боязко стукотіло, він ніби чекав, що раз з контори на першому поверсі вигляне батько в робочому костюмі і з пером за вухом, спинить його й почне суворо ганити за екстравагантне життя, а він, Тоніо, вважатиме, що так і треба. Але ніхто його не спинив. Двері тамбура були незачинені, а тільки прихілені, і Тоніо сприйняв це як непорядок, хоч почував себе ніби в присмному сні, в якому перепони падають самі і ти вільно посувавсяши вперед, наче тебе веде щаслива доля... У просторому вестибюлі, вимощеному великими чотирикутними кам'яними плитами, пішлила луна від його кроків. Навпроти кухні, з якої не чутно було жодного звуку, досить високо тяглися, як і в давнину, дивні, незграбні, але старанно полаковані галереї, де жили служниці,— дістатися туди можна було тільки з вестибюля стрімкими, схожими на драбину східцями. Проте великих шаф і різьбленої

скрині, що раніше стояли тут, уже не було... Син колишніх господарів будинку рушив нагору широчені пими сходами, спираючись руками на біле, полаковане, ажурне поруччя. Він через кожний крок підіймав руку і за другим знов опускав її, наче несміливо пробував відновити колишню близькість із цим старим, міцним поруччям... Але перед дверима, що вели на півповерх, він зупинився. На тих дверях віл побачив білу табличку, а на ній напис великими чорними літерами: «Народна бібліотека».

«Народна бібліотека»? Тоніо Крегерові подумалось, що це не місце ні для літератури, ні для народу. Він постукав у двері.

— Можна! — почулося зсередини.

Він зайшов, напружено й похмуро вдивляючись у зміни, які тут сталися і яких не повинно було статися.

Півповерх складався з трьох кімнат, з'єднаних одна з одною дверима, що тепер стояли відчинені на вістіж. Стіни майже до стелі були заставлені темними полицями, на яких довгими рядами вишикувалися книжки в однаковій оправі. В кожній кімнаті за столиком, схожим на прилавок, сидів хирлявий чоловік і щось писав. Два з них тільки повернули голови в бік Тоніо Крегера, а третій квапливо підвівся, сперся обома руками на столик, витягнув шию, склав губи трубочкою, звів брови і, швидко кліпаючи очима, втунівся у відвідувача...

— Пробачте,— мовив Тоніо Крегер, не зводячи очей з книжок.— Я не тутешній, оглядаю місто. Отже, це народна бібліотека? Можна мені подивитися, які тут зібрано книжки?

— Будь ласка,— відповів бібліотекар і ще швидше закліпав очима,— це кожному дозволено. Дивіться, скільки хочете. Може, скористуєтесь каталогом?

— Дякую,— відповів Тоніо Крегер.— Я й так легко зорієнтуєся.— І повільно рушив уздовж стін, вдаючи, ніби читав назви на спинках. Нарешті він узяв одну книжку, розгорнув її і став біля вікна.

В цій кімнаті була мала їdalня. Вранці вони сідали тут, а не нагорі, у великій їdalні, де з блакитних шпалер ніби виступали білі статуї богів... А там була спальня. В ній померла його бабуся по батькові, світська дама. Хоч вона була вже стара, а тяжко боролася зі смертю, бо любила життя і його насолоди. А потім там випустив дух його батько, високий, чемпій, трохи сумний, задумливий добродій з польовою квіткою в петельці... Тоніо сидів у ногах його смертної постелі, з почевонілими очима, широко, всім серцем віddавшись мовчазному, сильному почуттю любові і горя. Його мати, вродлива, палка мати, стояла навколошки біля постелі й заливалася гарячими слізми; невдовзі після того вона подалася за музикантом з півдня в голубу далечінь... А та третя кімната, найменша, також повна-повнісінька книжок, які охороняв хирлявий чоловік, довгі роки була його кімнатою. Туди він вертався зі школи після такої прогулянки, як сьогодні, там біля стіни був його стіл, у шухляду якого він ховав свої перші, щирі, безпорадні вірші... Горіх... Серце його стислося від пекучого жалю. Він глянув у вікно. В садку було порожньо, але старий горіх і досі стояв на своєму місці, тяжко порипував стовбуrom, шелестів на вітрі листям. І Тоніо Крегер опустив очі на книжку, яку тримав у руках,— видатний художній твір, добре йому відомий. Він дивився на чорні рядки й абзаци, якийсь час стежив за майстерним плином розповіді, за тим, як вона стежками пристрасті підіймалася до кульмінаційного пункту і потім ефектно уривалася...

— Так, це добре зроблено,— мовив він, поставив книжку на місце і обернувся.

Він побачив, що бібліотекар і досі стойть за столом, кліпаючи очима, й дивиться на нього. В погляді його світилася послужливість, задума і недовір'я.

— Бачу, що бібліотека у вас чудова,— сказав Тоніо Крегер.— Я вже маю про неї уявлення. Дуже вам вдячний. До побачення.

І він рушив до дверей. Поведінка його була дивна, і він добре відчував, що стривожений його відвідинами бібліотекар ще довго стоятиме, кліпаючи очима.

Далі йти йому не хотілося. Він побував у дома. Нагорі, у великих кімнатах за ротондою, жили чужі люди; він бачив це, тому що сходи хтось перегородив заскленими дверима, яких раніше тут не було. На дверях висіла табличка з якимось прізвищем. Тоніо Крегер повернувся назад, спустився сходами, перейшов лункий вестибюль і залишив батьківський будинок. Заглиблений у свої думки, він завернув у якийсь ресторан, сів у куток, з'їв важкий, ситий обід і вернувся до готелю.

— Я закінчив свої справи,— сказав він добродієві в чорному,— і сьогодні ввечері виїду.

Він попросив принести рахунок, замовив екіпаж, що мав відвезти його в гавань, де стояв пароплав, який вирушав у Копенгаген, тоді піднявся до себе в кімнату й сів до столу. Він сидів, підперши голову рукою, вступивши невидючий погляд кудись поперед себе, і навіть не ворушився. Трохи згодом він розрахувався і спакував речі. В призначений час його повідомили, що екіпаж подано, і він, уже готовий у дорогу, спустився вниз.

У вестибюлі на нього чекав біля сходів елегантний добродій у чорному.

— Перепрошую,— сказав він і мізинцем запхнув у рукав манжет.— Пробачте, добродію, але ми ще змушені забрати у вас хвилинку часу. Пан Зеегазе, господар готелю, прохас вас на кілька слів. Чиста

формальність... Він чекає на вас он там... Будь ласка, ходімо зі мною... До вас має якусь справу пан Зеегазе, господар готелю. Він там сам.

І, рукою запрошуючи Тоніо Крегера йти за собою, він повів його в глиб вестибюля. Там справді стояв пан Зеегазе. Тоніо пам'ятав його з давніх часів. Він був маленький, гладкий і клишоногий. Його підстрижені баки встигли посивіти, але він і далі носив дуже відкритий фрак і зелену, вишиту, оксамитову ярмулку. Проте він був не сам. Біля нього, за невеличкою конторкою, прибитою до стіни, стояв поліцай у шоломі, поклавши праву руку в рукавиці на густо списаний аркуш паперу, що лежав перед ним на конторці. На його широму солдатському обличчі проступив подив, наче він сподівався, що чужинець, побачивши його, западеться крізь землю.

Тоніо Крегер перевів погляд з одного на другого, спокійно чекаючи.

— Ви прибули з Мюнхена? — спитав нарешті поліцай низьким добродушним голосом.

— Так,— сказав Тоніо Крегер.

— І їдете в Копенгаген?

— Так, я йду на датський приморський курорт.

— На курорт? Ану покажіть свої документи,— сказав поліцай; останнє слово він вимовив з особливим задоволенням.

— Документи?..— Документів у Тоніо не було.

Він витяг з кишені гаманця і заглянув у нього; але там, крім кількох асигнацій, була тільки коректура новели, яку він думав прочитати, приїхавши на місце. Тоніо Крегер не любив мати справу з чиновниками і ще й досі не завів собі паспорта...

— Мені дуже шкода,— сказав він,— але я не маю з собою ніяких документів.

— Оп як? — мовив поліцай.— Зовсім ніяких? Як ваше прізвище?

Тоніо Крегер назвав себе.

— І це правда? — спитав поліцай, виструнчився і раптом роздув ніздрі на всю широчінь.

— Щира правда,— відповів Тоніо Крегер.

— Хто ж ви такий?

Тоніо Крегер ковтнув слину і твердим голосом назвав свій фах. Пан Зеегазе підвів голову і зацікавлено глянув йому в обличчя.

— Гм,— буркнув поліцай,— і ви кажете, що ви не той тип, на прізвище... — він по складах прочитав написане на аркуші важке, химерне прізвище, неначе складене з різномовних звуків, яке Тоніо Крегер негайно ж забув,— син невідомих батьків,— вів далі поліцай,— який не має певного фаху і якого мюнхенська поліція переслідує за різні шахрайства та інші злочини? Нам стало відомо, що він наміряється втекти в Данію.

— Я не тільки кажу це, а так воно є,— мовив Тоніо Крегер і нервово здвигнув плечима.

Це справило певне враження.

— Що? Ага, ну звичайно,— сказав поліцай.— Але ж ви нічого не можете довести.

Тепер уже втрутився й пан Зеегазе.

— Все це тільки формальність, та ѹгоді! — заспокійливо сказав він.— Ви повинні зрозуміти, що він тільки виконує свій обов'язок. Якби ви могли показати якесь посвідчення... Якийсь папір...

Усі мовчали. Може, покласти край цій історії, пояснивши, хто він, відкривши панові Зеегазе, що він не авантурник без певного фаху, не циган із зеленого шатра, а син консула Крегера, нащадок роду Крегерів? Ні, йому не хотілося цього. А з іншого боку, ці люди, що оберігають громадський порядок, теж мають деяку рацію. Він до певної міри був згоден з ними... Він здвигнув плечима і не сказав ні слова.

— Що то у вас у гаманці? — запитав поліцай.

— Тут? Нічого. Це коректура,— відповів Тоніо Крегер.

— Коректура? А що це таке? Ану дайте, я гляну.

І Тоніо Крегер подав йому свою новелу. Поліцай розклав аркуші на канторці й почав їх читати. Пан Зеегазе теж підійшов ближче і приседнався до нього. Тоніо Крегер подивився з-за їхніх плечей, де саме вони читають. Місце було вдале, якраз кульмінаційний пункт новели, чудово оброблений хід. Він був задоволений собою.

— Ось бачите, тут стоїть мое прізвище,— сказав він.— Я написав цю річ, і тепер її надрунують, розумієте?

— Ну, цього досить,— вирішив пан Зеегазе, зібрав аркуші, склав їх і віддав Тоніо.— Досить, Петерсене,— ще раз сказав він, значуше примружив очі й похитав головою.— Не можна довше затримувати цього добродія. Екіпаж чекає. Дуже прошу вас, добродію, вибачте, що ми потурбували вас. Поліцай тільки виконував свій обов'язок, але я зразу сказав йому, що він попав не на той слід...

«Невже?» — подумав Тоніо Крегер.

Поліцай, видно, був не зовсім з ним згоден, він ще після сказав про «типа» і про «документи». Але пан Зеегазе, і далі вибачаючись, уже повів свого гостя до дверей, потім поміж левами до екіпажа і навіть шаблонив за ним дверці. І сміховинно високий, широчений екіпаж, підстрибуючи і гуркочучи, покотився стрімкими вулицями вниз до гавані...

Так скінчилося дивне перебування Тоніо Крегера в рідному місті.

Вечоріло і на небі вже зійшов місяць, розсипаючи блакле сріблясте сяйво, коли пароплав з Тоніо Крегером вийшов у відкрите море. Він стояв коло бугшприта, кутаючись у плащ від дедалі сильнішого віт-

ру, і дивився в темряву, де безперервно здіймалися важкі гладенькі хвилі, набігали одна на одну, хлюпали, стикаючись, несподівано розсипалися і раптом спалахували піною...

Хвилі ніби заколисали Тоніо Крегера, його онапував тихий, радісний пастрій. Звичайно, він був трохи пригнічений тим, що в рідному місті його хотіли арештувати як авантурника, хоч десь у душі вважав, що так і мало бути. Та потім, уже стоячи на палубі, він, наче в дитинстві, коли бував з батьком у гавані, почав стежити за тим, як у глибоке нутро пароплава вантажили товар. Він дивився, як туди, слідом за паками і ящиками, спустили міцні залізні клітки з білим ведмедем і королівським тигром, що їх, мабуть, везли з Гамбурга в якийсь датський звіринець, слухав, як вантажники перегукувалися якоюсь мішаниною датської мови і низньо-німецької говірки, і це трохи розважило його. А поки пароплав плив до моря між низькими берегами річки, він устиг зовсім забути допит поліцая Петерсена, і його душу знов заполонило все те, що в ній жило раніше: солодкі, сумні, покаянні сни, прогулянка по місту, горіх у садку. А тепер, коли перед ним відкрилося море, він побачив далекий берег, на якому ще дитиною підслухував літні мрії моря, побачив яскраве світло маяка і вогні кургауза, де він жив з батьками... Балтійське море! Тоніо підставляв голову рвучкові солоному вітрові, що вільно, нестримно налітав з морської далечі: від нього гуло у вухах, ледь паморочилось у голові, а душу повивала глуха, блаженна млість, у якій тонуло все зло, всі муки і помилки, мрії і зусилля. І в шумі, плескоті, гуркоті і клекоті навколо йому вчувався шелест і порипування старого горіха, вищання садової хвіртки...

Сутінки дедалі густішали.

— А зірки ж які, господи! Ви тільки гляньте, які зірки! — рантом, наче з діжки, почувся низький протяглий голос.

Тоніо Крегер упізнав його. Той голос належав рудому, просто вдягненому юнакові з червоними повіками, що здавався таким змерзлим і мокрим, ніби іцойно виліз з води. За вечерею в каютах-компанії він був сусідом Тоніо і боязко, нерішуче накладав собі дивовижні порції омлета з омарами. Тепер він стояв поряд з ним і, склонившись на поруччя й підпираючи двома пальцями підборіддя, дивився на небо. Він, без сумніву, перебував у тому незвичайному, вроцисто-споглядальному настрої, коли зникають перепони між людьми, серце відкривається навіть чужому, а з уст злітають слова, які іншим разом соромливо завмерли б на них...

— Ви тільки гляньте, добродію, на ці зірки! Все небо всіяли і сяють собі, хоч би що, їй-богу! Знаєте, отак як подивишся та подумаєш, що багато їх разів у сто більші за нашу землю, то аж моторошно стає. Ми, люди, придумали телеграф і телефон і ще повно різних новинок,— що є, те є, нічого не скажеш. А як поглянеш на зірки, то зразу переконуєшся, що ми, властиво, тільки хробаки, жалюгідні хробаки, та й годі. Правду я кажу чи ні, добродію? Так, хробаки,— відповів він сам собі, покірно й зажурено дивлячись на небо.

«О, цьому література не засіла в печінки»,— подумав Тоніо Крегер. І зразу згадав статтю одного славновідомого французького письменника про космологічний і психологічний світогляд, яку він недавно прочитав; то була просто вишукана балаканина.

Він щось сказав юнакові у відповідь на його зауваження, що йшло з глибини душі, і вони розгово-рилися, стоячи біля поруччя і вдивляючись у три-важно-мінливу, рухому пітьму. Його супутник ви-

явився молодим купцем із Гамбурга, що вирішив використати свою відпустку на морську подорож.

— Я подумав собі: добре було б покататися на пароплаві до Копенгагена,— сказав він,— і ось я вже стою тут і милуюся цією красою. Тільки дарма вони годували нас омлетом з омарами, бо ніч, бачите, буде бурхлива, сам капітан казав, а в негоду з такою важкою їжею в шлунку можна всього сподіватися...

Тоніо Крегер слухав цю немудру балаканину довірливого юнака, і в серці його тліло тепле почуття.

— Так, озвався він,— тут, на півночі, їжа взагалі падто важка. Від неї стасш лінивим і сумним.

— Сумним? — перепитав юнак і спантеличено глянув на нього.— Ви, мабуть, не тутешні, добродію? — спитав раптом він.

— Так, я приїхав здалека,— відповів Тоніо Крегер і непевно махнув рукою, наче обороняючись від когось.

— Але ви правду кажете! — вигукнув юнак.— Таки стасш сумним, їй-богу, правда! Я сам майже завжди сумний, а особливо в такі вечори, як цей, коли небо всіянє зірками.— І він знов підпер двома пальцями підборіддя.

«Він напевне пише вірші,— подумав Тоніо Крегер.— Щирі, купецькі вірші, що йдуть від самого серця...»

Насувалася ніч, вітер так розгулявся, що не давав уже розмовляти. Вони вирішили трохи поспати й попрощалися.

Тоніо Крегер простягся на вузенькому ліжку, але заснути не міг. Рвучкий вітер і терпкий запах моря дивно схвилювали його, і серце билося тривожно, сповнене боязкої надії на якусь чарівну пригоду. До того ж його нудило, коли пароплав спадав із стрімкої водяної гори і гвинт судомно працював у порожнечі. Він знов одягся і вийшов на палубу.

Хмари швидко пропливали повз місяць. Море танцювало. Хвилі вже не котилися одна за одною круглі й однакові; в блідому, мінливому світлі місяця море, скільки око сягало, було подерте, понівечене, порите; воно то лизало борти пароплава велетенськими, гострими язиками, схожими на омахи полум'я, то раптом здіймало над пінявими безоднями химерні замки; здавалося, ніби чиось могутні руки, захопившись божевільною грою, розбризкують на всі боки воду й піну. Пароплавові доводилось тяжко: бовтаючись, перевалюючись з боку на бік, стогнучи, пробирається він крізь той шал, і з його нутра інколи чути було ревіння тигра й білого ведмедя, що страждали від морської хвороби. По палубі, широко розставляючи ноги, насилу втримуючи рівновагу, ходив туди й назад чоловік у брезентовому плащі з каптуром і з прив'язаним до пояса ліхтарем. А трохи далі, перехилившись через борт, стояв молодий купець із Гамбурга; йому було погано.

— Господи,— сказав він глухим, тремтячим голосом, помітивши Тоніо Крегера,— що за бунт стихій, добродію! — Але зразу ж урвав мову і знов перехилився через борт.

Тоніо Крегер, тримаючись за натягнуту линву, дивився на те нестримне, веселе шаленство. В душі його здіймалась радість, досить могутня, як йому здавалося, щоб пересилити і бурю, і хвилі. В ньому забриніла пісня морю, натхненна любов'ю:

Шалений друже юних літ!
Я знову шлю тобі привіт...

Але далі він не пішов. Вірш урвався, не набув остаточної форми, не склався в щось ціле. Серце Тоніо Крегера жило...

Він довго стояв так, тоді ліг на лавку біля рубки й почав дивитися на небо, на мерехтливі зірки. Він навіть трохи задрімав. І коли в обличчя йому бриз-

кала холодна піна, він у напівсні сприймав це як пестощі.

Спереду, мов привиди в місячному свіtlі, з'явилася прямовисні крейдяні скелі. Вони швидко наближалися: то був острів Мен. І знов Тоніо опала дрімота. Її переривали солоні бризки, які впивалися в обличчя і від яких дерев'яніла шкіра... Коли він зовсім проکинувся, був уже день, сірий, прохолодний день, і зелене море трохи віщухло. За сніданком він знов побачив молодого купця, і той спаленів, мабуть, із сорому за свою поетичну, безглазду нічну розмову; він усією п'ятірнею задер догори рудуваті вуса, гучно, по-солдатському привітався з Тоніо Крегером, але надалі боязко уникав його.

І Тоніо Крегер прибув у Данію. Він зупинився в Копенгагені, роздавав чайові кожному, хто хоч якось показував, що хотів би їх одержати, три дні ходив по місту, тримаючи перед собою розгорнений путівник,— словом, поводився так, як заможний чужинець, що хоче збагатити свої знання. Він побував на Новому Королівському майдані з «конем» посередині, шанобливо оглянув, задираючи голову, колони церкви святих великомучениць, довго стояв перед чудовими, благородними скульптурами Торвальдсена, піднявся на Круглу вежу, подивився на всі замки й провів два цікаві вечори в Тіволі. Та за всім цим він бачив щось інше.

На будинках з різьбленими фронтонами, часом як близнята схожими на старі будинки його рідного міста, він читав імена, знайомі йому з давніх часів; вони, здавалося, нагадували йому про щось ніжне, дорогое його серцю і водночас ховали в собі якийсь докір, скаргу, тугу за втраченим. І всюди, де він ходив, повільно, задумливо вдихаючи в себе вологе морське повітря, він бачив очі такі ж блакитні, волосся таке ж біляве, обличчя такого ж типу і з такими ж

рисами, як ті, що привиджувались йому в дивних, сумніх і покаянних снах тієї ночі в рідному місті. Бувало, що просто на вулиці чийсь погляд, дзвінке слово чи сміх зворушували його до глибини душі...

Він довго не витримав у цьому веселому місті. Його прогнав звідти якийсь неспокій, солодкий і безглуздий, напівспогад, напівсподівання, а також бажання безтурботно полежати десь на морському березі і не вдавати з себе цікавого туриста. І ось він знов опинився на пароплаві і похмурого дня (море було зовсім чорне) поплив уздовж берегів Зеландії на північ до Гельсінгера. Там він негайно пересів в екіпаж, проїхав ще три четверті години по шосе, що весь час бігло понад берегом моря, і нарешті досяг своєї останньої, справжньої мети — маленького приморського готелю, білого, з зеленими віконницями, що стояв перед селищем, забудованого одноповерховими будиночками; його покрита гонтою вежа дивилась на Зунд і на шведський берег. Тут він вийшов, зайняв світлу кімнату, заздалегідь приготовану для нього, виклав на полицю і в шафу свої речі й вирішив тут пожити.

Стояв уже вересень, і в Ольсгорі було небагато гостей. За загальним столом у просторій їdalyni на першому поверсі, з сволоками під стелею і з високими вікнами на засклену веранду й на море, порядкувала господиня, стара дівка з сивими косами, безбарвними очима і ніжно-рожевими щоками. Вона без упину щебетала тоненьким голоском і все намагалася так покласти на стіл свої червоні руки, щоб вони мали кращий вигляд. Один із гостей, літній добродій з короткою шисю, сивою шкіперською борідкою і сизим обличчям, торговець рибою із столиці, умів розмовляти по-німецькому. Він, видно, був склонний до апоплексії і мав завжди закладений ніс, бо дихав

пажко, уривчасто й час від часу затуляв указівним пальцем, на якому поблискував перстень, одну ніздрю, щоб другою втягти хоч трохи повітря. А втім, це не заважало йому полюбляти чарку: пляшка з горілкою стояла перед його прибором і за сніданком, і за обідом, і за вечерею. Крім нього, тут жили ще тільки три підлітки-американці, чи то з гувернером, чи з домашнім учителем, що мовчки поправляв свої окуляри й цілими днями грав з своїми вихованцями у футбол. У хлопців був рудий чуб, зачесаний на проділ, і довгі перухомі обличчя. «Please, give me the wurst-things there!»¹, — казав один. «That's not wurst, that's schinken!»², — відповідав другий, і цим обмежувалась участь молодих американців та їхнього вчителя в розмові за столом; взагалі ж вони сиділи мовчки й пили тільки переварену воду.

Тоніо Крегер і не бажав собі кращого товариства за столом. Він тішився спокоєм, прислухався до горлових звуків датської мови, до дзвінких і глухих приголосних у словах, якими часом перекидалися торговець рибою і господиня, інколи звертався до торговця з якимось зауваженням про погоду, тоді вставав, проходив через веранду і знов спускався вниз, до моря, де вже пробув цілий ранок.

Часом тут бувало тихо і по-літньому тепло. Море було спокійне й гладеньке, все в блакитних, темно-зелених і рудих смугах, поцятковане сріблястими блискучими зайчиками. Водорості висихали на сонці, як сіно, а медузи випаровувались і танули. В повітрі трохи тхнуло гнилизою і трохи смолою рибальського човна, до якого прихилявся спиною Тоніо Крегер, сидячи на піску так, щоб видно було відкритий обрій, а пе шведський берег; але над усім переважав легенький, чистий і свіжий подих моря.

¹ Подай мені, будь ласка, ковбасу! (Англ.)

² Це не ковбаса, а шинка! (Англ.)

А потім настали сірі штормові дні. Хвилі вигинали голови, як бугай, що наставили роги, готуючись до нападу, люто набігали на берег, заливаючи його аж по самий верх і лишаючи на ньому мокрі водорості, мушлі й тріски. Між довгими пасмами водяних пагорбів під похмурим небом розлягалися ясно-зелені піняви долини; але там, де крізь хмари проглядало сонце, вода прибирала білястого, оксамитового полиску.

Тоніо Крегер стояв на вітрі під бризками, всією душею віддавшись вічному, важкому, оглушливому гуркотові, який він так любив. Коли ж він обертався й відходив від берега, навколо раптом ставало тепло й тихо. Але він зінав, що за спиною в нього море; воно кликало його, вабило, вітало. І він усміхався.

Він ішов самітними стежками через луку, і скоро його приймав під своє віття буковий ліс, що тягся пагорбами вдалину. Він сідав на мох, прихилившись спиною до дерева, але так, щоб між стовбурами було видно смужку моря. Часом вітер доносив до нього гуркіт прибою,— здавалося, що десь далеко скидають на купу дошки. На верхів'ях дерев крякали ворони, хріпко, сумно і безнадійно... Тоніо Крегер тримав на колінах книжку, але так і не прочитав у ній жодного рядка. Він вільно ширяв над часом і простором, забувши про все на світі, і лише інколи якийсь біль пронизував його серце — коротке, колюче почуття туги і каяття. Та він був надто лінивий і заглиблений у радість споглядання, щоб поцікавитися, звідки воно прийшло й що означало.

Так минуло багато днів; скільки саме, він не міг би сказати, та й не хотів вираховувати. Але потім стала одна подія: сталася серед білого дня, в присутності інших людей, і Тоніо Крегер навіть не дуже здивувався.

Уже самий початок того дня був чудесний, святковий. Тоніо Крегер прокинувся дуже рано, якось рап-

тово, з почуттям майже підсвідомого, непевного страху,— і враз йому здалося, що він потрапив у якесь диво, в казкове царство світла. Його кімната, з закленими дверима й балконом у бік Зунда, розділена серпанковою завісою на вітальню й спальню, була обклесна шпалерами ніжних кольорів і обставлена легкими, світлими меблями, тому завжди справляла враження ясної і приємної. Але тепер вона постала перед його ще сонними очима в неземному освітленні, вся залята невимовно гарним, духмяним, рожевим сяйвом, що позолотило стіни й меблі і охопило завісу ніжно-червоним полум'ям... Тоніо Крегер довго не міг збагнути, що сталося. Та коли він підійшов до балконних дверей і відчинив їх, то побачив, що сходить сонце.

Кілька днів погода була похмура й дощова; але тепер небо було ясне, немов блакитний, блискучий шовк, тugo напнущий над морем і суходолом, а на обрії, оточений і наполовину прикритий багряними, прошитими золотом хмарками, вроцисто здіймався сонячний диск над мерехтливим, побриженим морем, що, здавалося, тримтало й червоніло під його вогнистим поглядом... Так почався день, і Тоніо Крегер у радісному збентеженні швидко одягся, поспідав раніше за всіх унизу на веранді, заплив з маленької дерев'яної купальні далеко в Зунд, а потім ще з годину гуляв на березі. Вернувшись, він застав перед готелем кілька великих екіпажів, схожих на омнібуси. А коли заглянув до їdalyni, то побачив, що в сусідній з нею вітальні, де стояв рояль, а також на веранді й на терасі перед нею за круглими столиками сиділо багато людей, одягнених як дрібні міщани. Вони, жваво розмовляючи, їли бутерброди й запивали їх пивом. Там були цілі сім'ї — старі, молодь і навіть кілька дітей.

За другим сніданком (стіл аж угинався від холодних перекусок, копчених, солоних і печених) Тоніо Крегер поцікавився, що тут відбувається.

— Гості! — відповів торговець рибою.— Екскурсанти с Гельсінгера, яким хочеться тут потанцювати! Хай нас бог боронить, ми цієї ночі не заснемо. Будуть танці з музигою, і боюся, що допізна. Це родинна екскурсія, пікнік з балом у складку чи щось таке, і вони вже зуміють скористатися гарною погодою, будьте певні. Вони прибули човнами й екіпажами і тепер снідають. Потім пойдуть милуватися природою, але ввечері повернуться і влаштують танці тут, у залі. А ми через них навіть очей не зможемо стулити, щоб вони провалилися!

— Чому ж, це навіть присмно: якась зміна,— сказав Тоніо Крегер.

Запала довга мовчанка. Господиня тарабанила по столу червоними пальцями, торговець рибою із свистом втягував повітря через праву ніздрю, американці спантеличено пили переварену воду.

І ось це сталося: *через залу пройшли Ганс Гансен і Інгеборг Гольм.*

Тоніо Крегер, присмно стомлений купанням і швидкою ходою, зруочно вмостившись на стільці, обличчям до веранди й моря, їв копчену лососину з грінкою. Раптом двері відчинилися, і ті двоє рука в руку заїшли до їдалні — спокійно, не поспішаючи. Інгеборг, білява Інга, була одягнена, як на уроці танців у пана Кнаака,— в легеньку ясну сукню в квітках, що сягала її тільки до кісточок; комір був обшитий широкою білою тюлевою облямівкою з гострими зубчиками, але не затуляв м'якої, гнуточкої шиї. Капелюшок висів через руку на зв'язаних докути стрічках. Вона була хіба що трохи доросліша, і її чудові коси були тепер викладені навколо голови; зате Ганс Гансен нітрохи не змінився. На ньому й тепер був бушлат з золотими гудзиками, поверх якого на плечі й на спину спадав широкий комір матроски; кашкета з короткими стрічками він тримав у руці й безтурботно помахував ним.

Інгеборг відвела вбік довгасті очі, мабуть, трохи соромлячись спрямованих на неї поглядів. Зате Ганс Гансен, всупереч цілому світові, повернув голову до тих, що сиділи за столом, і зухвало, навіть трохи зневажливо, оглянув їх усіх по черзі своїми блакитними, сталевого кольору очима; він навіть відпустив руку Інгеборг і ще дужче замахав кашкетом, щоб показати, що він за чоловік. Так вони пройшли перед очима в Тоніо Крегера на тлі тихої блакиті моря, пройшли через усю залу і зникли за протилежними дверима у вітальні.

Це було вранці, о пів на дванадцяту, і пожильці готелю ще сиділи за сніданком, коли екскурсанти в сусідній кімнаті й на веранді піднялися і, вже не заглядаючи до їдалні, вийшли з готелю через бічні двері. Чути було, як вони, жартуючи й сміючись, сідали на свої місця і як екіпажі шурхотіли жорсткою, один по одному виїжджуючи на дорогу...

— То вони ще вернуться? — спитав Тоніо Крегер.

— Певне, що вернуться! — відповів торговець рибою.— На наше лихо. Вони ж замовили музику, а моя кімната якраз над залою.

— Що ж, це приємна зміна,— знов сказав Тоніо Крегер. Потім підвівся й вийшов.

Він провів день так, як проводив і всі інші: на березі, в лісі, тримаючи на колінах книжку і мрежачи очі на сонце. В голові в нього ворушилася тільки одна думка: вони вернуться, і в залі відбудеться бал з танцями, як і пророкував торговець рибою; Тоніо Крегер лише радів цьому, і радість його була така несмілова й солодка, якої він не відчував уже давно, протягом усіх цих мертвих років. Одного разу він на мить згадав за якоюсь асоціацією свого далекого знайомого, новеліста Адальберта. Той знав, чого хотів: ішов у кав'янню, щоб не дихати весняним повітрям. Згадавши це, Тоніо Крегер здигнув плечима...

Обідали цього дня раніше, ніж звичайно, і вече-ряли також, у вітальні, бо в залі вже готувалися до балу: задля такої події все в будинку пішло шкере-берть. Коли вже смеркло і Тоніо Крегер сидів у себе в кімнаті, на вулиці і в будинку знов почувся гомін. Повернулися екскурсанти, і не тільки вони; з Гель-сінгера на велосипедах і в екіпажах приїхали нові гості. Десь унизу вже настроювали скрипку, лунали гутняві звуки кларнета... Все обіцяло, що бал буде близький.

І ось маленький оркестр заграв марш: долинули приглушені, але чіткі такти. Танці почали з полонезу. Тоніо Крегер, прислухаючись, посидів ще кілька хвилин. Та почувши, як марш перейшов у вальс, він під-вівся й навশиньки вийшов з кімнати.

З коридора можна було запасними сходами спу-ститися до бічних дверей готелю і звідти, поминувши залу, попасті на веранду. Він вибрав цей шлях і тихо, скрадаючись, наче йшов забороненою стежкою, почав навпомацки посуватись у пітьмі. Немудра музика, що звучала вже близько й виразно, непереборно вабила його до себе, блаженно заколисувала душу.

На веранді було порожньо і темно, але двері до залі, де вже яскраво світили дві великі гасові лампи з близькими рефлекторами, були відчинені навстіж. Тоніо Крегер нечутно пробрався на веранду і від злодійської насолоди — стояти непоміченим у темряві й стежити за тими, що танцюють в освітленій залі,— в нього аж мороз пробіг по спині. Очі його квапливо й жадібно шукали тих двох...

Свято, здавалося, було вже в розпалі, хоч почалося якихось півгодини тому; але ж усі його учасники прийшли сюди вже веселі й збуджені після того, як щасливо й безтурботно провели разом цілий день. У вітальні, яку Тоніо Крегер бачив, коли зважувався трохи податися вперед, старші чоловіки грали в карти,

курячи цигарки й попиваючи вино; інші сиділи на плюшевих стільцях по кутках і попід стінами коло своїх дружин і дивилися на танці. Вони випиралися руками в розчепрені коліна й задоволено роздимали щоки. Матері, в чепиках на високих зачісках, склавши руки під грудьми й схиливши набік голови, дивилися, як веселилась молодь. На естраді, спорудженні під пайдовшою стіною в залі, показували своє вміння музиканти. Там була навіть сурма; вона сурмила обережно, наче боялася власного голосу, та однаково раз по раз зривалася... Декотрі пари, погойдуючись, кружили в танці, а декотрі рука в руку походжали по залі. Всі були одягнені не по-балальному, а так, як одягаються, вибираючись у неділю на прогулянку: кавалери в скроєніх по-провінційному костюмах, які вони, видно, берегли в будень, а дівчата в легеньких світлих сукнях з букетиками польових квіток на грудях. Було в залі й кілька дітей, що теж танцювали на свій лад, навіть коли замовкала музика. Розпорядником і диригентом балу був якийсь довготелесий чоловік у сюртучку, схожому на ластів'ячий хвіст, провінційний лев з моноклем в оці і накрученим волоссям, поштовий службовець або що, живе втілення комічного героя з датського роману. Кваплячись, пітніючи, всією душою віддавшись своїй справі, він бігав по залі, метляючи полами сюртучка, встигав скрізь, був одночасно і тут, і там. Хода в нього була дивна: він спершу ефектно ступав на носок, а тоді вже опускав п'яту, ставлячи ноги в гладеньких, гостроносих штиблетах навхрест одну до одної. Він вимахував руками, давав вказівки, щось гукав музикантам, плескав у долоні і біля шиї в нього майоріли кінці великого, яскравого банта, прикріпленого на плечі як ознака його особливих повноважень; час від часу він повертає голову й ніжно поглядав на той бант.

Так, вони були тут, ті двоє, що сьогодні, осяяні сонцем, пройшли перед Тоніо Крегером, він знов побачив їх і аж здригнувся з радощів, помітивши майже обох зразу. Ось стойть Ганс Гансен, зовсім близько від нього, біля самих дверей; розставивши ноги й трохи нахилившись уперед, він спокійно єсть великий шматок торта, тримаючи долоню коло підборіддя, щоб не розсипати крихт. А он там, під стіпою, сидить Інгеборг Гольм, білява Інга, і до неї якраз підлетів, метляючи полами, розпорядник, щоб запросити її до танцю; він уклонився їй, одну руку заклавши за спину, а другу граціозно притисши до грудей. Та вона похитала головою і пояснила, що дуже задихалась і повинна трохи відпочити, після чого розпорядник сів поряд з нею.

Тоніо Крегер дивився на тих, кого він любив колись такою болісною любов'ю, на Ганса й Інгеборг. Вони викликали в нього однакове і таке сильне почуття не через якісь особливі прикмети, властиві тільки їм, і не через те, що в них була схожа манера одягатися, а тому, що обоє були тієї самої раси, того самого типу, належали до тієї породи світлих, блакитнооких, білявих людей, які породжують уявлення про чистоту, безтурботність, веселість, про горду й просту цнотливість... Він дивився на них, бачив, як Ганс Гансен, широкоплечий і вузький у стегнах, такий же здоровий і стрункий, як і колись, стояв у своєму матроському костюмі, бачив, як Інгеборг весело засміялася, склонила набік голову, якось по-своєму піднесла до потилиці руку, не дуже вузеньку, не вельми тендітну, майже дитячу руку, блиснувши ліктем, з якого зсунувся легенький рукав,— і раптом туга за батьківщиною так боляче стиснула йому груди, що він мимоволі відступив ще далі в темряву, щоб ніхто не побачив, як сіпастися його обличчя.

«Хіба я забув вас? — питав він себе.— Ні, я ніколи вас не забував — ні тебе, Гансе, ні тебе, білява Інго! Це ж для вас я працював, і коли мене винагороджували оплесками, я потай озирався, чи не було їй вас серед тих, хто плескав... Чи ти прочитав «Дон Карлоса», Гансе Гансене, як обіцяв мені біля хвіртки? Не читай його! Я вже не вимагаю цього від тебе. Нащо тобі король, який плаче, що він самітний? Не треба, щоб твої ясні очі затуманювались, щоб їх затягала мрійлива імла від читання віршів і від меланхолії... Бути таким, як ти! Почати все спочатку, вирости схожим на тебе, чесним, веселим і щирим, правильним, добropорядним, у згоді з богом і людьми, оточеним любов'ю таких же простодушних щасливців, узяти собі за дружину тебе, Інгеборг Гольм, і мати такого сина, як ти, Гансе Гансене, жити вільним від прокляття пізнання і творчих мук життям, кохати їй тішитись своєю блаженною буденністю!.. Почати все спочатку? Ні, це нічого не дасть. Усе знов піде свою колію, — буде так, як було. Бо дехто з необхідності збивається на манівці, бо для нього взагалі не існує рівної дороги».

Музика затихла, в перерві почали розносити перекуску. Поштовий службовець забігав по залі з тацею, повною паштету з оселедців, особисто обслуговуючи дам; перед Інгеборг Гольм він навіть опустився на одне коліно, і вона почевоніла з утіхи.

Тепер у залі все-таки помітили підглядача за дверима, і милі, розпашілі обличчя почали обертатися в його бік з холодним, запитливим виразом; проте він не пішов з веранди. Інгеборг і Ганс також майже одночасно ковзнули по ньому поглядом з такою байдужістю, що її можна було сприйняти майже як заневагу. Та раптом він відчув, що хтось дивиться на нього пильно й невідступно. Він повернув голову, і погляд його зразу ж зустрівся з тим, що він відчув на

собі. Недалеко від нього стояла дівчина з блідим, вузеньким, тонким обличчям, на яке він звернув увагу вже раніше. Вона мало танцювала — кавалери не дуже її запрошували — й самітно сиділа під стіною, суверо стиснувши уста. Тепер вона теж стояла сама. Вона була одягнена в легеньку сукню, як і решта дівчат, але крізь прозору тканину просвічували гострі, кволі плечі, а худа шия заходила в них так глибоко, що мовчазна дівчина здавалася майже горбатою. Руки в тоненьких рукавичках вона тримала перед пласкими грудьми, ледь торкаючись пальцями до пальців. І, схилевши голову, спілоба дивилася на Тоні Крегера чорними, вологими очима. Він відвернувся...

Тут, зовсім близько від нього, сиділи Ганс і Інgeborg. Ганс підеів до неї — може, то була його сестра,— вони їли й пили серед інших червонощоких своїх земляків, гомоніли, веселилися, дзвінкими голосами дражнили одне одного й реготали на всю залу. Може, підійти до них близьче? Звернутися до нього чи до неї з якимось жартом, першим, який спаде на думку, і їм тоді доведеться хоча б усміхнутись у відповідь? Та усмішка зробила б його щасливим, він мріяв про неї; задоволений, він вернувся б до себе в кімнату, свідомий того, що між ними постала хоч якась близькість. Він думав, що б його сказати, та коли надумав, сказати в нього не вистачило відваги. Та й однаково вийшло б те, що завжди: вони б не зрозуміли його, холодно вислухали б його слова. Бо його мова не була їхньою мовою.

Ось, здається, знов мають початися танці. Поштовий службовець розвинув бурхливу діяльність. Бігає по залі, вимагає, щоб кавалери запрошували дам, разом з кельнером прибирає чарки і відставляє вбік стільці, дас накази музикантам і підштовхує в плечі незgrab, що не знають, куди їм дітися. Що тут буде? Пари стають по чотири і утворюють каре. Від страш-

пого спогаду Тоніо Крегер червоніс. Зараз почпеться кадриль.

Заграла музика, і пари, вклоняючись, почали сходитись і розходитись. Поштовий службовець керував кадриллю і — господи боже! — давав вказівки по-французькому, надзвичайно вишукано вимовляючи носові звуки. Інгеборг Гольм танцювала біля самого Тоніо Крегера, в крайньому від дверей каре. Вона рухалась перед ним туди й сюди, вперед і назад, то плавно посувалася, то кружляла, мов вихор, часом до нього долинав запах, що йшов від її кіс, а може, від легкої сукні, і він заплющував очі, охоплений давно знайомим почуттям, аромат і терпкий чар якого був з ним усі ці дні і яке тепер знов сповнило його солодкою мукою. Що ж це таке? Туга? Ніжність? Заздрість, самозневага?.. *Moulinet des dames!* Ти сміялася, білява Інго, сміялася з мене, коли я танцював *moulinet* і так жахливо осоромився? А чи тепер, коли я став, можна сказати, славнозвісною людиною, ти також сміялася б з мене? Так, сміялася б і тричі мала б рацію! Навіть якби я сам створив Дев'яту симфонію, «Світ як воля і уявлення» і «Страшний суд» — ти однаково мала б право сміятися...

Він дивився на неї, і в його пам'яті ожив рядок вірша, якого він давно вже не згадував і який, проте, був йому такий знайомий і близький: «Хай я засну, а ти іди в танок». Як він розумів по-північному меланхолійне, наївно пеззабне почуття, що промовляло з цього рядка. Заснути... Намагатися просто й повно жити почуттям, яке ліпиво й солодко дрімає саме в собі, якому необов'язково ставати дією, танцем, і все-таки танцювати, спритно і впевнено танцювати серед пожів важкий і небезпечний танець мистецтва, ніколи не забиваючи принизливого протиріччя, закладеного в тому танці, танцювати, коли твое серце сходить любов'ю...

Раптом у залі все завиравало. Каре розпалися, і танцюристи, підстрибуючи і притупуючи, закружили по колу. Під шалено швидкий темп музики пари пролітали повз Тоніо Крегера, кваплячись, випереджаючи одна одну, важко дихаючи і сміючись. Ось одна, кружляючи, підхоплена загальним темпом, панікається до дверей. У дівчини бліде, тонке обличчя і худі, надто високі плечі. І раптом, уже зовсім близько від нього, бліда дівчина перепиняється, ковзається і падає... Падає з усього розгону, так, що стає як страшно за неї, і тягне за собою кавалера. Той, видно, добре вдарився, бо навіть забув про свою даму. Підвішившись, він скривився й почав розтирати коліно, а дівчина, мабуть, зовсім оглушенна падінням, лишилась лежати на підлозі. Тоді Тоніо Крегер виступив з темряви, взяв її за руки і обережно підпів. Наляканана, збентежена, непрасна, вона підвезла на нього очі, і враз її тендітне обличчя вкрилося легеньким рум'янцем.

— Tak! O, mange tak!¹ — мовила вона, дивлячись на нього знизу вгору чорними, вологими очима.

— Не танцуйте більше, панно,— лагідно сказав він. Потім ще раз оглянувся на тих, на Ганса й Інгеборг, і залишив залу. Пройшовши через веранду, він піднявся до себе в кімнату.

Він був сп'янілий від свята, в якому не брав участі, стомлений ревністю. Все було, як колись, точнісінько так, як колись! З розпашілим обличчям, він стояв у темному кутку, страждаючи через вас, білявих, життєрадісних, щасливих, і потім самітний пішов геть. Хтось мусить прийти до нього! Мусить прийти Інгеборг, мусить помітити, що його немає, мусить непомітно вийти слідом за ним, покласти руку йому на плече і сказати: «Ходімо до нас! Не сумуй! Я кохаю

---

¹ Дякую! О, дуже дякую! (Дат.)

тебе!..» Але вона не прийшла. Такого не буває. Так, усе було, як тоді, і він був щасливий, як тоді. Бо серце його жило. А що ж було весь той час, поки він ставав тим, чим був тепер? Заціпеніння, порожнеча, крига і — дух! І мистецтво!..

Він роздягся, ліг, погасив світло й почав пашинтувати в подушку двоє імен, кілька цнотливих пів-пічних складів, що для нього означали його справжню, первісну любов, його страждання і його щастя, його життя, просте і щире почуття, батьківщину. Він озирався назад, па роки, прожиті відтоді до сьогоднішнього дня, згадував безпутні пригоди своїх почуттів, нервів і думок, бачив самого себе, змученого іронією і потугами духа, спустошеного й паралізованого пізнанням, витопченого, зубожілого, виснаженого холодною, вишуканою екзальтацією, заблуканого, знесиленого, змордованого, хворого, бачив своє нестримне борсання від однієї кричутої крайності до другої, від святості до хіті, борсання, що викликало тяжкі докори сумління,— і плакав від каяття й туги за батьківчиною.

Навколо було тихо й темно. Але знизу, заколисуючи його, долинала приглушена, солодка, банальна мелодія життя.

Тоніо Крегер сидів на півночі і, виконуючи обіцянку, писав листа своїй приятельці Лизаветі Іванівні.

«Люба Лизавето здалекої Аркадії, до якої незабаром повернусь і я! Ось нарешті щось схоже на лист, але він Вас, мабуть, розчарує, бо я в ньому викладатиму надто загальні думки. Не тому, що не маю чого розповісти: по-своєму я тут дещо пережив. Вдома, в моєму рідному місті, мене хотіли навіть арештувати... Але про це я розкажу Вам усно. В мене тепер бувають дні, коли мені присмішає, за добрим давнім

звичаєм, виголошувати загальні думки, апік розповідати історії.

Чи Ви ще пам'ятаєте, Лизавето, як колись назвали мене міщанином, що збився на манівці? Ви назвали мене так тоді, коли я, після інших необачних освідчень, признався Вам у своїй любові до того, що я називаю життям; і ось я питую себе, чи Ви знали, що були дуже близькі до правди, що моя міщанска сутність і моя «любов до життя» — це те саме? Мандрівка дала мені нагоду задуматись над цим...

Мій батько, Лизавето, був людиною північного темпераменту: задумливий, статечний, по-пуританському чесний, скильний до меланхолії; мати ж, у жилах якої текла змішана екзотична кров, була вродлива, хтива, наївна, безтурботність у ній поєднувалася з палкістю й імпульсивною розбещепістю. Безперечно, таке поєдання крові ховало в собі великі можливості і — велику небезпеку. Вийшло з цього ось що: міщанин, який заблукав у мистецтво, людина богеми, яка тужить за добрым вихованням, митець в нечистим сумлінням. Бо це мое міщанське сумління змушує мене в усьому, що має зв'язок з мистецтвом, у всьому винятковому й геніальному бачити щось глибоко дво-значне, глибоко підохріле, глибоко сумнівне, ще воно сповнює мене ніжністю, майже любов'ю до всього простого, щирого, присмішно-нормального, пересічного й добропорядного.

Я стою між двома світами, в жодному не почиваю себе вдома, і тому мені доводиться тяжко. Ви, митці, називаєте мене міщанином, а міщани хочуть мене арештувати... І я не знаю, що дужче мене ображає. Міщани дурні; але вам, шанувальникам краси, які звинувачують мене у флегматичності і у відсутності палких прағнень, треба пам'ятати: в мистецтво таке глибоке, таке первісне і фатальне, що для нього нема

пічого солодшого і бажанішого, як блаженна буденість.

Я захоплююсь холодними і гордими митцями, що шукають пригоди на стежках великої, демонічної країни і зневажають «людів», але не заздрю їм. Бо коли з літератора щось і може зробити поета, то це якраз моя міщанська любов до всього людського, живого, звичайного. Від неї походить все тепло, вся доброта, весь гумор, і мені навіть здається, що це і є та любов, про яку в святому письмі сказано, що людина може говорити мовою людською і ангельською, та без любові голос її однаково буде тільки гудінням міді і брязком кімвала.

Те, що я зробив,— ніщо, дуже мало, все одно що ніщо. Я зроблю щось краще, Лизавето, обіцяю Вам. Поки я пишу, в кіmpату до мене долинає шум моря, і я заплющаю очі. Я дивлюся у ще не народжений примарний світ, який хоче, щоб я надав йому ладу й форми, бачу натовп тіней від людських постатей, які махають малі руками, щоб я зняв з них закляття і врятував їх; серед них є трагічні, є смішні, а є трагічні й смішні воднораз,— і я дуже люблю їх. Але найглибша і найпотасмінша моя любов належить білявим і блакитнооким, живим, щасливим, приязним і звичайним.

Не ганьте цю любов, Лизавето; вона добра й плідна. В вій є туга, і сумна заздрість, і леген'ка зневага, і повно невинного блаженства».

ВУНДЕРКІНД

Вундеркінд заходить — і в залі западаєтиша.

Западаєтиша, а потім люди починають пlesкати, бо десь збоку якийсь природжений володар, ватажок людської отари, перший пlesнув у долоні. Вони ще нічого не чули, але вже плашуть, бо могутня реклама випередила вундеркінда і люди вже засліплені, знають вони про те чи ні.

Вундеркінд з'являється з-за пишиої ширми, густо затканої вінками в стилі ампір і великими фантастичними квітками, прудко вибирається східцями на естраду і поринає в оплески, наче в купіль,— він трохи щуличиться, його проймає морозом, проте це його рідна стихія. Він підходить до краю естради, усміхається, наче перед фотоапаратом, і дякує легким, несміливим, мильним, жіночим поклоном, хоч він хлопчик.

Він весь у білому шовку, і це якось зворушує залу. На ньому біла шовкова курточка химерного крою, під нею білий шовковий шарф, навіть черевики в нього з білого шовку. Але під білими шовковими штанцями різко вирізняються голі коліна, дуже смагляві, бо вундеркінд — грек.

Звати його Бібі Сакелафілакас. Так його величають. Від якого імені утворено скорочене чи пестливе «Бібі» — не знає ніхто, крім імпресаріо, а він вважає, що це професійна тасмниця. У Бібі рівне чорне волосся, що сягає йому до плечей; і все ж таки воно вачесане па скісний проділ і забране вузенькою стрічкою з опуклого смаглявого чола. У нього найпростодушніше в світі дитяче личко, ще без певної форми носик і невинний рот; тільки щоки під чорними, як

гмоля, митачими очима вже трохи поблякли й відмежувались від носа двома характерними рисками. На погляд йому дев'ять років, насправді вісім, а видають його за семирічного. Власне, люди й самі не знають, чи вони вірять, що йому сім років. Можливо, вони знають правду, а все ж таки вірять, як звикли вірити в багатьох інших випадках. Краси, думають вони, не буває без крихти брехні. Що лишилося б, думають вони, від високого лету над буднями, якби не було доброї волі вважати його павітъ за п'ятирічного? І вони мають слушність, ці люди!

Вундеркінд дякує, аж поки не вщухає злива оплесків, тоді підходить до рояля, і слухачі востаннє кидають погляд на програму. Спершу йде «Marche solennelle»¹, потім «Rêverie»², а тоді «Le hibou et les moineaux»³ — все твори Бібі Сакелафілакаса. Ціла програма складається в його власних композицій. Щоправда, він їх не вміє ще записати, але всі тримає в своїй незвичайній голівці. І треба визнати, що кожна з них має художню вартість, як поважно й об'єктивно відзначають афіші, що їх склав імпресаріо. Створюється таке враження, що імпресаріо довго боровся з свою критичною натурою, поки зважився на це визнання.

Вундеркінд сідає на стільчик і ловить ногами педалі, розташовані, завдяки хитромудрому механізму, багато вище, ніж звичайно, щоб Бібі міг їх досягти. Це його власний рояль, який він завжди возить із собою. Рояль стоїть на дерев'яних підставках, його полірована поверхня досить подряпана внаслідок багатьох переїздів, але від цього все тільки набуває ще більшої привабливості.

---

¹ «Урочистий марш» (франц.).

² «Мрії» (франц.).

³ «Сова і горобці» (франц.).

Бібі ставить на педалі шовкові білі ноги, робить лукаву міну, втуплюється поглядом просто перед собою і підіймає праву руку. Це смаглява, зворушлива дитяча ручка, але кисть у ній не по-дитячому сильна, а суглоби гнучкі й натреновані.

Лукаву міну Бібі робить для слухачів, бо знає, що мусить їх трохи розважати. Але сам він також відчуває втіху, яку не зміг би нікому описати. Тремке щастя, таємниче блаженство, від якого аж мурашки пробігають по спині, поймає його щоразу, коли він знов сідає до рояля,— це щастя буде з ним довіку. Знов перед ним відкривається клавіатура, сім чорно-білих октав, зачарований світ, де він так часто блукав, де йому траплялися дивовижні пригоди і тривожні долі. І ось ті октави знов здаються такими чистими й неторканими, як вимита грифельна дошка. Перед ним лежить музика, вся музика! Лежить неозора і знадлива, як море, і він може кипутись у неї і блаженно поплісти, здатися на волю її хвиль, навіть цілком поринути в її вир і все ж таки утримувати в руках владу над нею, керувати й порядкувати пею... Його рука повисає в повітрі.

Зал затамовув подих. Усі напружені чекають першого звука. Як почнеться концерт? І ось він починається. Бібі вказівним пальцем добуває з середнього реєстру перший звук. Несподівано сильний звук, що нагадує голос сурми. За ним ідуть нові звуки, виникає інтродукція — зала переводить дух.

Це розкішна зала в модному першокласному готелі, із стінами, геть розмальованими рожевими тілами, з пишними колонами, з люстрами в химерних закрутках, із безліччю, справжньою зоряною системою електричних лампочок, що парасолями, цілimi в'язками витикаються всюди і пронизують приміщення тонким, золотавим, небеспінм світлом, багато яскравішим за денне... Немає жодного вільного місця, навіть

у бічних проходах і попід задньою стіною стоять люди. Спереду, де місце коштує дванадцять марок (Імпресаріо дотримується принципу солідних цін), розташувалося благородне товариство,— виці кола виявляють велику цікавість до вундеркінда. Тут видно військові мундири, вишукані дамські туалети... Є тут навіть діти: чимно звісивши ноги із стільців, вони блискучими очима стежать за своїм обдарованим ровесником у білому шовку...

Ліворуч у першому ряду сидить мати вундеркінда, дуже ограйдана дама з папудреним подвійним підборіддям і пером на капелюшку, а поряд з нею імпресаріо, чоловік східного типу, з великими золотими запонками на манжетах, що далеко вистають із рукавів. А посередині в тому ж ряду сидить принцеса. Це маленька, зморщена, висхла стара принцеса, але вона сприяє мистецтвам, якщо ті віжно-витончені. Вона сидить у глибокому оксамитовому кріслі, а під ноги їй постелено перський килим. Складавши руки під самими грудьми, на шовковій сукні в сіру смужку, схиливши набік голову,— живе втілення благородного спокою,— вона дивиться, як орудує пальцями вундеркінд. Біля неї сидить її придворна дама. На ній сукня в зелену смужку, а проте вона тільки придворна дама і навіть не має права відкинувшись на спинку крісла.

Фінал у Біблі виходить розкішно. Як це хлоп'я володіє роялем! Скільки в нього сили! Аж не віриш власним вухам. Тема маршу, бадьора, палка мелодія, виникає ще раз у своєму повному гармонійному оформленні, широка й зухвала, і Біблі з кожним тактом відкидається назад усім тілом, наче крокус у святковій процесії. Нарешті він кінчав марш могутнім акордом, боком, згорбившись, сповзав зі стільчика і усміхаючись чекас на оплески.

І оплески вибухають, одностайні, зворушені, захоплені. Гляньте, якою вишуканою лінією вимальо-

вуються його стегна, коли він схиляється в своюму жіночому поклоні! Плескайте, плескайте! Страйвайте, я скину рукавички. Браво, малий Сакофілаксе, чи як там тебе! Ну ѿ шибеник!

Біблі доводиться тричі виходити з-за ширми, перше віж публіка заспокоїться. Кілька слухачів, що спізнилися, тиснуться взаду, проштовхуються до зали. Концерт триває далі.

Біблі тихо програє свої «Rêverie», що складаються з самих арпеджіо, над якими тільки зрідка здіймається на кволих крильцях мелодія, а потім починає «Le hibou et les moineaux». Ця річ мас величезний успіх, вона запалює всю залу. Це справді дитяча музика, надзвичайно прозора. В басах так і бачиш сову — ось вона сидить і понуро блимає круглими очима, а тим часом у дискантах зухвало її заразом боязко озиваються горобці, що хочуть її подражнити. Чотири рази викликають Біблі після цієї п'ески. Готельний служник з блискучими гудзиками приносить на естраду три великі лаврові вінки і стоїть поряд з Біблі, поки той дякує. Навіть принцеса приєднується до оплесків: делікатно, без жодного звуку стулює і розтулює пласкі долоньки.

Як цей досвідчений хлопчик уміє викликати оплески публіки! Він не зразу виступає з-за ширми, хоче, щоб його трохи почекали, ледь затримується на східцях, по-дитячому тішиться барвистими атласними стрічками на вінках, хоч вони давно вже йому пабрикли, вклоняється мило й нерішуче, дає публіці змогу нашалітися, щоб не пропав жоден коштовний оплеск. «Le hibou» — окраса мосії програми,— думає він; цього вислову павчив його імпресаріо.— Потім я зіграю вам «Фантазію», вона куди краща за «Le hibou», особливо те місце, де мелодія переходить у додіс. Але ви схінувалися на цій сові, хоч вона моя най-

і перша і найбезглаздіша річ». І він граціозно дікує публіці.

Потім він грає «Méditation»¹, а тоді етюд,— про-грима Бібі досить велика. «Méditation» дуже нагадують «Rêverie», що зовсім не зменшує їхньої вартості для публіки, а в етюді Бібі показує всю свою близкучу техніку, яка, щоправда, дещо поступається його композиторському хистові. Та ось настає черга «Фантазії». Це його улюблена річ, він щоразу грає її трохи інакше, трактує досить вільно і котрогось щасливого вечора сам бував вражений новою ідеєю, несподіваним ходом мелодії.

Він сидить на сцені й грає, маленький, білий, близкучий перед великим чорним роялем, самітний вибраний, піднесений над сірою юрбою, що вся разом має тільки одну сонну, неповоротку душу, на яку він повинен впливати своєю окремою, особливою душою... Його м'яке, чорне волосся разом з білою шовковою стрічкою впало на чоло, гнучкі треновані пальці бігають по клавішах, і видно, як напружуються м'язи на смагливих дитячих щоках.

Трапляються секунди, коли він забуває про все на світі й залишається сам у залі,— тоді його дивні, підведені тінями мишачі очі тікають убік, геть від публіки, на розмальовану стіну за роялем, дивляться крізь неї, потонувши в цікавій, сповненій таємничого життя далині. Та потім погляд враз вертається назад, і ось він уже знов тут, перед натовпом.

«Плач і радість, злет і глибоке надіння... Моя «Фантазія! — піжно думає Бібі.— Слухайте ж, зараз буде те місце, де мелодія переходить у до-дісз!» І він змінює ключ, переходить у до-дісз. Чи вони помітили? Та ні, де там! Нічого вони не помітили. І щоб хоч

---

¹ «Роздуми» (франц.).

чимось розважити їх, він мальовниче зводить очі на плафон.

Люди сидять довгими рядами, дивляться на вундеркінда і думають різне, кожен своє. Один старий добродій з білою бородою, з перснем-печаткою на вказівному пальці і гулею па лисині, чи, якщо хочете, наростом, думав: «Це таки ганьба, ій-богу. За цілий вік насилу здолати «Три мисливці з Курфальца», щоб тепер, на старість, цей вундеркінд, цей курдульель, показував тобі, як треба грati. Але не забуваймо, що це йому з неба послано. Господь розподіляє свої дарунки, тут уже нічого не вдіш, і не соромно бути звичайною людиною. Це як з немовлям Ісусом. Не ганьба поклонятися дитині. Але як гарно стає на серці від усього цього!» Він не зважується подумати: «Як солодко стає на серці від усього цього!» Слово «солодко» не личить огрядному старому чоловікові. Але почуття в нього таке! Саме таке!

«Мистецтво... — думав ділок з носом, як у папуги. — Ну так, це бренькання і білий шовк додають життю трохи бліску. А втім, він має з цього добрий зиск. Продано не менше п'ятдесяти місць по двадцять марок — це вже шістсот марок. А ще скільки дешевших квитків! Якщо вирахувати плату за приміщення, освітлення і програми, лишиться добрих тисяча марок готовкою. А це вже гроші!»

«Ну, те, чим він нас щойно пригощав, безперечно, вкрадене в Шопена! — думав вчителька музики, гостропоса дама в тому віці, коли надії гаснуть, а розум стає колючішим. — Видно, що йому бракувє безпосередності. Це звучить пепогано. До того ж він зовсім не вміє тримати рук. Їх треба так тримати, щоб зверху вдержалась монета... В мене віщ скуштував білінійки».

Молода дівчина, бліда, наче з воску вилита, в тому делікатному віці, коли в голову все лізуть дражливі

думки, міркує: «Та що ж це таке? Що він грає? В його музиці звучить пристрасть! А він же зовсім дитина! Якби він мене поцілував, це було б те саме, що поцілунок моого маленького брата,— тобто взагалі не поцілунок. Отже, існує пристрасть ні з чим не пов'язана, пристрасть у собі, пі на що не спрямована, просто палка дитяча гра?.. А якби я сказала це вголос, мене вasmіяли б. Отакий світ!»

Біля колони стоїть офіцер. Він дивиться на Бібі, на його успіх, і думає: «Ти чогось вартий, і я чогось вартий, кожен на свій лад!» А проте він клацає підборами, віддаючи честь вундеркіндovі, бо віддає її всім, хто має владу.

А критик, підстаркуватий чоловік у лискучому чорному сюртуці й закочених, забризканых грязюкою штанях, сидить на дармовому місці й думає: «Ви гляньте на цього Бібі, на цього хитруна! Йому ще треба довго рости, щоб стати творчою особистістю, але як тип, тип митця, він уже цілком визначений. У ньому є велич митця і його ницість, шарлатанство і священна іскра, пиха й потасмний захват. Та я цього не можу написати: надто це розумно. Ох, повірте мені, я сам став би митцем, якби не мав хисту бачити все наскрізь...»

Тим часом вундеркінд кінчав грати, і в залі здіймається буря. Йому раз по раз доводиться виступати з-за ширми. Служник з блискучими гудзиками знов несе чотири лаврові вінки, ліру з фіалок, букет троянд. Йому не вистачає рук, щоб усі ті дарунки вручити вундеркіндovі, сам імпресаріо підіймається па естраду допомогти служникові. Він вішає один лавровий вінок па шию Бібі, піжпо гладить його по чорному волоссю. І раптом, ніби з надміру почуттів, нахиляється і цілує вундеркінда, лупко цілує в уста. Тепер уже буря переростає в ураган. Поцілунок діє на залу, як електричний удар, по юрбі прокочується хвиля нер-

вового тримтіння. Людям пестяємо хочеться кричати. Вигуки «браво» йдуть упереміш з шаленими оплесками. Кілька ровесників Бібі, звичайних дітей, махають їйому знизу хусточками... А підстаркуватий критик думас: «Звичайно, цей поцілунок імпресаріо також був передбачений програмою. Давній, випробуваний трюк. О господи, якби можна було не бачити всього цього наскрізь!»

І ось концерт вундеркінда наближається до кінця. Він почався о пів на восьму, а о пів на дев'яту кінчається. Естрада повна вінків, навіть на роялі, на підставках для ламп стоять два горщики з квітками. Останнім номером Бібі грає свою «Rhapsodie grecque»¹, яка, врешті, переходить у грецький гімн, і присутні тут земляки вундеркінда не від того, щоб їй проспівати його під цю музику. Коли ж це надто благородний концерт. Зате наприкінці вони винагороджують себе — дають волю своїй радості і своїм горлянкам, влаштовують справжню національну демонстрацію. А підстаркуватий критик думас: «Звичайно, гімн також був передбачений програмою. Той самий трюк. Тільки переведений в інший план. Не пропущено жодного способу подіяти на публіку. Напишу, що це вже не мистецтво. А може, це й є мистецтво? Що таке митець? Блазень. Вершина всього — критика. Але цього не напишеш». І він покидає залу у своїх задріпалих штанях.

Після дев'ятьох чи десятиох викликів розпащілій вундеркінд більше не повертається за ширму, а спускається в залу, до своєї мама й до імпресаріо. Люди стоять серед безладно зсунутих стільців, плещуть у долоні й проштовхуються наперед, щоб поглянути на Бібі зблизька. Дехто хоче подивитися й на принцесу. Перед естрадою утворюються дві тісні групи, одна на-

---

¹ «Грецьку рапсодію» (франц.).

пколо вундеркінда, а друга навколо принцеси, і важко сказати, хто з них перебуває в центрі уваги. Та ось придворна дама, з величия своєї володарки, підходить до Бібі, обсмикуючи і трохи пригладжує шовкову курточку, щоб можна було показати хлопця високій особі, потім підводить його до принцеси й поважно наказує Йому поцілувати руку її королівській величності.

— Як ти компонуєш свою музику, хлопчику? — питав принцеса. — Вона в тебе сама складається в голові, коли ти сідаєш до рояля?

— Oui, madame¹, — відповідає Бібі, а сам думас: «Ох ти стара, дурила принцесо!..» Тоді відвертається, як невихованій малий дикун, і йде назад до матері.

Біля роздягальні тиснява, люди простягають свої померки, хапають через бар'єр хутра, шалі, калоши. Вчителька музики стоїть серед знайомих і критикує вундеркінда.

— Йому бракує безпосередності! — голосно каже вона й озирається довкола...

Перед високим люстром два лейтенанти помагають одягти вечірню пакидку й хутряні черевички молодій благородній дамі, своїй сестрі. Вона дуже гарна, в неї блакитні очі і ясне обличчя чистої породи. Справжня аристократка. Одягшись, вона підганяє братів.

— Не стовбич перед люстром, Адольфе! — тихо, сердито каже вона одному з них, що ніяк не може розлучитися з віддзеркаленням свого вродливого, простакуватого обличчя.

Нічого собі! Може, все-таки вона ласково дозволить лейтенантові Адольфові застебнути перед люстром свою шинелю? Нарешті вони виходять, і на вулиці, де в сніговій імлі тъмяно світяться дугові лампи, лейтенант Адольф, звівши комір і засунувши руки

---

¹ Так, пані (*франц.*).

в кипепі, починає притупувати на промерзлому снігу, щоб виконує якийсь nigger-dance¹. Надто холодно на дворі!

«Хлопчак хлопчаком! — думає розпатлана дівчина, що, вимахуючи руками, іде позад них у супроводі по-нурого юнака.— Хлопчак, створений для того, щоб його любили!»

І голосно, нудно каже:

— Ми всі вундеркінди, всі, хто творить.

«Отакої! — думає старий добродій, який за цілий вік насліду здолав «Три мисливці з Курпфальца» і наріст якого тепер прикритий циліндром.— Що це за проява? Якась піфія, чи що?»

Але популярний юнак розуміє дівчину з півслова і повільно киває головою.

Потім вони замовкають, і розпатлана дівчина дивиться вслід лейтенантам та їхній аристократичній сестрі. Вона зневажає їх, але не зводить з них очей, аж поки вони зникають за рогом.

---

¹ Негритянський танок (англ.).

СМЕРТЬ У ВЕНЕЦІЇ

Густав Ашенбах, чи фон Ашенбах, як він офіційно звався від дня свого п'ятдесятиріччя, теплого весняного надвечір'я 19... року — того року, що протягом кількох місяців таким лихим оком дивився на наш континент,— вийшов з своего помешкання на Принц-регентенштрасе в Мюнхені й самотою вирушив на прогулянку далеко на край міста. Збуджений тяжкою, напружену працею, якій він віддав кілька вранішніх годин і яка саме тепер вимагала від нього найбільшої уваги, обачності, пильності й сили волі, письменник і після обіду не міг спинити в собі робочого механізму, того «*motus animi continuus*»¹, в якому, за словами Ціцерона, полягає суть красномовства, а цілющий сон, такий потрібний удень його виснаженому організмові, не йшов до нього. Тому, напившись чаю, він зразу ж подався гуляти, сподіваючись, що свіже повітря й рух поповнять його силу і вечір не пропаде марно.

Був початок травня, і після мокрих, холодних тижнів запанувала облудна літня погода. В Англійському саду, хоч він тільки-но одягся в перше ніжне листя, було парко, наче в серпні, а в тій його частині, що прилягала до міста, аж кишіли люди й екіпажі. В ресторані Аумайстера, куди його привели все тихіші стежки, Ашенбах якусь хвилину дивився на веселий народ біля столиків у садку, за огорожею якого стояло кілька бричок та екіпажів, а коли сонце почало сідати, вирушив назад, тільки вже не парком, а полем, сподіваючись біля Шівнічного кладовища

¹ Безперервного руху душі (*лат.*).

сісти в трамвай і доїхати ним до міста, бо трохи стомився, а крім того, над Ферінгом збиралася гроза.

Випадково на зупинці й навколо неї не виявилося ані душі. Ні на брукованій Унгерерштрассе, якою блискучі рейки трамвая бігли в напрямку Швабінга, ні на Ферінгському шосе не їхав жоден екіпаж; за огорожею каменярських майстерень, де приготовані на продаж хрести, надгробні плити й пам'ятники утворювали ніби друге, незаселене кладовище, теж ціщо не ворушилося; тихо було і в каплиці, збудованій у візантійському стилі, що стояла павпроти, осяяна призахідним сонцем. На її фасаді, оздобленому грецькими хрестами та ієратичними зображеннями, витриманими в світлих барвах, були, крім того, симетрично розташовані написи золотими літерами — вибрані цитати з святого письма, що стосувалися потойбічного життя, як от: «І ввійдуть вони в оселю господню» або: «Хай сяє їм вічне світло». Чекаючи трамвая, Ашенбах кілька хвилин читав ті вислови, намагаючись поринуті духовним зором у їхню прозору містику, але раптом прокинувся від своїх мрій, помітивши в портику, над двома апокаліптичними звірами, що охороняли сходи, чоловіка, незвичайна зовнішність якого звернула його думки зовсім в ішний бік.

Чи він вийшов із каплиці крізь бронзові двері, чи непомітно наблизився до них з вулиці, важко було з'ясувати. Не дуже заглиблюючись у це питання, Ашенбах скілький був припустити перше. Середній па зрост, худий, безбородий і дуже кирпатий, чоловік той належав до типу рудих людей з характерною для них молочно-білою, вкритою ластовинням шкірою. Він був явно не схожий на баварця, та й крислатий лико-вий бриль на голові надавав йому вигляду чужинця, що прийшов десь іздалеку. Щоправда, за плечима він мав рюкзак, як щирий баварець, а одягнений був у жовтаву куртку з грубої вовни, підперезану паском,

на лівій руці, якою чоловік упирається в бік, висіла сіра шматина, мабуть, дощовик, а в правій він тримав палицю з залишним наконечником. Він стояв, схрестили ноги й спершись стегном на палицю, і, задерши голову, так, що на його худій шиї, яка стирчала з розстебнутого коміра спортивної сорочки, чітко виступав борлак, пильно дивився в далечінь безбарвними, з червоними повіками очима, між якими, дивно пасуючи до його кирпатого носа, залягали дві рівні, вольові складки. В його поставі,— може, таке враження складалося завдяки місцю, на якому він стояв, високому і в прямому, і в переносному розумінні,— було щось владно зверхнє, сміливе, навіть дике, бо його губи, чи тому, що він зробив гримасу, засліплений призахідним сонцем, чи тому, що його обличчя взагалі було скривлене, здавалися надто короткими; вони були відтягнуті вгору і вниз настільки, що зовсім відкривали ясна, з яких стирчали довгі білі зуби.

Може, Ашенбах, який, хоч і думав про своє, а все ж пильно приглядався до чоловіка, був не досить тактовний, але раптом він побачив, що той відповів на його погляд, та ще й так войовниче, так твердо, з таким очевидним бажанням примусити його відвести очі, що Ашенбах, прикро вражений, відвернувся й рушив уздовж огорожі. Він вирішив більше не звертати уваги на чоловіка і за хвилину вже забув про нього. Та чи тому, що незнайомий скидався на мандрівника і цим подіяв на його уяву, чи причиною був якийсь фізичний або духовний вплив, Ашенбах, на свій подив, раптом відчув, що душа його дивно розширилась, його охопив якийсь неспокій, по-юнацькому палке прагнення побачити далекі краї, таке живе, таке нове, чи, швидше, таке давнє, міцно забуте почуття, що він, заклавши руки за спину і вступивши погляд у землю, завмер на місці, намагаючись з'ясувати, де воно взялося й що означає.

Це було бажання пуститися в мандри, та й годі, але воно звалилося на нього, як напад хвороби, переросло в пристрасть, затуманило свідомість. Він уже бачив ті місця, куди прагнув поїхати, його фантазія, яка ще не втихомирилась після довгих годин праці, втілювала в один образ усі диви нашої стріктої землі, бо хотіла уявити їх усі зразу. І він бачив їх: бачив красвид під імлистим небом, тропічну болотяну місцевість, вологу, вкриту пишною рослинністю, дивовижну, якісь первісні хащі з островами, трясовинами й каламутними протоками; бачив, як із буйних заростей папороті, із землі, вкритої соковитими, набубнявілими рослинами з чудернацькими квітами, близькі й далекі, здіймаються волохаті стовбури пальм; бачив химерно покручені дерева, що в повітрі спускали своє коріння до землі, до застоюної, в зелених відблисках води, де серед плавучих квіток, білих білісіньких, великих, схожих на келихи, непорушно стоять на мілинах, настовбурчиваючись, невідомі птахи з потворними дзьобами й дивляться кудись убік; бачив, як серед гудзуватих стовбурів бамбука світяться очі тигра, що чигас на здобич,— і серце його колотилося з ляку і незбагненного бажання. Та потім видиво перед очима згасло, він похитав головою і рушив далі попід огорожею каменярських майстерень.

Він вважав мандри — принаймні відтоді, як став досить заможним, щоб мати змогу будь-коли їздити по світі, користаючись усіма вигодами,— тільки гігієнічною процедурою, яку треба час від часу виконувати навіть усупереч своїм бажанням і нахилам. Надто заклопотаний завданнями, які ставила перед ним європейська душа і його «я», перевантажений творчими обов'язками, не склонний до розваг, а тому й нездатний любити яскравий зовнішній світ, він цілком задовольнявся спогляданням того, що кожен може побачити на поверхні землі, не заходячи далеко за

межі свого звичного терену, і ніколи не відчував пілкісінського бажання кудись поїхати з Європи. Відтоді як його життя почало повільно йти на спад і йому вже не можна було як від порожньої химери відмахнутися од властивого кожному митцеві страху, що він не встигне, від побоювання, що час спливе, перш піж він зробить те, що йому призначено, віддасть усього себе справі, його зовнішнє буття майже цілком обмежилося чудовим містом, що стало йому батьківщиною, та простою дачею, яку він собі вибудував у горах і в якій проводив допцове літо.

І те почуття, що так пізно й навально опанувало його, він теж скоро стримав і ввів у певні рамки розумом і змолоду засвоєною самодисципліною. Він мав намір довести справу свого життя до певної крапки, а тоді зовсім переселитися в гори, і думка про мандри, що на цілі місяці відірвуть його від роботи, здавалася йому надто легковажною і небезпечною, він не мав права давати їй волю. І все ж він дуже добре зінав, на якому ґрунті виростала ця несподівана спокуса. Він признався собі, що ця туга за далекими новими краями, це палке бажання звільнитися, скинути з себе тягар, забутися були спробою втечі, прағненням сковаться від праці, від буднів непохитного, холодного, самовідданого служіння. Щоправда, він любив це служіння і вже майже любив виснажливу, щоденну боротьбу між своєю впертою, гордою волею, яка витримала стільки випробувань, і дедалі більшою втомою, про яку ніхто не повинен був знати і яка ніза-що не повинна була надавати його творам ознак млявості чи спрощення. А проте нерозважно було надто патягати тятиву, вперто гасити в собі таке палке, навальне бажання. Ашенбах подумав про свою працю, про те місце, на якому він сьогодні знов застряв так само, як і вчора, і яке не піддавалося ні терплячій обробці, пі раптовому патискові. Він брався до п'ого

наново, пробував прорватися через перепону або знищити її і відступав, невдоволений і сердитий. Не те, щоб тут виникали якісь особливі труднощі, ні,— його сковували сумнів і нехіть. І це було не те благодатне невдоволення собою, яке він замолоду вважав сутністю і природою таланту і задля якого приборкував і заморожував своє почуття, бо знав, що воно схильне задовольнятися радісною приблизністю чи напівдовершеністю. То невже ж поневолене почуття мститься тепер на ньому, відмовляючись надалі живити й окривати його мистецтво і забираючи з собою весь захват, всю радість вислову? Не можна сказати, щоб він писав погано; перевага його віку була принаймні в тому, що він кожної хвилини був певен своєї майстерності. Та хоч уся нація вихваляла цю його майстерність, сам він не тішився нею, йому здавалося, що його творчості бракує того веселого, грайливого настрою, який, сам плід радості митця, дас радість читачам, навіть більшу, ніж глибинний зміст твору, хай то й важливіша його риса. Він боявся літа в горах, боявся самітного життя в маленькому будиночку з куховаркою, що готовала йому їжу, і служником, що ту їжу подавав; боявся звичного вигляду гірських вершин і прямовисних скель, що знов оточать його, невдоволеного й млявого. Виходить, потрібні зміни, трохи мандрівного життя, змарновані дні, чуже повітря і приплів свіжої крові, щоб літо не було тяжке й безплідне. Отже, в дорогу — на цьому він і став. Не в дуже далеку, необов'язково до тигрів. Ніч у спальному вагоні і три-чотири тижні відпочинку в якісь всесвітньовідомій місцевості на ласкавому півдні...

Так він думав, коли з Унгерерштрасе з гуркотом надіхав трамвай, а сідаючи в нього, остаточно вирішив присвятити сьогоднішній вечір вивченню карти залізничного довідника. Він згадав чоловіка в ликованому брилі, з яким разом гаяв тут час, гаяв усе-таки

педарма, і озирнувся навколо. Куди той чоловік дівся, він так і не зрозумів, бо ні під каплицею, ні на зупинці, ні в трамваї його не було.

Автор могутньої і чіткої прозової епопеї про життя Фрідріха Прусського, терплячий митець, що так довго й старанно ткав свій яскравий, мов килим, роман «Майя», з безліччю образів, різноманітних людських характерів, зібраних під тінню однієї ідеї, творець сильного оповідання «Нікчемний», що показало цілому поколінню вдячної молоді можливість морального подвигу на основі глибокого знання, нарешті (і на цьому кінчаються головні твори його зрілої пори) автор сповненого пристрасті трактату «Дух і мистецтво», конструктивну силу й діалектичне красномовство якого найсуворіші критики ставили поряд з Шіллеровим «Міркуванням про наївну і сентиментальну поезію», Густав Ашенбах народився в Л., окружному місті Сілезької провінції, в родині високого судового службовця. Предки його, офіцери, судді й чиновники, служили королю й державі і жили суворим, убого-пристойним життям. Глибша духовність у їхньому роду знайшла свій вияв в особі одного проповідника; швидшу, гарячішу кров принесла в родину в минулому поколінні мати письменника, дочка богемського капельмейстера. Від неї пішли й ознаки чужої раси в його зовнішності. Поєднання тверезої службової сумлінності з темними палкими імпульсами породило митеця, саме цього митеця.

Оскільки Ашенбах цілою своєю істотою прагнув слави, він, хоч і не був скороспілим талантом, завдяки виразній, дуже своєрідній інтонації своїх творів рано здобув визнання громадськості як зрілий майстер. Мало не гімназистом він став відомий. Через десять років навчився керувати своєю славою, демонструвати свій хист і значення, не відходячи від письмо-

вого столу, в одному реченні листа, завжди короткого (бо багато людей вимагають уваги того, хто досяг успіху й заслужив довір'я), показувати себе доброю і видатною людиною. У сорок років, змучений труднощами й не завжди задовільними наслідками своєї безпосередньої праці, він ще мусив щодня переглядати купи листів, на яких стояли марки з усіх країн світу.

Такий самий далекий від банальності, як і від ексцентричних вихваток, його талант був створений для того, щоб здобувати довір'я широкої публіки і водночас викликати захоплену оцінку у вимогливих знавців. Так, ще юнаком, коли його з усіх боків закликали до подвигу — і якого подвигу! — він не зазнав дозвілля, не зазнав безтурботних розваг молодості. Коли він десь у тридцять дев'ять років захворів у Відні, один тонкий знавець людської душі сказав про нього в товаристві: «Ашенбах здавна жив отак,— він стиснув ліву руку в кулак,— і ніколи не жив так», — він випростав пальці і м'яко опустив руку на бильце крісла. Це було влучне зауваження; його моральна мужність якраз у тому й полягала, що, не дуже здоровий від природи, він був тільки покликаний до постійних зусиль, а не народжений для них.

Лікарі заборонили хлопчикові відвідувати школу, і він змушений був навчатися вдома. Виріши па самоті, без товаришів, він, проте, вчасно зрозумів, що належить до покоління, в якому рідкість не талант, а фізична основа, потрібна для того, щоб той талант дозрів,— до покоління, яке рано віддає все, що має, і не часто доносить свій хист до старості. Але його улюбленим словом було «протриматись», — і в свою романі про Фрідріха Прусського він бачив насамперед апофеоз цього слова-паказу, яке, на його думку, найкраще віддавало зміст діяльно-страдницького стоїцизму. До того ж він палко хотів дожити до старості, бо

вавжди вважав, що справді великим, неосяжним, справді почесним можна назвати тільки те мистецтво, якому судилося плідно і своєрідно виявити себе на всіх східцях людського буття.

Оскільки завдання, якими навантажував його талант, він мусив нести на кволих плечах, а йти хотів далеко, то найперше потребував самодисципліни,— а здатність до самодисципліни він, на щастя, дістав у спадок по батьківській лінії. У сорок, у п'ятдесят років, як ще й у тому віці, коли інші марнують свій час на порожні мрії, бездумно відкладають виконання своїх заповітних планів, він починав свій день з того, що рано-вранці підставляв груди й спину під струмінь холодної води, а тоді, поставивши обабіч рукопису дві високі воскові свічки в срібних свічниках, дві чи три години ревно й сумлінно віддавав у жертву мистецтву ті сили, які набув у сні. Тож не диво,— в цьому, власне, й полягала його моральна перевага,— що невтасненичи сприймали світ «Майї» чи епічне тло, на якому розгорталося геройче життя Фрідріха, як витвір могутнього зусилля, єдиного подиху, а насправді ж це був плід щоденної копіткої праці, великий масив, нашарований із сотень окремих блискіток натхнення, тільки тому довершений у кожній своїй деталі, що його творець з такою ж незламною витримкою і впертістю, як та, що колись здобула його рідну провінцію, роками напружено працював над тією самою річчю, віддаючи праці найкращі, найдорожчі свої години.

Для того, щоб значний витвір людського духа зразу ж міг глибоко впливати на багатьох людей, повинна існувати тасмана спорідненість, навіть схожість між особистою долею автора і долею його покоління. Люди не знають, чому вони дарують славу якомусь творові мистецтва. Не розуміючись глибоко на мистецтві, вони, щоб виправдати своє глибоке зацікавлення твором,

вирішують, ніби відкрили в ньому безліч вартостей; але справжня причина їхнього схвалення — щось інше, невловиме, а саме: симпатія. Ашенбах якось між іншим висловив у своєму романі думку, що майже все велике постало всупереч чомусь: всупереч горю і мукам, всупереч злідням, самітності, тілесній немочі, порокові, пристрасті й тисячам інших перепон. Але це було щось більше, ніж просто побіжне зауваження: це був досвід, формула його життя і слави, ключ до його творчості; тож не дивно, що ця формула була основою вдачі й поведінки його найоригінальніших персонажів.

Про новий тип героя, який полюбляв цей письменник і який у різних індивідуальних відмінах знов і знов з'являвся в його творах, один розумний літературний анатом давно вже написав, що це концепція «інтелектуальної і юнацької мужності», яка, мовляв, «у гордій соромливості зціплює зуби і стоїть нерухомо, коли мечі й списи пронизують її тіло». Це було гарне, дотепне й точне визначення, хоч, мабуть, надто пасивне. Бо стійкість перед лицем долі, зліднів і мук означає не тільки терпіння; це активна дія, позитивний тріумф, і образ святого Себастіана — найкращий символ якщо не мистецтва взагалі, то вже напевне того мистецтва, про яке йде мова. Коли ми заглянемо в цей світ, втілений у слові, то побачимо елегантне самовладання, що до останнього подиху приховує від очей світу свою внутрішню спустошеність, свій біологічний розпад; жовту бридоту, якій доля не додала почуттів, але яка може зного ледь теплого жару роздмухати чисте полум'я і навіть стати високою володаркою в царстві краси; бліду неміч, що бере свою силу в палахких глибинах духа і здатна кинути весь зарозумілий люд до підніжжя хреста, до свого підніжжя; приємні манери при порожньому, але суворому служенні формі; фальшиве, небезпечне життя,

руйнівну пристрасть і мистецтво природженого облудника. Коли ми приглянемось до цієї долі і до сили-силеної схожих на неї, то нас може посісти сумнів, чи взагалі є на світі інший героїзм, крім героїзму кволих. Але який героїзм може бути сучасніший за цей? Густав Ашенбах був поетом усіх тих, що працювали на межі виснаження, перевантажених, тих, що вже спрацювалися, але ще не впали під своїм тягarem, усіх тих моралістів дії, недоростків з мізерними засобами, що, завдяки зусиллю волі і мудрому господарюванню, уміють, бодай на лкийсь час, досягти тих наслідків, яких досягають тільки великі. Їх багато, вони герої доби. І всі вони впізнали себе в його творах, побачили себе там виправданими, звеличеніми і оспіваними; вони вміли бути вдячними і прославляли його ім'я.

Він був молодий і необтесаний, як і його час, що давав йому кепські поради, він прилюдно спотикався, робив помилки, виставляв напоказ свої вразливі місця, словом і ділом грішив проти такту й розважності. Але він виробив у собі почуття власної гідності, до якого, запевняв він, відчуває природний потяг кожен великий талант; можна сказати навіть, що весь його розвиток був свідомим, упертим сходженням на вершини гідності, сходженням, що залишає позад себе всі перепони сумніву й іронії.

Жива, духовно небагата приступність форми викликає захват міщанства, але палку, безпосередню молодь захоплює тільки проблематичне мистецтво; і Ашенбах був проблематичний, був безпосередній, мов юнак. Він був рабом духа, по-хижакському плюндурував його багатства, молов зерно, вибовкував таємниці, викликав підозру до таланту, зраджував мистецтво,— так, поки його твори розважали, підносили, живили довірливих читачів, він, ще молодий митець, приголомшував двадцятирічників юнаків цинічними

міркуваннями про сумнівність самого мистецтва і служіння мистецтву.

Але, мабуть, ніщо ще притуплює благородний і сильний дух швидше як остаточніше, ніж гострий і гіркий чар пізнання; і, звичайно, мрійливо-сумлінна ґрунтовність юнака — ніщо порівняно з твердим наміром чоловіка і майстра заперечувати знання, відхилити його, з гордо піднесеною головою переступати через нього, якщо воно може хоч якось послабити, пригнітити, збезчестити волю, здатність до дії, активність почуття чи навіть пристрасті. Чим було славновзвісне оповідання «Нікчемний», як не вибухом огиди до непристойного психологізму доби, що втілений тут у образі легкодухого і нерозумного мерзотника, який вирішив хитростю влаштувати свою долю і з безсиля, зіпсованості та етичної неповноцінності штовхнув дружину в обійми безбородого юнака, вважаючи, що глибина почуттів може виправдати його підлість? Могутнє слово, яким Ашенбах у цьому творі ганьбив ганебне, провіщало відхід від будь-якої моральної двозначності, від будь-якої симпатії до морального падіння, відмову від безпринципного співчуття, втіленого у вислові: «Все зрозуміти означає все проbacити», — і те, що тут готовалося чи навіть уже відбулося, було тим «дивом відродженої щиро сердості», про яке згодом рішуче, хоч і не без деякої загадкової інтонації, мовилося в одному з діалогів того ж автора. Дивний зв'язок! Може, це «відродження», ця нова гідність і суворість якраз і спричинились до того, що в той самий час у нього майже неймовірно загострилося почуття краси, благородної прозорості, пропорційності і простоти форми, яка надала його творам такої довершеної майстерності і класичної ясності? Та хіба моральна спрямованість по той бік знання, по той бік розуміння, що послаблює і гамус почуття, не призводить, у свою чергу, до спрошення, морального обме-

женню світу і людської душі, а отже й до посилення вного, забороненого, морально неприпустимого? І хіба у формі не два обличчя? Адже вона одночасно і моральна, і неморальна: моральна як наслідок і вияв дисципліни, і неморальна, чи ще більше, антиморальна, оскільки їй від природи притаманна байдужість до моралі, навіть прагнення схилити моральне начало під своє горде, самодержавне берло.

Та що там казати! Людині судився розвиток; і якщо з ним у парі йде любов і довір'я громадськості, то хіба може він відбуватися так, як у того, хто не знає близьку і вимог слави? Тільки вічна богема вкаже великий талант нудним і любить покепкувати з нього, коли він, скинувши кокон дитинячої легковажності, звикає суворо оберігати гідність духа і приймає послух самотності, що рокує його на тяжкі муки, жорстоку боротьбу з самим собою, але й дас йому почесну владу над людськими серцями. Скільки гри, завзяття і втіхи є у самовирощуванні таланту! З часом у творах Густава Ашенбаха з'явилося щось офіціозно-виховне, в його стилі пізніх років не було вже ані колишньої сміливої безпосередності, ані нових, тонких відтінків, він став зразково-викинченим, відшліфовано-традиційним, незмінним, формальним, навіть шаблонним, і так само, як, за переказом, зробив Людовік XIV, Густав Ашенбах на старість вигнав із своєї мови всі банальні слова. І ось тоді відомство народної освіти ввело вибрані сторінки з нього у шкільні хрестоматії. А коли один німецький володар, який щойно сів на трон, надав співцеві «Фрідріха» в день його п'ятдесятиріччя особисте дворянство, він був у глибині душі задоволений і не відмовився.

Після кількох неспокійних років і кількох спроб десбудь осісти він вибрав Мюнхен і відтоді жив там, оточений повагою громадян, яка дуже рідко випадає

на долю духа. Ще молодим він одружився з дівчиною з професорської родини, але після кількох щасливих років смерть розлучила їх. У нього лишилася дочка, тепер уже теж одружена. Сина він ніколи не мав.

Густав фон Ашенбах був ледь нижчий від середнього зросту, брюнет з виголеним обличчям. Голова його здавалася трохи завеликою проти майже тендітного тіла. Зачесане назад волосся, вже поріділе на тім'ї і на скронях зовсім сиве, облямовувало високе, немов рубцями пооране чоло. Дужка золотих окулярів з неоправленими скельцями врізалася в перенісся показного, благородно горбуватого носа. Рот був великий, то в'ялий, то раптом стиснутий і вузькогубий; щоки худі й зморщені; гарно окреслене підборіддя переділене м'якою рискою. Здавалося, що над його головою, здебільшого по-страдницькому схиленою набік, пронеслися великі випробування, а щоте вирізбило і вдосконалило ці риси мистецтво, а не тяжке, тривожне життя. За цим чолом народилися близкучі реplіки з розмови Вольтера і короля про війну; ці очі, що стомлено й пильно дивилися на світ з-за окулярів, бачили криваве пекло лазаретів Семилітньої війни. Навіть в особистому плані мистецтво робить життя активнішим. Воно обдаровує того, хто йому служить, глибшим п'єстям і швидше його виснажує. Воно залишає на його обличчі сліди уявних чи духовних пригод, породжує в ньому, навіть якщо зовнішнє буття його минає серед монастирської тиші, таку розпещеність, надмірну витонченість, утому, нервову цікавість, яку навряд чи може викликати найбурхливіше життя, сповнене пристрастей і насолод.

Багато справ, життєвих і літературних, ще майже на два тижні після тієї прогулянки затримали в Мюнхені охопленого бажанням до мандрів Ашенбаха. На-

решті він звелів приготувати дачу в горах до свого повернення через місяць і наприкінці травня нічним поїздом виїхав у Тріест. Там він зупинився тільки на добу і наступного ранку сів на пароплав, що вирушав у Полу.

Оскільки він шукав чогось незвичайного, зовсім чужого тому, про його оточувало, але такого, щоб до нього можна було швидко дістатися, то поселився на одному острові в Адріатичному морі, недалеко від берегів Істрії, з гарно порізаним скелястим берегом з того боку, де було відкрите море. За останні роки той острів став відомим місцем відпочинку. Населення його вбиралося в мальовниче лахміття і говорило дивною на слух, зовсім незрозумілою мовою. Але дощі, залишиве повітря, провінційне товариство в готелі, що складалося з самих австрійців, і брак того тихого, сердечного спілкування з морем, яке може дати тільки ласкавий піщаний берег, дратувало Ашенбаха, поズбавляло певності, що він вибрав місце, яке справді відповідало його прagnенню. Куди його вабить, він ще добре не знав, але те «куди» непокоїло його. Він почав вивчати рейси пароплавів, запитливо озорався довкола, шукав, і враз перед його очима, як щось несподіване і саме собою зрозуміле, постала мета мандрівки. Якщо за одну ніч хочеш досягти чогось незрівнянного, казково незвичайного, то куди треба податися? Але ж тут нема пад чим довго думати! Чого він сюди приїхав? Він зробив помилку. Насправді він хотів туди з самого початку. Він негайно заявив, що залишає готель. Через півтора тижня після приїзду на острів швидкий моторний човен туманного ранку відвіз Ашенбаха і його вантаж назад у військову гавань, де він ступив на землю тільки для того, щоб відразу ж піднятися трапом на мокру палубу пароплава, що вже був готовий плисти у Венецію.

Це було старе італійське судно бозна-колишньої

конструкції, вкрите кіптявою, похмуре. В схожій на печеру, без жодного ілюмінатора, каюті в трюмі, куди зразу ж, ввічливо щирячи зуби, провів Ашенбаха горбатий, неохайний матрос, за столом сидів чоловік з фізіономією старосвітського директора цирку і з цапиною борідкою; насунувши капелюх на чоло і тримаючи в зубах недокурок сигари, він з діловитою міною, схожою на гримасу, записував відомості про особу пасажирів і вдавав їм квитки.

— До Венеції! — проказав він за Ашенбахом, вмочаючи перо в схожі на кашу рештки чернила в чорнильниці, яка стояла боком на столі.— До Венеції, перший клас! Прошу, добродію! — Він надряпав кілька великих карючок, посыпав їх синім піском з коробочки, потім струсив його в глиняну чашку, згорнув папір жовтими кістлявими пальцями і знов почав щось писати.— Ви добре вибрали мету своєї подорожі,— торохтів він, водячи пером.— Ох, Венеція! Чудове місто! Місто, сповнене для освіченої людини незвичайного чару завдяки своїй історії, та й теперішній красі також! — Його округлі швидкі рухи й порожня балаканина, що їх супроводжувала, якось притуплювала й розпорощувала увагу Ашенбаха, наче він хотів, щоб пасажир ще раз подумав, їхати йому у Венецію чи ні. Він квапливо взяв у Ашенбаха гроші й спритно, наче круп'є, кинув здачу на сукняну, всю в плямах, оббивку столу.— Бажаю вам присмно розважатися, добродію! — мовив він і театрально вклонився.— І вважаю за честь сприяти вам у цьому... Прошу, панове! — зразу ж вигукнув він і махнув рукою, наче на нього чекало хтозна-скільки пасажирів, хоч, крім Ашенбаха, там нікого вже не було.

Ашенбах вернувся на палубу. Спершись рукою на поруччя, він дивився на людей, що прийшли на набережну поглянути, як відчалюватиме пароплав, і на пасажирів на борту. Ті, що їхали другим класом —

І чоловіки й жінки,— посідали па нижній палубі на свої валізи й клуники. На верхній палубі зібрався гурт схвильованої молоді, клерків з Польщі, що, мабуть, у складку їхали на прогулянку до Італії. Вони трохи пишалися собою і своєю мандрівкою, балакали, сміялися і, перехилившись через поруччя, щось глузливо кричали своїм товаришам, які з течками під пахвою поспішали набережною на роботу, погрожуючи паличками самовдоволеним щасливцям на борту. Один із них, у яскраво-жовтому, надто модному костюмі, з червоною краваткою, у брилі з хвацько загнутими крисами, найдужче галасував серед того веселого товариства — щохвилини чути було його різкий, як у ворони, голос. Та коли Ашенбах приглянувся до нього пильніше, йому аж стало моторошно — юнак був підроблений. Він був старий, напевне старий. Про це свідчили зморшки навколо рота й очей і худа, жилава шия. Матово- рожевий колір щік був гримом, каштанове волосся під пов'язаним барвистою стрічкою брілем — перукою, жовті рівні зуби, які він показував, усміхаючись,— дешевим протезом. Руки з перснями-печатками на обох вказівних пальцях теж були старечі, а накручені вусики й борідка — підфарбовані. Ашенбах злякано дивився на нього й на його поведінку серед приятелів. Невже вони не знають, не помічають, що він старий, що він не має права носити їхнє барвисте молодече вбрання, не має права корчити з себе такого, як вони? Ні, вони, здається, звикли терпіти його в своєму товаристві й ставились до нього як до рівного за віком, без огиди відповідаючи на його грайливі штурхані. Як могло до такого дійти? Ашенбах прикрив чоло рукою й заплющив очі, гарячі від того, що він майже не спав уночі. Йому здавалося, що світ навколо нього почав дивно й потворно мінятися, паче в поганому сні, що все звернуло зі свого звичайного шляху і що воно, може, стане на

свое місце, коли затулити обличчя руками, а тоді знову озирнутися. Але тієї миті він відчув, що вже не стоять, а пливе; нічого не розуміючи, він злякано оглянувся довкола й побачив, що важкий, темний корпус пароплава повільно віддається від муру пристані. Машина давала то передній, то задній хід, і смужка брудної, мерехтливої води між набережною і бортом дюйм за дюймом ширшала. Нарешті, після незgrabних маневрів, пароплав повернувся бугшпритом у бік відкритого моря. Ашенбах перейшов на правий борт, де горбатий матрос уже поставив для нього шезлонг, і стюард у засмальцюваному фраці спітав, які у нього будуть побажання.

Небо було сіре, вітер вогкий. Пристань і острови лишилися позаду, і все швидко зникало в тумані. Сажа насичувалась вологою і клаптями опадала на виміту палубу, що ніяк не просихала. А вже через якусь годину над нею напнули тент, бо почався дощ.

Загорнувшись у пальто, з книжкою на колінах, Ашенбах відпочивав, і години спливали для нього непомітно. Дощ перестав, і брезентовий тент зняли. На добрій не видно було ніякого суходолу. Під похмурою банею неба навколо лежав величезний диск пустельного моря. Але в порожньому, нерозчленованому просторі наші почуття втрачають міру часу, і ми ширяємо в безмірі. Примарні, дивні постаті — старий джигун, цапина борідка, що продала йому квитка, — з якими-сь невиразними мінами, щось чудно, незрозуміло бурмочучи, стовпились у голові Ашенбаха, і він заснув.

Опівдні його повели обідати в кают-компанію, схожу на коридор, — у неї виходили двері кают, — і посадили на чільному місці. В кінці довгого столу клерки, і серед них старий джигун, з десятої години ранку банкетували з веселим капітаном. Обід був убогий, і Ашенбах упорався з ним швидко. Йому хо-

тілося нагору, знов поглянути на небо, чи не думає воно проясніти над Венецією.

Віл не мав сумніву, що так воно й буде, бо це місто завжди зустрічало його в сяйві сонця. Але небо і море були й далі похмурі, олов'яні, час від часу починалася мжичка, і Ашенбах змирився з думкою, що водою прибуде в іншу Венецію, ніж та, в яку він приїздив суходолом. Він стояв біля фок-щогли, вдивляючись у морську далечінь, і чекав на землю. Йому загдався тужливо-запальний поет, перед очима якого виросли з водяної гладіні вежі й дзвіниці його мрій, і почав тихо декламувати окремі строфи величної пісні, в яку вилились тоді його глибокий захват, щастя й сум. Зразу ж перейнявши почуттям поета, вже прибраним у форму, він питав своє суворе і стомлене серце, чи не судилося зазнати нового екстазу, нового збентеження, запізнілого спалаху почуттів і йому, мандрівникові, що знічев'я завітав у це чудове місто?

Ось праворуч виりнув плаский берег, почалось інакше море, вкрите рибальськими човнами, з'явився Острів купальників; пароплав, залишивши його з лівого боку, тихим ходом поминув вузенький порт, що теж мав назву цього острова, і зупинився в лагуні, перед строкатими халупами, чекаючи на баржу санітарної служби.

Поки вона з'явилася, минула ціла година. Пасажири наче й приїхали і не приїхали: ніхто не поспішав, а проте кожен був охоплений нетерпінням. Молодих мешканців Полі патріотизм, а може, й звуки військових сурм, які долинали по воді з боку громадських парків, погнали на палубу, і вони, підігріті випитим асті, почали кричати «Слава!» барсельєрам, що крокували вздовж берега. Гайдко було дивитися, до якого стану довело старого джигуна його панібратство з молоддю. Його стара голова була без силіща перед вином,

піж молоді, міцні голови його приятелів,— він був п'яний як чіп. З посоловілими очима, тримаючи тремтічими пальцями цигарку, він щосили намагався зберегти рівновагу, хоч його так і розгойдувало на всі боки. Він не зважувався зрушити з місця, відчуваючи, що, як тільки ступить, зразу ж упаде, а проте жалюгідно бадьорився, щось белькотів, хапав за гудзика кожного, хто до нього підходив, підморгував йому, погрожував зморщеним пальцем із перснем-печаткою, хихотів і з якоюсь гидкою двозначністю облизував губи кінчиком язика. Ашенбах похмуро дивився на нього, і в його душу знов почало закрадатися гнітюче почуття, що світ виявляє ледь помітну, але непереборну схильність перетворитися в щось дивне, в карикатуру. Проте обставини не дали Ашенбахові заглибитися в те почуття, бо машина застукала, і пароплав, що затримався так близько від своєї мети, рушив далі каналом святого Марка.

І Ашенбах знов побачив найдивовижнішу пристань, блискучу композицію фантастичних будівель, які республіка спорудила на диво морякам, що припливали сюди, сповнені побожного захвату; побачив легку пишноту палацу і Міст Зітхань, колони з левом і з святим на березі, частину розкішної бічної стіни казкового храму, красвид, що відкривався крізь прогін мосту, і велетенський годинник. Милуючись усім цим, він подумав, що приїздити до Венеції суходолом, з вокзалу,— все одно що заходити до палацу з запасних дверей, і що тільки так, як він тепер, па кораблі, з відкритого моря, треба прибувати в це найдивовижніше місто.

Машина спинилася, гондоли наввипередки рушили до пароплава, з борту спустили трап для митників, і вони негайно взялися до своєї роботи. Нарешті пасажири одержали дозвіл зійти на берег. Ашенбах пояснив, що йому потрібна гондола, яка б довезла його

з вантажем до пристані, де стоять катери, що курсують між містом і Лідо, бо він хоче поселитися над морем. Його намір схвалюють і через борт сповіщають про нього гондольєрам, які лаються між собою місцевою говіркою. А проте він ще не може зйти на пристань, заважає його ж власна валіза, яку носії насилу тягнуть хистким трапом. Тому якусь хвилину йому доводиться вислухувати настирливе варнякання огидного старого джигуна, що з п'яногого розуму вирішив віддати шану чужинцеві.

— Бажаємо щасливо відпочити! — белькоче він і човгає ногою.— Не згадуйте нас лихим словом! Au revoir, excusez et bon jour¹, ваша вельможність! — Губи в нього зволожуються, він заплющує очі, облизує кутики рота, і пофарбована борідка під старечою губою відстовбурчується.— Прийми наші компліменти,— белькоче він і посилає рукою поцілунок,— прийми наші компліменти, любко, наймиліша, найкраща в світі любко...— І раптом штучна верхня щелепа снає йому на нижню губу.

Ашенбах використовує нагоду й тікає від нього.

— Любко, найсолідша любко,— глухо воркує позад нього старий блазень, насилу повертаючи язиком.

Тримаючись рукою за мотузяне поруччя, Ашенбах спускається трапом додолу.

Хто не відчував раптового трептіння, таємного страху і збентеження, коли вперше чи після довгої перерви сідав у венеціанську гондолу? Дивне суденце, що без будь-яких змін дійшло до нас із сивої давнини, таке чорне,— тільки труни ще бувають такі чорні,— воно нагадує нам про нечутні, злочинні пригоди серед нічного шемроту хвиль, а ще більше нагадує про саму смерть, про марі, про жалобний похід і мовчазний похорон. І хто не помічав, що сидіння

¹ До побачення, пробачте й добрий день (франц.).

такого човна, це полаковане, як труна, в чорний колір і оббито такою самою чорною тканиною крісло — най-м'якше, найрозкішніше, найзручніше сидіння в світі? Ашенбах відчув це, коли опустився в нього біля ніг гондольєра, навпроти свого вантажу, старанно складеного на носі. Веслярі лаялись далі, сердито й незрозуміло, грізно вимахуючи руками. Проте особлива тиша міста на воді, здавалось, лагідно поглинала їхні голоси, робила їх безтілесними і розсіювала над хвилями. Тут, у гавані, було тепло. Легенький подмух сироко торкався обличчя мандрівника і, відкинувшись на м'які подушки, він заплющив очі й віддався таким же незвичним, як і приємним лінощам. «Шлях буде короткий,— думав він,— а я б хотів, щоб він тривав вічно!» Нечутно погойдуючись, човен поніс його геть від штовханини, від гудіння голосів.

Як тихо, все тихіше й тихіше ставало навколо нього! Вже чути було тільки сплески весла, глухі удари хвиль об ніс човна, що ніби летів над водою, гострий, на самому кінці немов озброєний алебардою, і ще щось третє — слова, мурмотіння, шепіт гондольєра. Уривчасто, крізь зуби, в лад помахам весла він розмовляв сам з собою. Ашенбах розплющив очі і трохи здивовано побачив, що лагуна розширилась і вони пливуть у напрямку відкритого моря. Мабуть, дарма він так глибоко поринув у цей спокій, треба було вимагати від гондольєра, щоб той виконував його наказ.

— Отже, до пристані! — напівобернувшись, сказав він.

Мурмотіння стихло. Відповіді він не дочекався.

— Отже, до пристані! — ще раз сказав він і вже зовсім обернувся, щоб глянути в обличчя гондольєрові, який, стоячи позад нього на підвищенні, чітко вимальовувався на тлі блякного неба.

То був чоловік з непривітною, навіть лютою фізіономією, одягнений у синій матроський костюм, підпе-

резаний жовтим шарфом, у солом'яному брилі, що давно вже втратив форму і місцями навіть почав розплітатися, але був хвацько зсунений набакир. Форма його обличчя, біляві, хвилясті вуса під коротким кирилатим носом не мали в собі нічого італійського. Худий, майже хирлявий і, здавалося, не дуже придатний для такої праці, він, проте, завзято срудував веслом, за кожним помахом напруженуши все тіло. Кілька разів він від зусилля закусував губи, блискаючи білими зубами. Нахмуривши рудуваті брови і дивлячись кудись понад головою свого пасажира, він відповів рішуче, майже брутально:

— Ви їдете на Лідо.

Ашенбах заперечив:

— Звичайно, але гондолу я найняв тільки для того, щоб добрatisя до площі святого Марка. Там я хочу пересісти на вапоретто.

— На вапоретто вам, добродію, їхати не можна.

— Чому це не можна?

— Тому що вапоретто не бере вантажу.

Справді, вапоретто не брали вантажу; Ашенбах згадав це й промовчав. Але різкий, зверхній тон гондольєра, такий не властивий тутешнім людям у розмові з чужоземцями, здався йому неприпустимим.

— Це вже моя справа,— сказав він.— Може, я хочу здати свій вантаж у камеру схову. Вам доведеться вернутися.

Запала мовчанка. Тільки плескало весло, та хвилі глухо билися об ніс гондоли. Потім знов почулося мурмітіння й шепіт: гондольєр крізь зуби розмовляв сам з собою.

Що було робити? Наодинці з цим дивно норовистим, зловісно рішучим чоловіком Ашенбах не бачив можливості, та й не дуже хотів наполягати на своєму. Але як би він гарно відпочивав на подушках, якби був не почав обурюватись! Адже він сам хотів, щоб

дорога була довга, щоб вона могла тривати вічно! Найрозумніше — а головне, що й найприємніше,— було здатися на волю обставин. Здавалося, що його сидіння, низеньке, оббите чорною тканиною крісло, що так лагідно погойдувалося від ударів весла норовистого гондольєра в нього за спину, заколисувало душу якимись лінійними чарами. В ньому ворухнулася думка, що він попав у руки злочинця, але не викликала бажання активно боронитися. Ще неприємніше, подумалось йому, як усе закінчиться звичайним шантажем. Щось схоже на почуття обов'язку чи гордості, ніби спогад про те, що треба було б запобігти лихові, примусило його ще раз зважитися. Він спітав:

— Скільки ви хочете за перевіз?

І, дивлячись кудись понад ним, гондольєр відповів:

— Ви заплатите.

Відповідь на ці слова могла бути тільки одна. Ашенбах машинально сказав:

— Я нічого вам не заплачу, анічогісінько, якщо ви мене відвезете не туди, куди я хочу.

— Ви хочете на Лідо.

— Але не з вами.

— Я везу вас добре.

«Це правда,— подумав Ашенбах, і напруження його спало.— Це правда, ти везеш мене добре. Навіть якщо ти полюєш на мій гаманець і ударом весла в спину пошлеш мене в аїд, ти віз мене добре».

Але нічого такого не сталося. З'явилося навіть товариство: човен з мандрівними музикантами, чоловіками й жінками, що співали під акомпанемент гітар і мандолін; настирливо пливучи поряд, майже торкаючись борту гондоли, вони, з надією на заробіток, сповнювали тишу над водою піснями, розрахованими на чужинців. Ашенбах кинув монету в простягнений капелюх. Після цього вони замокли й поспіливали десь

далі. І знов стало чути мурмотіння гондольєра, що уривчасто розмовляв сам з собою.

Так вони досягли пристані, погойдуючись на хвилях, піднятих пароплавом, що йшов до міста. Берегом, заклавши руки за спину й не зводячи очей з лагуни, походжали двоє муніципальних службовців. Якийсь старий чоловік, з тих, що неодмінно стоять з гаком на кожній пристані у Венеції, подав Ашенбахові руку, і він ступив на поміст. У нього не лишилося дрібних грошей, і він пішов міняти їх у розташований біля молу готель, щоб потім на власний розсуд розрахуватися з гондольєром. Коли він повернувся, то побачив, що речі його вже складені на візок, а гондола і гондольєр зникли.

— Утік,— сказав старий з гаком.— То поганий чоловік, ласкавий пане, чоловік без патенту. Серед гондольєрів у нас тільки один такий є. Інші зателефонували сюди. Він побачив, що на нього чекають, і втік.

Ашенбах здивив плечима.

— Ви приїхали задарма, ласкавий пане,— мовив старий і підставив капелюха.

Ашенбах укинув у нього монету. Він звелів везти свій вантаж у готель «Купальні» й пішов алесю слідом за візком. Алея, вся залита білим цвітом, з тавернами, крамничками й пансіонатами обабіч, перетиняючи острів, вела до моря.

У великий готель Ашенбах зайшов не з головного входу, а садовою терасою і через простору залу та вестибюль попрямував до контори. Оскільки він засталегідь повідомив про свій приїзд, його зустріли чемно й послужливо. Адміністратор, невеличкий, тихий, улесливо-вічливий чоловічок з чорними вусами, одягнений у сюртук французького крою, піднявся з ним ліфтом на третій поверх і показав його кімнату, присмну, з меблями вишневого дерева, з дуже пащучими квітками по всіх кутках і високими вікнами,

з яких видно було море. Коли адміністратор вийшов, а служник почав заносити речі й ставити їх у кімнаті, Ашенбах підступив до одного з вікон і задивився на пляж, майже безлюдний надвечір, і на тьмяне море, що, як завжди під час припливу, спокійно й рівномірно посидало на берег невисокі довгі хвилі.

Спостереження і враження в того, хто дивиться на світ самітно й мовчки, водночас і розплівчастіші, й глибші, ніж у того, хто перебуває на людях, його думки вагоміші, химерніші і завжди мають сумний відтінок. Образи й відчуття, які легко можна було б погасити одним поглядом, усмішкою, обміном думок, набувають для нього більшої ваги, ніж вони того варти, в мовчанні вони поглиблюються, стають значущими, цілою подією, пригодою, певничайним почуттям. Самота породжує оригінальне, сміливе, моторошно-прекрасне — поезію. Але вона породжує також безглузді, спотворені й недозволені, породжує абсурд. Так, усе те, що Ашенбахові трапилось дорогою — огідний старий джигун із своїм белькотінням, зацькований гондолльєр, який не одержав заробленої платні,— ще й тепер тривожили йому душу. Не обтяжуючи розуму, власне, навіть не даючи матеріалу для роздумів, воно все ж таки, як йому здавалося, було вкрай дивовижне в самій своїй основі, тривожне через ту свою дивовижність. Тим часом він поглядом вітав море і радів, що Венеція тепер така близька й досяжна. Нарешті він відійшов від вікна, вмився, сказав покоївці, як розставити речі, щоб йому було зручно, і вийшов у коридор, звідки ліфттер у зеленій лівреї звіз його вниз.

Він випив чаю на терасі, що виходила на море, потім спустився на прибережний бульвар і пройшов далеко в напрямку готелю «Верхній». Коли він вернувся, йому здалося, що час уже перевдягатися до вечері. Він не поспішав, зважував кожен рух, бо, одя-

гаючись, звик працювати, а проте з'явився в залу трохи зарані. Там уже зібралося більшість пожильців готелю, незнайомих між собою; всі вони намагалися показати, що не цікавляться один одним, але з однаковим нетерпінням чекали на вечерю. Він сів у шкіряне крісло, взяв зі столу газету й почав непомітно роздивлятися на товариство в залі. Воно вигідно відрізнялося від того, яке він покинув на попередньому острові.

Перед ним відкривався широкий обрій, що терпляче охоплював безліч явищ. Чути було приглушені звуки багатьох мов. Обов'язковий для всього світу вечірній костюм, уніформа доброзичайності, зовні об'єднував усі різновиди людства в пристойну цілість. Був тут і сухорлявий, довгобразий американець, і численна російська родина, і англійські дами, і німецькі діти з французькими боннами. Але явно переважав слов'янський елемент. Шоряд з Ашенбахом розмовляли по-польському.

За бамбуковим столиком під наглядом виховательки чи компаньйонки сидів гурт молоді, ще майже підлітки: троє дівчат десь від п'ятнадцяти до сімнадцяти років і хлопець з довгим волоссям, мабуть, років чотирнадцяти. Ашенбах вражено відзначив про себе досконалу вроду хлопця. Його обличчя, бліде, граціозне, облямоване медового кольору волоссям, з рівною лінією носа, гарним ротом і чудесним, божисто-поважним виразом, нагадувало грецькі скульптури найкращої доби і, разом з найчистішою, довершеною формою, мало в собі стільки неповторного, своєрідного чару, що Ашенбахові навіть здалося, ніби такої щастливої досконалості він ще ніколи не зустрічав ані в природі, ані в образотворчому мистецтві. Потім йому впало в око, що до хлопця і до його сестер застосовують зовсім різні методи виховання: це видно було з усього, навіть з одягу. Вбрання дівчат — старшу

з них уже можна було вважати дорослою — своюю надмірною простотою і цнотливістю не прикрашало, а спотворювало їх. Однакові монастирські сукні брудно-сірого кольору, довгі, нудного крою, павмисне бахматі, з єдиною оздобою — білими виложистими комірцями, вони позбавляли дівчат будь-якої зваби. Під гладенько зачесаними і тugo стягнутими косами їхні обличчя здавалися по-чернечому порожніми й невиразними. Безперечно, тут виявлялася влада матері, що й гадки не мала застосовувати до хлопця ті сурові педагогічні методи, які вона вважала необхідними у вихованні дівчат. У житті своєму він, видно, бачив тільки лагідність і ніжність. Ніхто не зважувався торкнутись ножицями до його чудового волосся; як у «Хлопчика, що витягає колючку», воно кучерями спадало на чоло, за вуха і аж на потилицю. Англійський матроський костюм з широкими рукавами, що звужувались донизу й пільно облягали тендітні зап'ястки ще дитячих, але тонких рук, своїми шнурками, петлями й лямівками надавав його ніжній постаті якогось відтінку заможності й зманіженості. Він сидів трохи боком до Ашенбаха, виставивши вперед одну ногу в чорному лакованому черевику, підперши кулаком щоку, в недбало-граціозній позі, дуже далекій від тієї майже покірної суровості, до якої, видно, звикли його сестри. Може, він хворий? Бо його шкіра здавалася білою, мов слонова кістка, проти золотої пітьми кучерів, що обрамовували обличчя. Чи він був просто розпещеним улюбленицем, який звик, щоб йому потурали й давали більшу волю, ніж іншим? Ашенбах вирішив, що так воно є. Майже кожній мистецькій натурі притаманна зухвала й ризикована схильність захищати несправедливість, що творить красу, і шанувати аристократичну вищість.

У залі з'явився кельнер і по-англійському оголосив, що вечера готова. Гости один по одному зникали

на скляними дверима їдалальні. З вестибюля, від ліфта, надходили ті, що спізнилися. За дверима вже почали үсти, але молоді поляки й далі сиділи коло бамбукового столика, і Ашенбах, зручно вмостившись у глибокому кріслі, чекав разом з ними: він споглядав красу.

Нарешті гувернантка, невисока, кремезна, схожа на чоловіка особа з червоним обличчям, дала своїм пихованцям знак підвєстися. Високо звівши брови, вона відсунула стілець і вклонилася високій жінці, одягненій у сіро-блілі кольори і щедро оздобленій перлами, що зайшла до зали. Трималася жінка холодно й поважно, а в зачісці її ледь припудрених кіс і в крої сукні відчувалася та простота, яка є ознакою доброго смаку всюди, де побожність невід'ємна від аристократизму. Вона могла бути дружиною високого німецького урядовця. Якоєсь казкової пишноти надавали її постаті лише оздоби, справді неоціненні: сережки з підвісками і потрійна, дуже довга низка великих, як вишні, тъяно-мерехтливих перлів.

Діти швидко посхоплювались і схилилися, цілуючи руку матері, що зі стриманою усмішкою на пещеному, але трохи стомленому гостроносому обличчі дивилася понад їхніми головами й щось казала по-французькому гувернантці. Нарешті вона рушила до засклених дверей. Діти подалися за нею: дівчата за віком — спереду старша, ззаду наймолодша, потім гувернантка і останній хлопець. Він чомусь озирнувся, перше піж переступити поріг, а оскільки в залі більше нікого не лишилося, його незвичайні, сірі, як присмерк, очі зустрілися з очима Ашенбаха, що, опустивши газету на коліна, дивився йому вслід. Він не міг відвести погляду від хлопця.

Звичайно, в тому, що він побачив, не було нічого особливого. Діти не хотіли сідати до столу поперед матері, чекали на неї, шанобливо привітали її і, за-

ходячи до їдаліні, дотримувались узвичаєних правил. Проте все це вони робили так чітко, з такою підкресленою дисципліною, почуттям обов'язку і самоповаги, що Ашенбах був дивно зворушений. Він ще трохи посидів, а потім також зайшов до їдаліні, де кельнер показав йому столик, дуже далеко від того, за яким сиділа польська родина. Він відзначив це в думці і на коротку мить пожалкував, що так вийшло.

Стомлений і все-таки збуджений, він під час нудної вечері розважався абстрактними, ба навіть транспцендентними міркуваннями: думав про таємничий зв'язок, у якому закономірне повинне поєднатися з індивідуальним, щоб виникла людська краса, потім переїшов до загальних проблем форми й мистецтва, а наприкінці вирішив, що його думки й висновки нагадують щасливі знахідки вві спі, які потім, коли прогинешся й тверезо зважиш їх, виявляються банальними й ні на що не придатними. Вставши з-за столу, він покурив, посидів, походив по парку, сповненому вечірніх паошців, рано ліг у постіль і, не прокидаючись, міцно проспав цілу ніч у строкатому світі снів.

Другого дня не вигодинилося. Дув береговий вітер. Море під білястою запоною неба було тупо спокійне, ніби висохле, з нудно близьким обрієм; воно так далеко відступило від берега, що стало видно довгі смуги піщаних мілин. Коли Ашенбах відчинив вікно, йому здалося, що він чує гнилуватий дух лагуни.

Настрій у нього зіпсувався. Він зразу ж подумав про від'їзд. Колись, багато років тому, після радісних весняних днів його захопила тут така сама погода, пригнітила, сповнила серце тяжкою нудьгою, і йому довелося тікати з Венеції. Хіба він не відчуває знов до всього пекучої відрази, такої ж, як і тоді, хіба в нього не почало тиснути в скронях, не обважніли повіки? Ще один переїзд завдав би надто багато клопоту, але якщо вітер не зміниться, він тут не витри-

мас. Про всякий випадок він вирішив не розпаковувати всіх речей. О дев'ятій годині він поснідав у буфеті між залою і їdalньею.

Тут панувала вроочиста тиша — гордість великих готелів. Кельнери, обслуговуючи гостей, ходили зовсім печутно. Брязкіт ложечки об чашку, пошепки сказане слово — оце й усе, що тут могло вловити вухо. В кутку, за два столики навскоси від себе, Ашенбах побачив молодих польок з гувернанткою. В цупких синіх полотняних сукнях з білими виложистими комірцями й чохлами, з пригладженими попелясто-сірими косами й почервонілими очима, вони сиділи дуже рівно, передаючи одна одній вазочку з варенням. Хлопця з ними не було.

Ашенбах усміхнувся. «Ого, маленький феаку! — подумав він.— Видно, ти, на відміну від сестер, маєш особливе право спати скільки завгодно». І, раптом повеселішавши, він подумки процитував:

Новий щоразу одяг, і тепла купіль, і спокій.

Він неквапливо поснідав, забрав пошту в портьє, який ввійшов з нею, тримаючи в руках обшитого галунами кашкета, і, закуривши цигарку, розпечатав кілька листів. Тож вийшло, що він сидів ще в буфеті, коли туди зайшов малий сплюх, на якого очікували в кутку сестри.

Хлопець відчинив двері й серед цілковитої тиші перетнув навскіс приміщення, прямуючи до свого столика. Хода його,— і в тому, як він тримав плечі, і в тому, як рухав колінами, як ставив ноги в білих черевиках,— була надзвичайно граціозна, дуже легка, несмілива і водночас горда. Чару їй додавало ще й дитинне збентеження хлопця: він двічі опускав очі, поки, ледь озираючись на сусідні столики, дійшов до сестер. Усміхнувшись і щось сказавши своєю м'якою, нерозбірливою мовою, він сів на стілець, і Ашенбаха, який

тепер бачив його в профіль, паново здивувала і навіть злякала справді божиста краса цього смертного. Сьогодні хлопець був у легкій лляній блузі, білій, у синю смужку, з червоним шовковим бантом, зав'язаним під білим стоячим комірцем. Але над тим комірцем, що не дуже й пасував до всього його вбрання, здіймалася чудесна квітка — голова незрівнянної вроди, голова Ерота з жовтавого пароського мармуру, з тонкими суворими бровами, з темно-золотими кучерями, що м'яко спадали на скроні й на вуха.

«Гарний, дуже гарний! — подумав Ашенбах з тим професійно-холодним схваленням, у яке митець часом одягає своє хвилювання і свій захват, коли дивиться на шедевр. І додав про себе: — Далебі, коли б на мене не чекали море й пісок, я б сидів тут доти, доки й ти.» Він підвівся і, відповідаючи на шанобливі вітання персоналу, пройшов залою, спустився з великої тераси і стежкою, вимощеною дошками, подався проєто до обгороженого пляжу для пожильців готелю. Там босий старий чоловік у полотняних штанях, матроській сорочці й солом'яному брилі, що був за сторожа, показав йому призначену для нього кабіну. Ашенбах звелів сторожеві винести стіл і стілець назовні, на засипаний піском дощаний поміст, а сам зручно вмостиувся в шезлонзі, перетягши його ближче до води, де пісок був живтий, як віск.

Вигляд пляжу, культури, що безтурботно, всіма почуттями віддавалася насолоді на самого краю стихії, розважав і тішив його більше ніж будь-коли. Сіре, плаке море вже ожило, на ньому з'явилися діти, які чалапали по воді, плавці, строкаті постаті, що, за клавши руки за голову, лежали на піщаних мілинах. Інші веслували в маленьких човниках без кіля, пофарбованих у червоний і синій кольори, й весело регонали, коли човники перекидалися. Перед довгим рядом кабін, на дощаних помостах яких люди сиділи, мов

на верандах, панував жвавий рух і поряд лінівий спокій, дбайлива елегантність вранішніх туалетів і голизна, що зухвало й певорушно користувалася волею приморської місцевості. Люди весело розмовляли, ходили одні до одних у гості. Біля самого моря по вологому й твердому піску прогулювалися купальники в білих халатах або в широких яскравих пляжних костюмах. Праворуч діти вибудували в піску химерну фортецю, обтикавши її пропорцями всіх країн. Продавці мушлів, тістечок і овочів, стоячи навколошки, розкладали свій товар. Ліворуч, перед однією з кабін, що стояла впоперек до інших та до моря і з цього боку замикала пляж, розташувалася російська родина: бородаті чоловіки з великими зубами, крихкотілі, мляві жінки, дівчина з прибалтійської провінції, що сиділа біля мольберта і, щось розплачливо вигукуючи, малювала море, двоє добродушно-бридких дітей, стара нянька в хустці, з лагідно-послужливими жестами рабині. Вони вдячно втішалися життям, невтомно покрикували на неслухняних дітей, що пустували на березі, довго жартували, послуговуючись кількома відомими їм італійськими словами, з дотепним дідком, що продавав цукерки, цілували одне одного в щоку, анітрохи не переймаючись тим, що інші люди бачать цю їхню інтимність.

«Отже, я залишаюся,— подумав Ашенбах.— Де мені буде краще?» І, скрестивши руки на колінах, він задивився на морську далину, яка тікала від його погляду, розплivalася, губилася в однотонній імлі порожнього простору. Ашенбах любив море, і любов його мала глибокі причини: як митець, що тяжко працює, він прагнув спокою, прагнув прихилитися до простого, стихійного, тікаючи від вимогливої багатогранності явищ; а крім того, він відчував недозволений потяг до нерозчленованого, незмірного, вічного, до того, що зветься Ніщо,— цей потяг суперечив його

завданню і саме тому був ще звабливіший. Відпочити після досягнутого — хіба це не мрія кожного, хто дбас про довершене, а хіба Піщо — не форма досягнутого? Та коли Ашенбах, задивившись у далечінь, глибоко поринув у свої мрії, горизонтальну смугу берега раптом перерізала людська постать, і, відірвавши погляд від безмежного й зосередившись, він побачив, що це той самий гарний хлопець, який з'явився перед ним, надійшовши з лівого боку. Мабуть, він хотів побродити по воді, тому що був босий, з голими до колін стрункими ногами. Він ішов повільно, але так легко й гордо, наче звік ходити босоніж, ішов і озирався на кабіни. Та тільки-но він побачив російську родину, яка в цілковитій злагоді вдячно веселилася на свій спосіб, на обличчя його набігла хмарка гнівної зневаги. Чоло його спохмурніло, губи стислися, коло рота залягла гірка зморшка, а брови так насутились, що очі ніби запалися під ними й заговорили звідти гнівною, темною мовою ненависті. Він опустив погляд, потім ще раз грізно подивився на кабіну, різко здвигнув плечем, ніби відмахуючись, і повернувся до ворогів спиною.

З почуття такту чи з ляку, з почуття, в якому була і повага, і ніяковість, Ашенбах відвернувся, наче нічого не бачив; випадковому свідкові чужої пристрасті, якщо він шанує себе, не впадає навіть задумуватись над тим, що він побачив. А все ж ті спостереження втішили і водночас вразили його, тобто зробили щасливим. Цей дитячий фанатизм, спрямований проти найдобродушнішого острівця життя, переніс божисто-порожнє у сферу людських стосунків, і коштовний витвір природи, здавалось, придатний тільки на те, щоб на ньому спочивало око, став вартий глибшого зацікавлення; через це постать підлітка, і так уже значуща завдяки своїй красі, набула тла, яке змушувало

ставитись до нього поважніше, ніж звичайно ставляться до дітей такого віку.

Не обертаючись, Ашенбах прислухався до голосу хлопця, дзвінкого, не дуже сильного голосу; малий поляк ще здалеку кликав своїх приятелів, що бавилися біля фортеці. Йому відповіли, кілька разів прогунало якесь ім'я, мабуть, пестливе; Ашенбах зацікавлено прислухався, але не міг добре його розчuti, вловив тільки два melodійні склади, щось ніби «Адзьо» або ще частіше «Адзю» з протяглим «у» на кінці. Ашенбах зрадів, що ім'я в хлопця таке мило-звукне, і вирішив, що воно йому дуже пасує. Він кілька разів прооказав його про себе і, задоволений, знов уявся до своїх паперів.

Поклавши на коліна дорожню течку й діставши вічне перо, він почав відповідати на деякі листи. Та вже через чверть години йому здалося, що не скористатися нагодою, яка може дати йому таку глибоку насолоду, і змарнувати її на порожню писанину просто шкода. Він відклав перо й папір і вернувся до моря. Та скоро перестав дивитися на нього: його увагу привернули голоси дітей біля піщаної фортеці. Лежачи в шезлонзі, він повернув голову праворуч і пошукав очима красеня Адзя.

Знайшов він його швидко: червоний бант на грудях зразу впадав в око. Разом з іншими дітьми він робив із старої дошки міст через мокрий рів біля піщаної фортеці. Він щось вигукував, кивав головою, давав якісь вказівки. Всіх дітей було з десятеро, такого віку, як він, і трохи менших. Перебиваючи одне одного, вони торохтили по-польському, по-французькому, а також балканськими мовами. Найчастіше чути було ім'я «Адзьо». Видно, він у всіх викликав захват, і всі домагалися його приязні. Один хлопець, також поляк, якого начебто кликали «Ясю», кремезний, з чорним напомадженням волоссям, у полотняній

курточці, підперезаній паском, був, мабуть, його найвірнішим васалом і товаришем. Коли будова піцаної фортеці була закінчена, вони, обнявшись, пішли вздовж пляжу, і той, якого кликали «Ясю», поцілував красеня.

Ашенбах мало не посварився на нього пальцем.

«Тобі ж, Крітобуле, раджу,— подумав він, усміхаючись,— поїдь на рік у маштри. Бо не менше як рік тобі треба, щоб видужати». Потім він попоїв великих, спілих полуниць, яких купив тут же в торговця. Стало дуже тепло, хоч сонце так і не змогло пробитися крізь імлисту завісу неба. Дух його скувала млявість, але почуття жадібно вбирало дивовижну, оглушливу мову морської тиші. Йому, солідному чоловікові, здавалося, що це надзвичайно важливе завдання — відгадати, дослідити, яке ж ім'я може звучати як «Адзьо». Нарешті, згадавши все, що він знат про польську мову, Ашенбах вирішив, що це, мабуть, «Тадзьо» — скорочене ім'я від «Тадеуш» і що в кличній формі воно звучить «Тадзю».

Тадзьо купався. Ашенбах, що був згубив хлопця з очей, побачив далеко в морі його голову і руку, якою він вимахував, пливучи. Море, напевне, й там було мілке, але на березі вже, видно, захвилювалися, від кабін почулися жіночі голоси, вони раз по раз кликали хлопця, і скоро по всьому березі тільки й чути було, що те ім'я, міле й чудне водночас, з протяглим «у» на кінці: «Тадзю! Тадзю!» Він вертався, він біг до берега, закинувши назад голову, збиваючи ногами пішу, і цей образ, ця жива істота в своїй суворій красі, перехідній від дитячої до чоловічої, з мокрими кучерями, тендітна й гарна, як бог, породжувала міфічні уявлення. Вона з'являлася з глибини моря і неба, виходила з водяної стихії й тікала від неї. Це була немов поетична звістка про первіні часи, про виникнення форми і про народження богів.

Ашенбах, заплюшивши очі, слухав пісню, яка забрініла в його душі, і думав, що тут гарно й що він тут залишиться.

Потім Тадзьо відпочивав після купання, лежав на піску, загорнутий у біле простирадло, вивільнивши з нього тільки праве плече й підклавши голу руку під голову. І навіть коли Ашенбах не дивився на хлопця, а на якусь хвилину заглиблювався в свою книжку, він майже весь час пам'ятав, що той лежить там і що досить ледь повернути голову праворуч, як зразу ж побачиш щось дивовижно гарне. Інколи йому навіть здавалося, що він тут сидить для того, щоб охороняти спокій хлопця,— хай навіть робить свої справи, а все ж сильно оберігає благородний взірець людської породи, який лежить праворуч, неподалік від нього. І його серце сповнювала й хвилювала батьківська прихильність, зворушлива симпатія того, хто, жертвуючи собою, духом своїм творить красу, до того, хто має красу.

Опівдні він залишив пляж, повернувся в готель і ліфтом піднявся до своєї кімнати. Там він довго стояв перед дзеркалом, дивився на своє сиве волосся, на стомлене обличчя, риси якого по-старечому загострилися. Тієї хвилини він думав про свою славу, про те, що на вулиці багато людей впізнають його і шанобливо розглядають, і все це завдяки його влучному, граціозному слову. Він викликав у пам'яті всі, які тільки міг згадати, зовнішні ознаки свого таланту, навіть надання йому дворянства. Потім спустився вниз на другий сніданок. Коли він уже попоїв і заходив у ліфт, слідом за ним у летуючу комірчину вскочив цілий гурт підлітків, що також верталися з сніданку, і серед них Тадзьо. Він став майже біля самого Ашенбаха, вперше так близько, що той бачив і пізнавав його не на відстані, як картину, а перед собою, з усіма його живими рисами. Хтось звернувся до хлопця, він відповів

з невимовно милою усмішкою і зразу ж, на другому поверсі, опустивши очі, задкуючи, вийшов з ліфта. «Краса соромлива»,— подумав Ашенбах і почав міркувати, чому саме. А проте встиг помітити, що зуби в Тадзя не дуже гарні, трохи нерівні, бляклі, не бліскучі, як у здорової людини, а крихкі й прозорі, як часом буває при недокрів'ї. «Він дуже тендітний і хворобливий,— подумав Ашенбах.— Мабуть, не доживе до старості». І від цієї думки в ньому ворухнулося почуття полегкості і вдоволення, але він не захотів шукати йому пояснення.

Він просидів дві години у себе в кімнаті, а після полуудня сів у вапоретто і лагуною, що тхнула гниллю, поплив до Венеції. Він зйшов біля площі святого Марка, попив там чаю і за свою тутешньою звичкою пішов гуляти вулицями. Але цього разу прогулянка цілком змінила його настрій і плани.

На вулицях стояла задушлива спека, повітря було таке густе, що сморід, який котився з будинків, крамниць і їдалень, чад пригорілої олії, хмари парфумів і багато інших запахів не розсіювалися в ньому, а висіли пасмами. Дим від цигарки так і застигав на місці й тільки згодом починав потроху розходитись. Штовханина на тісних хідниках не розважала, а дратувала Ашенбаха. Чим далі він ішов, тим дужче опановував його огидний стан, який може викликати морське повітря разом з сироко: збудження і знемога водночас. Його морозило, тіло вкрилося липким потом, в очах темніло, в грудях давило, кров стугоніла в скронях. Рятуючись від тісняви ділових вулиць, він мостами втік у провулки злидарів. Там його обсліди жебраки, він задихався від смороду, що здіймався над каналами. На тихій площі, в одному з тих забутих, ніби зачарованих місць, які ще трапляються в надрах Венеції, він сів на край водойми, витер піт з чола і зрозумів, що треба їхати звідси.

Вдруге і вже остаточно з'ясувалося, що в таку погоду це місто діє на нього вкрай шкідливо. Марно сподіватися, що вітер зміниться, а лишатися тут з упертості було б перозважливо. Треба швидко на щось зважитися. Зразу вертатись додому не можна. Ані дача, ані міське помешкання не приготовлені до його приїзду. Але ж море й пісок є не тільки тут, знаходитьсь вони і в іншому місці, де немає цієї лагуни та її нудотних випарів. Він згадав, що йому вихвалили один невеличкий морський курорт недалеко від Трієста. Чому б не поїхати туди? І пегайно, а то скоро не варто буде переїздити на якихось кілька днів. Він вирішив, що тепер уже зважився остаточно, і встав. На найближчій зупинці він пайняв гондолу і каламутним лабіринтом каналів, попід чудесними мармуровими балконами з левами по боках, обминаючи слизькі роги будівель, повз сумні палаці з таблицями фірм на фасадах, відзеркалення яких погойдувалось на водяній гладіні, поплив до площі святого Марка. Дістались туди виявилося не легко, бо гондолъєр, що був у спілці з фабриками мережив і скляними майстернями, весь час намагався підбити його на огляд і на купівлю, і коли химерна подорож по Венеції знов починала заворожувати його, корисливий, гендлярський дух зануреної в море королеви робив своє: витвережував і дратував його.

Вернувшись у готель, він ще до обіду заявив адміністрації, що непередбачені обставини змушують його завтра вранці виїхати звідси. Йому висловили співчуття і виписали рахунок. Він пообідав і просидів вечір на задній терасі, читаючи журнали. Перше піж лягти спати, він спакував свої речі.

Спав він не дуже добре, його хвилював завтрашній від'їзд. Коли вранці він відчинив вікно, небо було таке ж захмарене, але повітря наче посвіжішло,—

і враз він пожалкував, що йде. Звичайно, його заяга адміністрації була надто кваплива й непродумана, він був хворий і не зовсім усвідомлював, що робить. Якби він був трохи почекав, не впав зразу у відчай, спробував призвичайтись до венеціанського повітря або почекати, поки погода покращає, то тепер, замість морочити собі голову переїздом, просидів би ранок на пляжі, як учора. Але вже пізно. Треба їхати, хотітів того, що вчора хотів. Він одягся і о восьмій годині спустився сидати.

Коли він зайшов до буфету, там ще нікого не було. Дехто з'явився, як він сидів і чекав на замовлений сіданок. А вже підносячи до рота чашку з часом, він побачив молодих польок з гувернанткою: суворі, повразішньому свіжі, з почервонілими очима, вони проїшли до свого столика біля вікна. Слідом за ними з'явився портьє, тримаючи кашкета в руці, й нагадав йому, що пора виходити. Автомобіль уже чекає, щоб відвезти його й інших гостей, що також сьогодні від'їздять, до готелю «Верхній», а звідти моторний човен приватним каналом компанії дозволить їх на вокзал. Часу вже обмаль. Та Ашенбах вважав, що поспішати немає чого. До відходу поїзда лишалося більше, ніж година. Пого сердив звичай усіх готелів передчасно виряджати тих, що від'їздять, і він заявив портьє, що хоче спокійно поспідати. Той перешуче вийшов, але за п'ять хвилин з'явився знов. Автомобіль, мовляв, не може довше чекати. Ну, то хай їде і забирає його валізу, роздратовано відповів Ашенбах. Сам він у належний час прибуде рейсовим катером і просить дати йому змогу самому подбати про свій від'їзд. Порттьє вклонився. Ашенбах, радий, що позбувся прикрих нагадувань, неквапливо доснідав і навіть звелів кельнерові принести газету. Часу справді лишалося обмаль, коли він нарешті підвівся. І вийшло так, що саме тієї миті у дверях з'явився Тадзьо.

Ідучи до свого столика, він зустрівся з Ашенбахом, скромно опустив очі перед сивим, високолобим чоловіком, і зразу ж, за своїм милим звичаєм, підвів їх знов, лагідно глянувши просто на нього, й пішов далі. «Прощай, Тадзю! Не довго я бачив тебе,— подумав Ашенбах. Проти своєї звички, він навіть нечутно проказав ці слова, ворухнувшись губами. Потім додав ще: — Хай тебе благословить доля!»

Він почав лаштуватися в дорогу, роздав чайові, попрощався з тихим, маленьким адміністратором у французькому сюртуку і, так само як прийшов сюди пішки, так і пішов у супроводі готельного служника, що ніс його саквояж, пішов алеєю, залитою білим цвітом, яка перетинала острів і привела його просто до пристані. Там він сів на пароплав — і почався тернистий плях, мандрівка через провалля каяття.

Дорога була знайома: лагуною, повз площу святого Марка, далі Великим Каналом. Ашенбах сидів на круглій лавці на носі пароплава, однією рукою спершись на поруччя, а другою затуляючи очі від світла. Громадські парки липалися позаду, ще раз відкрилася П'яцетта у всій своїй королівській красі і знов зникла з очей, почався довгий ряд палаців, а коли водяний шлях звернув убік, з'явилася чудова мармурова арка моста Ріальто. Ашенбах дивився, і серце його розривалося. Атмосферу міста, гнилюватий дух моря й болота, що спонукав його до такої швидкої втечі, він тепер вдихав у груди глибоко, ніжно, з болісним почуттям. Невже він не знов, не думав про те, як все це близьке його серцю? Вранці він тільки трохи покалкував, що поквапився з від'їздом, ледь засумнівався, чи добре він зробив, але тепер йому було сумно, справді боляче, часом від тяжкої душевної муки в пього аж слізи виступали на очах, і він картає себе за те, що не передбачив цієї муки. Особливо прикрою, інаки просто нестерпною, була думка, що

він ніколи вже не побачить Венеції, що це прощання навіки. Бо вже вдруге виявилося, що в цьому місті він стає хворий, вдруге він мусить стрімголов тікати звідси, і надалі доведеться змиритися з тим, що Венеція для нього заборонена, що він не може, не має сили жити в ній і не повинен більше прагнути сюди. Він навіть відчув, що якщо тепер поїде звідси, сором і впертість ніколи вже не дозволять йому знов побачити улюблене місто, перед яким він двічі виявився фізично безсилім. І ця суперечність між душевним прагненням і тілесною чеснотою раптом здалася йому, людині, що почала старіти, такою прикрою і важливою, а фізична поразка такою ганебною і неприпустимою, що він ніяк не міг збегнути своєї вчорашньої поведінки. Так покірно, без справжньої боротьби, сприйняти і визнати поразку!

Тим часом пароплав наближається до вокзалу, біль і безпорадність переростають у паніку. Змученому Ашенбахові здається, що він не може поїхати і так само не може вернутися. Сам не свій, він заходить у приміщення вокзалу. Вже дуже пізно, не можна гаяти жодної хвилини, якщо він хоче встигнути на поїзд. Він хоче й не хоче. Але час жене, штовхає його вперед; він поспішає купити квиток і серед вокзальної тисняви шукає чергового службовця готельної компанії. Той підходить і повідомляє, що валізу вже відправлено. Вже відправлено? Так, відправлено на Комо. На Комо? І з квапливих, сердитих запитань і збентежених відповідей з'ясовується, що його валізу ще з готелю «Верхній» відправили у зовсім іншому напрямку.

Ашенбах насилу зберіг на обличчі вираз, що відповідав цим обставинам. Він мало не затіпався від нестримної, шаленої радості. Черговий кинувся до багажного відділення з надією, що, може, затримає ще валізу, але, як і слід було сподіватися, вернувся ні

в чим. Тоді Ашенбах заявив, що без свого багажа нікуди не поїде, а вернеться назад у готель «Купальні» й там чекатиме на нього. Чи моторний човен компанії ще не відійшов від вокзалу? Ні, стойте біля виходу, запевнив його черговий. Потім, виливши на касира цілий потік італійських слів, він умовив його взяти назад квиток і запевнив Ашенбаха, що негайно пошле депешу, зробить геть усе можливе, щоб вернути валізу. Отак і сталося диво: Ашенбах через двадцять хвилин після того, як прибув на вокзал, уже знов плив Великим Каналом на Лідо.

Чудна, неймовірна, ганебна, кумедна, а проте щаслива пригода: через примху долі менше ніж за годину знов побачити місця, з якими ти в найглибшій тузі прощався навіки! Збиваючи носом піну, смішно і спритно маневруючи між гондолами й пароплавами, маленьке швидке суденце мчало до своєї мети, а його єдиний пасажир під машкарою сердитого розчарування ховав боязко-радісне хвилювання хлопчака, що втік з дому. Час від часу груди його все ще розпирив сміх: навіть найбільший щасливець, казав він сам собі, був би радий, якби йому так чудесно не пощастило. Тепер доведеться давати пояснення, бачити здивовані обличчя,— та потім, потішав він себе, все буде добре, нещастю він запобіг, тяжку помилку виправив, те, що начебто мало назавжди лишилось позаду, відкривалося перед ним знов і він міг тішитися ним скільки завгодно... Між іншим, чи це в нього таке враження від швидкої їзди, чи, може, ще й вітер повернувся з моря?

Хвилі билися об бетоновані стіни вузького каналу, прокопаного через весь острів до готелю «Верхній». Там на Ашенбаха чекав автобус і повіз його навпротець понад зближенням морем до готелю «Купальні». Маленький вусатий адміністратор у сюртуці спустився широкими сходами привітати його.

Делікатно й улесливо він висловив свій жаль, що сталося таке непорозуміння, дуже прикре і для нього особисто, і для його закладу, й рішуче схвалив намір Ашенбаха дочекатися тут свого багажу. Щоправда, його кімнату вже зайнято, але йому зразу ж дадуть іншу, не гіршу за попередню.

— *Pas de chance, monsieur*¹, — мовив усміхаючись швейцарець-ліфтер, коли Ашенбах підіймався нагору.

І втікач знов поселився в готелі, в кімнаті, розташованій і вмебльованій майже так само, як і попередня.

Стомлений, запаморочений колотнечею цього дивного ранку, він, вийнявши з саквояжа і розкладши свої речі, опустився в крісло біля відчиненого вікна. Море прибрало зеленуватого відтінку, повітря здавалося прозорішим і чистішим, берег з кабінами й човнами барвистішим, хоч небо було й далі сіре. Ашенбах дивився у вікно, склавши руки на колінах, задоволений, що він знов тут; він згадував свою нерішучість, своє нерозуміння самого себе й хитав головою. Так він просидів з годину, бездумно віддаючись мріям. Опівдні він побачив Тадзя в смугастому лляному костюмі з червоним бантом, що вимощеною дошками стежкою вертався від моря до готелю. Ашенбах зразу відізнав його згори, ще навіть як слід не роздивившись, і вже хотів подумати десь так: «О Тадзю, а ось і ти!» Але тієї миті відчув, як те байдуже вітання зів'яло й замовкло перед правою його серця, відчув хвилювання крові, радість, душевний біль і зrozумів, що йому так тяжко було прощатися з Венецією через Тадзя.

Він сидів тихо, схований від чужих поглядів, і дивився в своє серце. Обличчя його ожило, брови звеліся, на устах заграла уважна, допитлива, натхненна

---

¹ Не пощастило, добродію (*франц.*).

усмішка. Потім він підвів голову і руками, що досі мляво лежали на бильцях, повільно зробив такий жест, наче відкривав комусь обійми. Цей жест означав, що він покірно вітає нове почуття і спокійно приймає його.

Тепер голий бог з розпашілими пшоками день у день їхав по небу на своїй вогненній квадризі, і його золоті кучері майоріли на вітрі, що почав віяти зі сходу. На морській гладіні, по якій звільна котилися хвилі, лежав білуватий, шовковистий полиск. Пісок був розпечений, мов жар. Перед кожною кабіною під сріблястою, мерехтливою блакиттю ефіру був напнутий іржавого кольору брезент, і на чітко окресленому чотирикутнику його тіні гості просиджували весь ранок. Але чудовий був також вечір, коли квітки в парку пахли, немов бальзам, сузір'я водили свій танок і мурмотіння огорненого пітьмою моря, тихо долинаючи нагору, заполонювало душу. Такий вечір був радісною запорукою нового сонячного дня, сповненого майже невпорядкованого дозвілля і оздобленого безліччю можливостей щасливого випадку, що трапляється на кожному кроці.

Гість, якого тут затримала така щаслива певдача, і гадки не мав знов виїздити звідси тільки тому, що повернувся його багаж. Два дні йому доводилося терпіти деякі незручності і з'являтися до їдалні в дорожньому костюмі. А коли нарешті його валіза приблукала зі своєї подорожі і її занесли до кімнати, він старанно розпакував речі, розвішав їх у шафі, розкладав по шухлядах і вирішив лишитись тут поки що на невизначений термін, радий, що знов зможе вранці сидіти над морем у шовковому пляжному костюмі, а на обід з'являтися, як годиться, у вечірньому вбранні.

Він уже привычався до присмної одноманітності цього існування, і його скоро заворожив лагідний, вишуканий спокій такого способу життя. І справді, яке чудове поснання: впорядкований, забезпечений усіма вигодами відпочинок на березі південного моря і поряд, так чарівно близько, дивовижно прекрасне місто. Ашенбах не любив насолод. Як тільки йому випадало свято, спокій, дозвілля, він дуже швидко — і навіть замолоду, коли таке трапляється найчастіше, — стривожений і охоплений відразою, починав тужити за високими зусиллями, свяценими обов'язками своїх буднів. Тільки цей куточек землі зачаровував його, розслаблював його волю і сповнював щастям. Часом зранку, коли він сидів під тентом біля своєї кабіни й замріяно дивився на блакить південного моря, або теплого вечора, коли, відкинувшись на подушки гондоли, він під величезним шатром зоряногого неба вертався на Лідо з площі святого Марка, де затримався до смерку, і барвисте світло лишалося позаду, а звуки серенад тапули в повітрі, він згадував свою дачу в горах, місце своїх літніх борінь, де хмари пливуть низько над садком, де страхітливі бурі вечорами гасять свічки в кімнатах і ворони, яких він годував, гойдаються на верхів'ях ялин. І тоді йому здавалося, що він утік в Елізіум, на самий кінець землі, де людям дароване найлегше життя, де немає ні зими, ні снігу, ні бурі, ні злив, де все оповиває своїм лагідно-прохолодним подихом океан і де дні спливають у блаженному дозвіллі, без зусиль, без боротьби, присвячені тільки сонцю та його святам.

Часто, майже завжди, Ашенбах бачив малого Тадзя; обмежений простір і спільній для всіх режим сприяли тому, що цілий день з короткими перервами хлопець був близько від нього. Він бачив, він зустрічав його всюди: у вестибюлі і в їдалні готелю, під час присмних, прохолодних прогулянок водяними шляхами

в місто, і дорогою назад, і навіть на чудесній площі, взагалі на кожному кроці. Та головне, що кожен ранок на пляжі давав йому щасливу нагоду довго й захоплено вивчати прекрасний образ. Так, щастя сприяло йому, обставини знов і знов складалися якнайкраще, все це сповнювало його задоволенням і радістю, додавало принади його тутешньому життю, і сонячні дні, такі ясні й чудові, минали один за одним.

Він уставав зарані, як, бувало, від пекучої жадоби взятися до праці, і майже перший приходив на пляж, коли сонце ще було ласкаве, а море дрімало, біле й осяйне. Він приязно вітався зі сторожем біля огорожі, як давньому знайомому, кивав босому, білобородому старому, що готовав йому місце, напинав темно-рудий брезент і виносив з кабіни на поміст столик і стілець. Він сідав, і тепер йому належали три або чотири чудові години. Сонце підіймалося вгору, набираючи все більшої сили, море ставало дедалі синіше. Весь цей час він міг дивитись на Тадзя.

Він бачив, як той наближався з лівого боку, понад самою водою, бачив, як він надходив ззаду, з-за кабін, або раптом з радісним переляком похоплювався, що не помітив його приходу, що хлопець уже тут у своєму синьо-білому купальному костюмі, в якому він тепер ходив на пляж день у день, знов починав свої звичайні розваги в піску на сонці — миля гайнування часу, різноманітне дозвілля. Він грався й відпочивав, гуляв на березі, бродив по воді, копав канави, бігав, лежав, плавав і весь час за ним стежили жінки з помосту, раз по раз гукаючи його тонкими голосами: «Тадзю! Тадзю!» Він підбігав до них і з жвавою мімікою розповідав про те, що побачив, що знайшов чи спіймав: мушлі, морські коники, медузи й раки, що рухаються боком. Ашенбах не розумів жодного слова з того, що хлопець казав, і хоч то, може, були найбуденніші слова, для його вуха вони злива-

лися в якусь милозвучну цілість. Так чужа мова хлопця ставала музикою, веселе сонце щедро заливало його своїм сяйвом, а велична синява моря була тлом для його краси.

Скоро Ашенбах зновував кожну лінію, кожну позу цього чудового, нічим не скутого тіла, щоразу з радістю вітав і заново кожну риску відомої вже краси, і його захватові, ніжній схильованості почуттів не було краю. Жінки кликали хлопця привітатися з гостем, що підійшов до кабіни; він біг мокрий, мабуть, щойно вискочивши з води, стріпував кучерями, і коли, подаючи руку, всію вагою спирається на одну ногу, а другою тільки ледь торкається землі, тіло його чарівно вигиналося, граціозно напружуvalося, в ньому відчувалася несмілива уважність до відвідувача і чесність, якої вимагало аристократичне виховання. Або він лежав на піску, по груди загорнутий у купальне простирадло, спершись підборіддям на тонко виточену руку, а той, якого кликали «Ясю», упадав коло нього, сидячи павпочіпки, і нічого не було кращого за усмішку, яка грала на устах і світилася в погляді цього улюблена богів, коли він дивився на нижчого за себе, на свого васала. Або він стояв над водою сам, віддалік від матері й сестер, майже біля Ашенбаха, стояв рівно, заклавши руки за потилицю, повільно розгойдуєчись, і замріяно дивився на морську блакить, а хвильки, набігаючи, полоскали йому пальці. Його медового кольору волосся закручувалося в кучері на скронях і на потилиці, сонце просвічувало пушок між лопatkами, крізь тканину, яка щільно прилягала до тіла, проступала тонка лінія ребер і симетрія грудей, западини під пахвами були ще гладенькі, як у статуй, шкіра під колінами полискувала, а блакитні жилки створювали враження, що це тіло зліплene з прозорого матеріалу. Який добір, яка точність думки була втілена в цьому виструнченому, по-

юпацькому довершенному тілі! Але хіба сувора й чиста воля, що, творячи в темряві, дала змогу появити на світ цей божистий витвір, не була знайома, притаманна і йому, митцеві? Хіба не діяла вона і в ньому, коли він, сповнений тверезої пристрасті, вивільняв із мармурової брили мови струнку форму, яку побачив своїм духовним зором і відтворив як образ і віддзеркалення духовної людської краси?

Образ і віддзеркалення! Він охоплював поглядом благородну постать там, на краю блакиті, і в безмежному захваті думав, що осягнув тим поглядом саму красу, форму як божественну ідею, єдину і чисту довершеність, яка живе в світі духа і яка постала тут в образі і подобі людській, щоб йому було легко й радісно їй поклонятися. Це було сп'яніння, і він, митець, на порозі старості, віддавався йому бездумно, навіть жадібно. Дух його народжувався заново, все, що дала йому освіта, збурилося, пам'ять видобула зі своїх глибин прадавні думки, традицію передані йому в молодості й ніколи досі не зігріті своїм власним вогнем. Хіба ж не читав він десь, що сонце відвертає нашу увагу від інтелектуального і спрямовує її на чуттєве? Воно, мовилось там, так запаморочує й зачаровує наш розум і нашу пам'ять, що душа з радоців зовсім забуває про себе саму і з безмежним подивом прикипав поглядом до пайкращої в речей, осяяних сонцем, навіть ще більше: тільки завдяки тілові волі тоді може піdnятися до високого споглядання. Амур справді схожий на математиків, які показують нездарним дітям відчутні на дотик зображення чистих форм,— так і цей бог, щоб зробити для нас духовне видимим, залишки використовує образ і барви людської молодості, яку він робить знаряддям пам'яті і оздоблює всією звабою краси, щоб, коли ми бачимо її, у нашому серді прокидалися біль і надія.

Так думав, так відчував захоплений Ашенбах. З морського шуму й сонячного блиску виткалась для нього чарівна картина. Старий платан під мурами Афін — те священнотінiste, напосне запахом квіток аврамового дерева місце, яке прикрашають скульптури й побожні дари на честь німф і Ахелоя. Прозорий струмок дзюрчить по гладенькій ріні, збігаючи до підніжжя крислатого дерева, сюрчать коники. А на моріжку, ледь спадистому, такому, що лежачи можна покласти на його голову, ніби на подушку, розташувалося двоє чоловіків, сковавшись тут від пекучого сонця: один літній і один молодий, один бридкий і один красень, мудрий і той, хто створений, щоб його любили. І Сократ, то складаючи хвалу вроді Федра, то дотепно жартуючи, навчав його, що таке туга за довершеним і що таке добродетель. Він казав йому про гарячу хвилю страху, яка заливає того, хто здатен почувати, коли перед його очима відкривається подоба вічної краси; казав йому про темну жадобу поганої, чужої всьому священному людини, яка не може уявити краси, дивлячись на її відображення, і нездатна відчувати побожного захвату; казав про священий ляк, що опадає благородну людину, коли вона бачить божистої вроди обличчя й довершене тіло, про те, яка вона стає окрілена, не тяmitися з захвату, ледве зважується звести очі на те втілення краси і ладна припосити йому жертви, як зображеню бога, коли б не боялася, що люди назвуть її причиною. Бо лише краса, любий Федре, гідна любові і водночас видима; вона — єдина форма духовного, яку ми можемо сприйняти почуттями і витримати, добре запам'ятай це! Що б з нами було, якби розум, істина, добродетель, якби саме божественне з'являлося нам в одежі почуттів? Хіба ми не загинули б, не згоріли б від любові, як колись Семела перед Зевсом? Отже, краса — шлях чуттєвості до духа, тільки шлях, тільки

засіб, любий Федре... І тоді він, хитрий залицяльник, висловив дуже тонку думку: мовляв, той, хто любить, близьчий до божественного, ніж той, кого люблять, тому що бог живе в першому з них, а не в другому,— мабуть, найтоншу, найглузливішу думку з усіх, які будь-коли спадали в голову людині, думку, від якої пішло все лукавство, вся потаємна хтивість любовної жаги.

Щастя письменника — думка, що може вся перейти в почуття, почуття, що може все перейти в думку. Така жива думка, таке чітке почуття в ті дні володіли Ашенбахом і були півладні йому: думка, що природа тримтить від блаженства, коли дух у побожному захваті схиляється перед красою. Раптом йому захотілося писати. Правда, кажуть, що Ерот любить дозвілля, що він тільки для нього є створений. Але на цій стадії кризи збудження враженого його стрілою Ашенбаха переросло в творчість. Власне, майже однаково, що спонукає митця до творчості. Потреба висловити свою думку про одну важому, пекучу проблему культури є смаку заволоділа його інтелектом, пойняла всю його істоту. Тема була йому знайома як частка його власного досвіду; бажання, щоб вона залищала в світлі його слова, стало непереборним. До того ж йому хотілося працювати в присутності Тадзя, взяти постати хлопця за взірець, примусити свій стиль наслідувати лінії цього тіла, яке йому здавалося божистим, і піднести його красу в світ духа, як колись орел підніс в ефір троянського пастуха. Ніколи ще він не відчував такої насолоди від слова, ніколи не був такий певний, що Ерот присутній у слові, як у ці небезпечно-коштовні години, коли він, сидячи за своїм простеньким столиком під тентом, дивлячись на свого ідола і чуючи музику його голосу, формував на взірець краси Тадзя свій невеличкий твір — тих півтори сторінки вишуканої прози, прозорість, благородство

і натхненна напруга почуттів якої невдовзі мала викликати захват багатьох читачів. Справді добре, що світ знає тільки чудовий твір, а не його джерела, не умови, за яких він виник; бо знання джерел, з яких митець черпав своє натхнення, не раз могло б збентежити, злякати читачів і чудова річ перестала б впливати на них. Дивні години! Дивно-виснажливі зусилля! Незвичайно пліdnі взасмини духа з тілом! Коли Ашенбах склав свої папери і налаштувався йти з пляжу, він відчував себе знесиленим, спутошеним, і його мучило сумління, неначе після якоїсь розпустої пригоди.

Другого ранку, виходячи з готелю, він зі сходів побачив Тадзя, який простував до моря — сам, без нікого — і вже був майже біля огорожі. Бажання, пристрасть, проста думка скористатися нагодою і нав'язати веселе, невимушнене знайомство з тим, хто, сам того не знаючи, викликав у нього таке піднесення й хвилювання, озватися до нього, натішитись його відповіддю, його поглядом зринула в душі Ашенбаха і погнала його вперед. Хлопець ішов повільно, догнати його було легко, і Ашенбах прискорив ходу. Він доганявся його на вимощеній дошками стежці біля кабін, хоче погладити його по голові, покласти йому руку на плече, якісь слова, якась привітна французька фраза вже крутиться в нього на язиці, — і враз він відчуває, що серце його, може, від швидкої ходи, гупає, як молоток, що він задихався і здатний озватися хіба здавленним, тремтячим голосом; він вагається, хоче опанувати себе, раптом лякається, що вже надто довго йде за хлопцем, що той може помітити, обернутися й запитливо глянути на нього; він ще раз пробує заговорити і не знаходить у собі сили, відмовляється від свого наміру і, похиливши голову, проходить повз Тадзя.

«Надто пізно! — подумав він.— Надто пізно!» Але чи справді було надто пізно? Спроба, якої він не зробив, можливо, скінчилася б добре, легко й радісно — витверезила б і вилікувала б його. Та, мабуть, він, літній чоловік, не хотів витвережуватись, надто цінував він своє сп'яніння. Хто відгадає суть і форму життя в мистецтві! Хто зрозуміє глибокий інстинктивний сплав самодисципліни й самоволі, на який воно спирається! Бо небажання витверезитись і видужати — самоволя. Ашенбах не був уже склонний до самокритики: смак, духовний стан, властивий його вікові, самоповага, зрілість і пізно здобута простота заважали йому розчленувати причини й вирішити, що не дало йому здійснити свій намір: сумління, безпорадність чи слабкодухість. Він був збентежений, боявся, що хтось, хай навіть тільки сторож, міг побачити його втечу, його поразку, боявся видатись смішним. А втім, він сам глузував зного кумедно-святобливого страху. «Злякаєшся,— думав він,— злякаєшся, як півень, що в розпалі бійки боягузливо опустив крила. Справді, це бог відбирає в нас мужність, коли ми дивимось на того, кого любимо, пригинає до землі наш гордий розум...» Він бавився, поринав у мрії, він був надто зарозумілий, щоб лякатися свого почуття.

Він уже не турбувався тим, доки триватиме його дозвілля, яке він сам собі влаштував; йому й на думку не спадало повернатися додому. Він виписав собі велику суму грошей. Тривожило його єдине: що може поїхати польська родина; проте він нишком, між іншими, випитав у готельного перукаря, що поляки з'явилися тут незадовго перед ним. Сонце вкрило за смагою його руки й обличчя, міцний солоний подих моря загартував його нерви, і так само, як раніше, він кожну краплю сили, яку йому дарували сон, їжа чи природа, поспішав негайно віддати своїй праці, так тепер усе, чим його щодня наділяли сонце, дозвілля

І морське повітря, великодушно й щедро витрачав на п'янке почуття.

Сон його був недовгий; розкішу одноманітність днів розмежовували короткі почі, сповнені щасливої тривоги. Щоправда, він зарані йшов до своєї кімнати, бо о дев'ятій годині, коли Тадзьо зникав з пляжу, йому здавалося, що день скінчився. Але тільки-но починало сіріти, його будив пронизливий ляк, серце заповідало нову пригоду, він не міг більше влежати в постелі,— підіймався, накидав на плечі халат, щоб не тримтіти від вранішнього холоду, сідав біля відкритого вікна й чекав сходу сонця. Ця чудова подія сповнювала побожним захватом його освячену сном душу. Небо, земля і море були ще огорнуті примарною, непорушеною білястою іммою; в безмірі ще пливла, пригасаючи, зірка. Та ось пролинув легкий подмух, крилата звістка з далеких, неприступних осель про те, що Еос підвелася з подружньої постелі, і в далині, де сходяться небо і море, з'явився перший чарівний рум'янець, ознака того, що світ починає прокидатися. Наблизилася богиня, та, що полює на юнаків,— це вона викрада Клейта й Кефала, це вона, на заздрість усім олімпійкам, втішалася коханням прекрасного Оріона. На краю світу хтось почав розсипати троянди, невимовно гарні, осяяні квітки; малесенькі хмарки, облямовані й пронизані світлом, ширяли, ніби амури-служники, в рожевих, блакитнявих паощах; пурпур упав на море, і воно, хвилюючись, понесло його вперед; золоті списи шугнули внизу в пебесну височінь; блиск став пожежею, жар, вогонь, палахке полум'я нечутно, в велетенською, неземною потугою рвонулося вгору, і священні братові копі звелися дібки над землею. Самітний Ашенбах сидів біля вікна, осяяний цією божистою пишнотою. Він заплющив очі, підставивши повіки поцілункам чудесного слява. Колишні почуття, ранні, солодкі муки серця, що погасли були під час

Його ненастанного, суворого служіння, тепер вернулися знов, так дивно змінені,— він пізнавав їх і забентежено, вражено усміхався. Він думав, мріяв, уста його повільно складали якесь ім'я, і, все ще усміхаючись, усе ще повернувшись до неба обличчям і склавши руки на колінах, він знов задрімав у кріслі.

Але день, що почався так полум'яно й святково, весь був дивно піднесений, весь був міфом. Звідки брався, звідки походив той подмух, що раптом так лагідно й значуще, мов шепіт з небес, торкається скронь і вух? Білі хмари-баранці густо купчились па небі, мов олімпійські отари на пасовиську. Вітер подужчав, і Посейдонові коні помчали, стаючи дібки і вгризаючись у вудила; а може, то були бики синьочубого бога, що мчали один на одного, ревучи й наставивши роги? Серед уламків скель на березі, віддалік від пляжу, хвилі підстрибували й гралися, мов кози. Священно перетворений світ, сповнений ідилічного життя, обіймав зачарованого, і серцю його снилися чудесні казки. Багато разів, коли за Венецією заходило сонце, він сидів на лавці в парку, щоб дивитись на Тадзя, який, у білому костюмчику з барвистим паском, грав у м'яча на утрамбованому майданчику, і йому здавалося, що то Гіацінт, який має померти, бо його люблять двоє богів. Атож, він навіть мучився разом з Зефіром, що так заздрив своєму суперникові, який забув про оракул, лук і кіфару, аби тільки бавитися з прекрасним юнаком; він бачив диск, який жорстока ревність спрямувала в прекрасну голову, підхоплював, і сам пополотнівши, поникле тіло, і на квітці, що виросла в найдорожчої крові, був викарбуваний його безмежний жаль...

Немає стосунків чудніших і дражливіших, як стосунки людей, знайомих тільки з вигляду,— вони щодня, навіть щогодини зустрічаються, спостерігають одне одного, вимоги доброзичайності чи власна при-

мха змушують їх удавати з себе холодно-байдужих, мовчки, не вітаючись, поминати одне одного. Їх пов'язує неспокійна, напруженна до краю цікавість, істерия незаспокоєної, неприродно пригнічованої потреби взаємопізнання, спілкування, а особливо якась напружена увага. Бо людина любить і шанує іншу людину доти, доки не може скласти про неї свою думку, і пристрасть — наслідок недостатнього знання.

Якісь стосунки, якесь знайомство мимоволі мали зав'язатися між Ашенбахом і юним Тадзьом, і старший з тремкою радістю помітив, що його зацікавлення й увага не лишаються зовсім без відповіді. Що, паприклад, спонукало хлопця ніколи вже не приходити вранці на пляж дощаною стежкою за кабінами, а тільки йти піском перед ними, повз Ашенбаха, часом без жодної потреби мало не зачіпаючи його столика і його стільця? Чи то так діяло притягання, гіпноз сильнішого почуття на м'який, бездумний об'єкт? Ашенбах щодня очікував появи Тадзя й інколи прикидався, що заглиблений у свою працю і не бачить його. Але часом підводив очі, і їхні погляди зустрічалися. Обидва вони тієї миті були поважні, майже сувері. Розумне, сповнене гідності обличчя старшого нічим не зраджувало свого внутрішнього хвилювання; але в очах Тадзя була цікавість, задумливе питання; він уповільнював ходу, опускав очі додолу, потім мило підіймав їх знов і коли вже поминав кабіну, щось у його поставі свідчило про те, що тільки виховання не дозволяє йому озирнутися.

Та одного дня сталося інакше. Поляки зі своєю гувернанткою не з'явилися на обід до їдалні — і стривожений Ашенбах, звичайно, помітив це. Вставши з-за столу, він, занепокоєний їхньою відсутністю, так як був, у вечірньому костюмі і в брилі, почав походжати перед терасою готелю. І враз у світлі дугових ліхтарів перед ним з'явилися схожі на черниць сестри

в гувернанткою, а кроків за чотири позад них Тадзьо. Видно, вони з якихось причин обідали в місті і тепер верталися від пристані. На воді ввечері холоднішало, і на хлопцеві був синій матроський бушлат із золотими гудзиками і, відповідно, матроський кашкет. Шкіра його не засмагла від сонця й морського повітря, а була такого ж самого мармурового кольору, біло-жовтава, як і спочатку; проте сьогодні він здавався блідішим, ніж звичайно, чи то від холоду, чи від мертвотного, ніби місячного, світла ліхтарів. Його рівні брови вимальовувалися ще чіткіше, очі здавалися глибшими й темнішими. Він був невимовно гарний, і Ашенбах знов болісно відчув, що слово може тільки оспівати чуттєву красу, але нездатне відтворити її.

Він не був підготований до зустрічі з дорогою його серцю істотою і не мав часу надати своєму обличчю виразу спокійної гідності. На п'ому простила радість, подив і захват, їхні погляди зустрілися,— і тієї ж миті Тадзьо усміхнувся Ашенбахові: уста його поволі розтулилися, і на них заграла промовиста, довірлива, мила, відверта усмішка. То була усмішка Парциса, що склонився над водою, глибока, чарівна, знадлива усмішка, з якою той простягав руки до відображення своєї власної вроди,— трохи гірка усмішка, бо його прагнення ніколи не здійсниться, ніколи він не поцілує в чудесні губи свою тінь, кокетлива, допитлива, ледь болісна, зачарована й чарівна.

Той, кому вона була призначена, поніс її з собою як фатальний дарунок. Ашенбах був такий приголомшений, що мусив чимдуж тікати з освітленого подвір'я перед терасою в темний парк за готелем. Дивні слова, обурені, докірливі й ніжні, зривалися з його уст: «Ти не повинен так усміхатися! Чуєш, нікому не можна так усміхатися!» Він кинувся в нестямі на лавку й почав хапливо вдихати нічні пахищі квіток.

Його морозило. Відхилившись назад, безсило звісивши руки, він шепотів споконвічну формулу пристрасті,— неможливу тут, абсурдну, порочну, сміховинну і все ж таки священну, гідну пошани, незважаючи пі на що: «Я люблю тебе!»

Четвертого тижня свого перебування на Лідо Густав фон Ашенбах помітив у навколошньому світі якісь зміни. По-перше, йому здалося, що кількість пожильців у готелі не збільшується, а зменшується, хоч починається найкращий сезон, а особливо, що німецька мова навколо нього глухне й замовкає, і за столом, а також на пляжі до його вуха вже долинають тільки чужі слова. По-друге, він одного дня в розмові з перукарем, до якого тепер часто павідувався, вловив слово, що вразило його. Той згадав про якусь німецьку родину, що не встигла приїхати сюди, як знов поїхала, і улесливо додав:

— Ви, добродію, лишастесь, вас це лиxo не лякає.
Ашенбах глянув на нього.

— Лихо? — перепитав він.

Балакучий перукар замовк, заметушився і вдав, що не почув запитання. А коли Ашенбах почав напосідатися на нього, заявив, що нічого не знає, і збентежено спробував заговорити клієнта, відвернути його увагу на інше.

Це було опівдні. Трохи згодом, хоч стояла безвітряна, важка спека, Ашенбах поїхав до Венеції; манія гнала його за польськими дітьми, які, він бачив, у супроводі гувернантки подалися на пристань. На площі святого Марка він не знайшов свого ідола. Та коли він пив чай біля круглого залізного столика на затіненому боці площі, то раптом вловив у повітрі якийсь дивний запах. Тепер йому здалося, що він уже кілька днів, не усвідомлюючи того, відчуває цей нудотний аптечний дух, який нагадує про злигодні, рани і підо-

врілу чистоту. Добре приплюхавшись і перекопавшись, що не помилився, він задумливо допив чай і пішов в площі. На тісних вулицях запах стало чути ще дужче. На кожному розі були наліплені оголошення, в яких батьки міста застерігали населення, щоб воно не їло устриць і черепашок, а також не пило води в каналів, оскільки в таку погоду можливі певні захворювання гастроїчного тракту. Зразу видно було, що ті оголошення кажуть не всю правду. На мостах і площах купками збиралися мовчазні люди, і він, чужий у цьому місті, прислухаючись і розмірковуючи, затримувався біля них.

Він спитав крамаря, який стояв, спершишь на одній рівні, на порозі своєї ятки між разками намиста і прикрас з підроблених аметистів, що означає цей фатальний запах. Той кинув на цього сумний погляд, але поквапився вдати веселого.

— Запобіжні заходи, добродію! — відповів він, жваво жестикулюючи.— Наказ поліції, який треба виконувати. Ця погода пригнічує людину, сироко дуже впливає на здоров'я. Одне слово, ви самі розумієте,— обережність, може, трохи й перебільшена...

Ашенбах подякував йому й пішов далі. На пароплаві, що віз його назад на Лідо, він тепер також вчув запах дезинфекції.

Повернувшись до готелю, він негайно ж пішов до залі й почав біля столика переглядати газети. В чужомовних він нічого не знайшов. Німецькі наводили чутки, додавали якісь непевні цифри, передруковували офіційні спростовання і ставили під сумнів їхню правдивість. Так з'ясувалося, чому з острова виїхали німці й австрійці. Гості інших національностей, видно, нічого не знали, пі про що не здогадувались, а отже, й не тривожилися. «Треба мовчати! — схвильовано подумав Ашенбах, кидаючи газети пазд на стіл.— Треба мовчати про це!» Але водночас пригода,

яка спіткала зовнішній світ, сповнила його серце вдovolenням. Бо пристрасть, так само як і злочин, не любить упорядкованості і спокою буднів, вона не може не радіти з кожного порушення міщанського ладу, кожної тривоги і біди в світі, бо мимоволі сподівається мати з них якусь користь. Так і Ашенбах відчув якесь неусвідомлене задоволення, дізнавшись про події в брудних вуличках Венеції, які влада старанно приховувала, про ту зловісну таємницю міста, яка спліталася з його власною таємницею,— через те йому теж важливо було оберігати її. Бо його, закоханого, турбувало тільки одне: аби не поїхав Тадзьо, і, вжалившись, він зрозумів, що не знає, як житиме далі, коли хлопець пойде.

Тепер уже Ашенбах не вдовольнявся тими зустрічами з Тадзьом, які йому дарував спільній для всіх розпорядок дня і щасливий випадок, він переслідував, вистежував його. Наприклад, у неділю поляки піколи не з'являлися на пляжі; Ашенбах здогадався, що вони їздять на месу в собор святого Марка, поспішив туди і, зайшовши з розпеченої сонцем площі в золотавий сутінок храму, знайшов того, кого йому бракувало: Тадзьо слухав службу божу, схилившись над молитвником. І Ашенбах сховався ззаду, серед людей, що стояли навколошки на мозаїчній підлозі, мурмотіли молитви й хрестилися, пригнічений пишнотою східного храму. Спереду у важких розкішних ризах рухався, махав кадилом, співав священик, курився ладан, обсotуючи туманом кволе полум'я свічок біля олтаря, і до затхло-солодкого жертвового запаху, здавалося, ледь домішувався інший: дух враженого хворобою міста. Але крізь чад і блимання свічок Ашенбах побачив, як Тадзьо, прекрасний Тадзьо там спереду обернув голову, пошукав його очима і знайшов.

Потім, коли натовп крізь відчинений портал ринув надвір, на залляту сонцем площу, де кишли голуби,

васліплений своїм почуттям Ашенбах утік у притвор, склався там, причаївся в засідці. Він бачив, як поляки виходили з церкви, як діти церемонно прощалися з матір'ю, як вона звернула в бік П'яцетти, мабуть, збираючись назад на Лідо; Тадзьо ж із схожими на черниць сестрами і з гувернанткою рушили право-руч і крізь браму вежі з годинником зайдли до «Мерчарії». Почекавши трохи, він подався за ними назирці і крадькома супроводжував їх по всій Венеції. Йому доводилось спинятися, коли вони сповільнювали ходу, тікати в їдалні чи на подвір'я, коли вони раптом верталися; він губив їх, знов шукав, упрівши їй засапавшись, гнався мостами й брудними вуличками і хвилінами відчував смертельний страх, коли зненацька у вузькому переході, звідки не було куди звернути, бачив, що вони йдуть йому назустріч. І все-таки не можна сказати, що він страждав. Голова і серце його були п'яні, а ноги йшли туди, куди їх вів демон, якому приємно втоптувати в болото людський розум і людську гідність.

Потім поляки взяли гондолу, і Ашенбах, який, поки вони сідали, ховалася за водограєм, зробив те саме, тільки-но вони відчалили. Квапливим, приглушеним голосом він пообіцяв гонольськові щедрі чайові, якщо той непомітно плистимі он за тією гондолою, що саме завернула за ріг; і йому аж гаряче стало, коли гонольєр з хитрою послужливістю звідника тим самим тоном запевнив його, що він зробить усе як слід, не пожаліє сили, щоб догодинти добродієві.

Так, відкинувшись на м'які чорні подушки, він плив за чорним гостроносим човном, до сліду якого прикувала його пристрасть. Часом гондола зникала в нього з-перед очей: тоді його поймав сум і тривога. Але весляреві, який, мабуть, не раз виконував такі прохання, щоразу вдавалося спритним маневром, швидко зріавши гак чи майпувши навпростець, знов

паздогнати її. Повітря було перухоме і сповнене пахощів, сонце немилосердно пекло крізь імлу вишарів, що забарвлювали небо в сірий колір. Вода булькала, б'ючись об дерево й каміння. У відповідь на вигуки гондольєра, чи то застережливі, чи то вітальні, десь іздалеку, з тихого лабіринту каналів, за якоюсь дивною домовленістю лунав такий самий вигук. З маленьких, високо розташованих садочків звисали по вкритих мохом стінах китиці білих і пурпuroвих квіток, що пахли мигдалем. Крізь сиву імлу вимальовувались вікна в мавританському обрамленні. Мarmurovі східці якоїсь церкви збігали до води; на них сидів жебрак і жалібно просив милостиню, простягаючи капелюха й закочуючи очі, мов сліпий; якийсь торговець старовиною стояв перед своєю будою і принижено запрошував мандрівника заглянути до нього, сподіваючись обдурити його. Це була Венеція, улеслива й підозріла красуня,— чи то казка, чи то пастка для чужинців; у її гнилуватому повітрі колись пишно вибуяло мистецтво, а своїх музикантів вона обдаровувала звуками, що ніжно заколисували слухачів. Ашенбахові здавалося, ніби він п'є очима всю ту пишноту, а до вух його вливаються ті солодкі мелодії; але він згадував також, що Венеція хвора і з корисливості приховує свою хворобу, і він ще зухваліше стежив за гондолою, що линула перед пим.

Очманілій від свого почуття, забувши про все на світі, Ашенбах хотів тільки одного; ходити назирці за тим, хто запалив його кров, мріяти про нього, коли його не було поблизу, і, за звичаєм усіх закоханих, нашпітувати ніжні слова його тіні. Самота, чуже оточення і щастя пізньої, глибокої пристрасті додавали йому сміливості, підбивали його па дивовижні вчинки. Так, вертаючись пізно ввечері з Венеції, він зупинився на другому поверсі готелю, біля кімнати, де жив Тадзьо, в блаженстві прихилився чолом до за-

піса на дверях і довго не міг відірватися від цього, забувши про те, що його можуть побачити, застати в цій божевільній позі.

А проте бували хвилини, коли він трохи опам'ято-пувався і пробував опанувати себе. «До чого я дійшов!» Як кожна людина, в якої набуті заслуги викликають аристократичну цікавість до свого походження, він звик завжди, коли досягав успіху в житті, згадувати своїх предків, подумки шукати їхньої згоди, їхнього схвалення, сподіватися від них мимовільної пошани. Думав він про них і тепер, вплутавшися у таку неприємну пригоду, охоплений таким екзотичним надміром почуттів, думав про сурову стриманість, мужню гідність їхньої вдачі і сумно всміхався. Що б вони сказали? А втім, що б вони сказали про все його життя, вироджене порівняно з їхнім, життя в полоні мистецтва, життя, яке він колись, ще юнаком, сам так глузливо змалював з міцанського погляду своїх батьків і яке в основі своїй було таке схоже на їхнє! Він також відбував службу, також був солдатом і вояком, як багато хто з них, бо мистецтво — теж війна, виснажлива боротьба, яку в наш час довго витримати неможливо. Життя, яке провадиш всупереч своїм бажанням і нахилам, нечастано упорюючи себе, суvore, вперте, стримане життя, яке він зробив символом тендітного героїзму, притаманного нашій добі,— він мав право назвати його мужнім, хоробрим, і йому здавалося, що Еротові, який опанував його, чомусь особливо подобається саме таке життя. Адже його найдужче шанували найхоробріші народи, ба навіть саме завдяки їхній хоробрості культ Ерота процвітав у їхніх містах! Багато стародавніх герой-воїнів добровільно несли його ярмо, бо коли те ярмо походило від Ерота, його не вважали за приниження, і вчинки, що їх назвали б ознаками боягузства, якби

вони мали іншу мету, а саме: присягання, палкі благання на колінах і рабська покірність,— не тільки не завдавали ганьби закоханому, а, навпаки, здобували йому хвалу.

Так думав очманилій від пристрасті Ашенбах, так шукав він опори, так намагався зберегти свою гідність. Але водночас він насторожено і вперто спостерігав за брудними подіями на вулицях Венеції, за тією пригодою в зовнішньому світі, що таємничеспліталася з пригодою його серця і живила його пристрасть непевними, незаконними надіями. Палаючи бажанням довідатись щось нове й певне про стан і розвиток пошесті, він переглядав пімецькі газети в міських кав'ярнях, бо вони вже кілька днів як зникли із стола в залі готелю. Вони то наводили якісь повідомлення, то потім спростовували їх. Число захворювань і смертельних випадків досягало двадцяти, сорока, навіть сотні й більше, а відразу ж по тому газети коли й не зовсім заперечували появу хвороби, то принаймні зводили її до окремих випадків, і то завезених ззовні. Поряд з цими повідомленнями траплялися застереження, протести проти небезпечної гри італійського уряду. Одне слово, дошукатися правди було неможливо.

Проте Ашенбах у своїй самотності вважав, що він має особливий привілей теж належати до таємничих, і хоч насправді жив ніби за глухою стіною, знаходив химерну втіху в тому, що хитрими запитаннями змушував людей, які знали правду, але повинні були мовчати, до відвертої брехні. Так він одного разу повівся за сніданком з адміністратором, невеличким тихим чоловічком у французькому сюртуку, що заштов привітатися з гостями й поглянути, що робиться в ідалні. Проходячи між столиками, він зупинився на мить і біля Ашенбаха, щоб перемовитися з ним кількома словами.

— Чому це раптом Венецію останнім часом почали дезинфікувати? — піби між іншим поцікавився Ашенбах.

— Це поліційні заходи, що мають на меті запобігти явищам, небезпечним для здоров'я населення,— відповів тихий адміністратор.— За такої гарячої, паркої погоди ці заходи просто необхідні.

— Яка поліція завбачлива,— мовив Ашенбах.

Вони ще перекинулись кількома зауваженнями з галузі метеорології, і адміністратор відійшов.

Того самого дня, після обіду, коли вже смеркло, на подвір'ї перед готелем виступала невеличка трупа вуличних співаків з міста: двоє чоловіків і двоє жінок. Вони стояли біля залізного стовпа з дуговим ліхтарем, обернувшись заливі білим світлом обличчя до тераси, на якій за кавою і прохолодними напоями сиділи готельні гості і знічев'я розважалися цим народним видовищем. Персонал готелю — ліфтери, кельнери й службовці з контор — слухав, стоячи в дверях. Росіяни, які любили видовища й не хотіли нічого пропустити, позносили плетені крісла вниз, ближче до акторів, і, захоплені, розташувалися там півколом. За панами, закутана в хустку, наче в тюрбані, стояла їхня стара рабиня.

Мандоліна, гітара, гармонія і писклява скрипка оживали в руках віртуозів-жебраків. Інструментальне виконання йшло вперед із вокальними номерами. Молодша жінка з пронизливим, вересклівим голосом виконала палкий дует із солодким тенором, що збивався на фальцет. Але справжнім талантом і окрасою трупи, безперечно, показав себе другий чоловік, гітарист, що мав, так би мовити, комічний баритон; майже безголосий, він відзначався мімічним хистом і дивовижною експресією коміка. Часто він, з гітарою в руці, відділявся від решти музикантів і, жестикулюючи й кривлячись, перебігав аж до балюстради. Публіка винагороджувала його міміку підбадьорливим

сміхом. Найдужче захоплювались його південною рухливістю росіяни внизу, оплесками й вигуками заохочуючи його до ще зухваліших і сміливіших вихваток. Ашенбах сидів коло балюстради, час від часу охолоджуючи губи сумішшю гранатового соку й содової води, що, мов рубін, іскрилася в склянці. Його перви впивалися простацькими звуками і вульгарно-млосними мелодіями, бо пристрасть паралізує відчуття вишуканої краси і серйозно ставиться до того, що в тверезому стані ми сприйняли б гумористично або навіть гидливо відхилили б. Та коли гітарист почав по-блазенському вистрибувати, обличчя в Ашенбаха застигло, а уста скривила вже майже страдницька усмішка. Він сидів у невимушній позі, хоч внутрішньо весь напружився від загостrenoї уваги, бо за шість кроків від нього, прихилившись до кам'яної балюстради, стояв Тадзьо.

На ньому були білі штани і біла куртка, підперезана паском,— у цьому костюмі він часом з'являвся на обід. З притаманною йому грацією він лівою рукою спирався на балюстраду, а праву тримав на стегні і, схрестивши ноги, дивився вниз на співаків не те щоб з усмішкою, а швидше з якоюсь легенькою цікавістю, з ввічливою уважністю. Інколи він ставав на рівні ноги, випростував груди і гарним поруком обома руками запихав куртку під пасок. А інколи,— Ашенбах відзначав це переможно, п'яніючи від щастя, але й налякано,— обертає голову через ліве плече то обережно, нерішуче, то швидко й раптово, наче хотів захопити зненацька того, хто його любив. Він не зустрічався з ним поглядом, тому що ганебний остріх змушував Ашенбаха опускати очі додолу. В глибині тераси сиділи жінки, які охороняли Тадзя, а дійшло вже до того, що закоханий Ашенбах боявся, щоб вони нічого не помітили й не запідозрили. Так, він уже не раз, холонучи з жаху, помічав на пляжі, в залі го-

телю і на площі святого Марка, що жінки кликали Тадзя, коли той опинявся близько біля нього, намагалися тримати хлопця якнайдалі. Ця страшна образа завдавала його гордості не знаної досі муки, а зневажувати її йому не дозволяло сумління.

Тим часом гітарист під власний акомпанемент почав виконувати соло, довгу, на багато куплетів, поширену на той час по всій Італії вуличну пісню. Приспів її щоразу підхоплювала вся трупа, награючи на своїх інструментах. Виконавець уміло надавав своєму співові пластичності і драматизму. Хирлявий, з худим, виснаженим обличчям, він стояв на посипаному жорстким майданчику останньо від своєї трупи, зсунувши старого фетрового капелюха па потиличю, так, що з-під його крис вибивався жмут рудого волосся, в зухвало-відважній позі, і під бренькіт струн чітким речитативом кидав на терасу свої жарти. Від натуги на чолі в нього надималися жили. Він був не схожий на венеціанця, а швидше скидався на неаполітанського вуличного коміка — напівсутенер, напівкомедіант, брутальний і зухвалий, небезпечний і цікавий. Пісня, нікчемна за своїм змістом, в устах співака, завдяки його міміці й рухам тіла, а також манері значуще підморгувати і раз по раз показувати кінчик язика, ставала двозначною, непристойною. З виложистого коміра спортивної сорочки, одягненої до звичайних штанів, стриміла худа шия з величезним борлаком, наче безсоромно виставленим напоказ. Бліде, кирпате, безбороде обличчя, що не давало уявлення про його вік, було все ніби переоране гримасами й пороком, а до зухвалої посмішки на його рухливих устах особливо пасували дві зморшки, що впerto, владно, майже люто залягали між рудими бровами. Та особливо він звертав на себе увагу Ашенбаха тим, що його підозрілу постать ніби оточувала така ж підозріла атмосфера. Бо щоразу під час приспіву він,

по-блазенському кривлячись і посилаючи вітання публіці, проходив химерним маршем нопід балюстрадою, і щоразу, коли він наблизався до Ашенбаха, той відчував, як від нього міцно тхне карболкою.

Скінчивши пісню, співак почав збирати гроші. Найперше він підійшов до росіян, які, видно, щедро винагородили його, а потім рушив східцями нагору. І тут, на терасі, його зухвалість де й ділася,— він поводився покірно, принижено. Улесливо вклоняючись, він ходив від столика до столика й щирив у сумирно-підступній посмішці великі зуби. Проте між рудими бровами в нього й далі грізно залягали дві глибокі зморшки. Гості з цікавістю й легкою відразою розглядали дивну істоту, що збирала плату за своє блазнювання, і кидали монети в простягнений капелюх кінчиками пальців, наче боялися до нього торкнутися. Коли зникає фізична дистанція між комедіантом і пристойною публікою, хоч би як він її перед тим розважав, завжди з'являється почуття незручності. Співак відчував це й намагався загладити свою провину перебільшеною покірністю. Він наблизився до Ашенбаха, а разом з ним і той запах, на який інші гості, видно, не звертали уваги.

— Послухай! — приглушеним голосом, майже машинально, мовив Ашенбах.— Венецію дезинфікують. Але чому?

Блазень хріпко відповів:

— Наказ поліції! Через спеку і через сироко, добродію. Сироко давить на людей, цей вітер шкідливий для здоров'я...— Він наче дивувався, що хтось цього не знає, і долонею показав, як давить сироко.

— Отже, у Венеції немає ніякої біди? — дуже тихо, крізь зуби, спитав Ашенбах.

Жилаве обличчя блазня скривила гримаса комічної беспорадності.

— Біди? Якої біди? Хіба сироко біда? Чи, може, наша поліція біда? Ви, мабуть, жартуєте! Біда! Ото вигадали! Запобіжні заходи, зрозумійте ж нарешті! Наказ поліції, необхідний за такої погоди...— Він замахав руками.

— Гаразд,— так само тихо мовив Ашенбах і швидко кинув у капелюх більше грошей, ніж годилося. Потім очима наказав співакові, щоб той ішов геть.

Співак послухався, щирячи зуби й улесливо вклоняючись. Та не встиг він дійти до східців, як його спопали двоє готельних службовців і, ставши майже впритул до нього, почали перехресний допит. Він зниував плечима, запевняв, присягався, що нічого не сказав; нарешті службовці побачили, що він не бреше, й відпустили його. Він вернувся на подвір'я, перемовився кількома словами з своєю трупою під ліхтарем і ще раз виступив з прощальною піснею.

Ашенбах не пам'ятав, щоб колись чув цю пісню: задерикувату, незрозумілу, складену якоюсь говіркою, з реготом замість приспіву, який щоразу на ціле горло підхоплювалася вся трупа. В тому приспіві не було ані слів, ані музичного супроводу, тільки ритмічно впорядкований, але дуже природно відтворюваний сміх, який найкраще виходив у самого соліста: здавалося, що він справді весело регоче. Тепер, коли відновилася відстань між ним і благородною публікою, до співака знов вернулася вся його зухвалість, і той рефрен, безсоромно звернений до тераси, був справді глуаливим реготом. Здавалося, що вже наприкінціожної строфі його посідає напад сміху, він скліпував, затуляв рота рукою, голос його зриався, плечі смикались, і в належну мить з горла в нього вириався такий нестремний гучний регіт, такий правдоподібний, що він заражав слухачів, передавався їм, і тераса з доброго дива теж починала весело сміятися. Це, видно, додавало ще більше запалу спі-

вакові. У нього підгиналися коліна, він плескав себе по стегнах, хапався за боки, трусився, вже не сміялся, а вив, показуючи пальцем угору, наче не було нічого кумеднішого, як ті панове, що реготали на терасі. І скоро вже сміялося все подвір'я і вся веранда, аж до кельнерів, ліфтерів і служників у дверях.

Ашенбах уже не відхилявся на спинку стільця, він напружився, наче готувався до оборони чи до втечі. Але сміх, лікарняний дух, що долинав знизу, і присутність прекрасного Тадзя сплелися для нього в нерозривні, могутні чари, що затуманювали йому розум і почуття. Вся увага гостей була спрямована на співака, і Ашенбах насмілився глянути на хлопця. І помітив, що Тадзьо, відповідаючи на його погляд, теж не всміхався, ніби пристосовувався до його поведінки й до виразу його обличчя, ніби не піддався загальному настрою тому, що той настрій не торкнувся Ашенбаха. І сивобородий чоловік був обеззброєний, зачарований цією дитячою уважністю й покірністю і насилу втримався, щоб не затулити обличчя руками. До того ж, коли Тадзьо машинально випростався й набрав у легені повітря, Ашенбахові здалося, що він зітхає, що в нього давить у грудях. «Він хворобливий і, мабуть, не доживе до старості», — знов подумав він з тією тверезістю, яка часом дивно йде в парі зі сп'янінням і пристрастю; і щира тривога разом з бурхливим задоволенням сповнила його серце.

Тим часом венеціанці скінчили свій виступ і рушіли до виходу. Їх проводжали оплесками, і керівник вирішив на прощання ще раз потішити публіку: човгав ногою, вклонявся, посылав рукою поцілунки. Гости сміялися, і він викривлявся ще дужче. Коли решта співаків уже вийшли з подвір'я, він ще вдав, ніби задки нагнався на стовп з ліхтарем, і, скорчившись, немов з болю, побіг до брами. Там він раптом скинув з себе маску комічного невдахи, випростався,

навіть пружно підскочив, зухвало показав гостям на терасі язика і зник у темряві. Глядачі розійшлися; Тадзя давно вже не було коло балюстради. Проте Ашенбах, на подив кельнерам, довго ще сидів біля столика, допиваючи свій гранатовий сік. Западала ніч, час канув у безвість. У його батьківському домі, багато років тому, був піщаний годинник,— тепер він знов ніби враз побачив перед собою той крихкий і та-кий значущий прилад. Пофарбований у іржаво-черво-нистий колір, пісок нечутно, тоненькою цівкою збігав крізь скляну лійку, і коли у верхній частині посу-дини його меншало, там утворювався маленький вир.

Наступного ж дня надвечір Ашенбах у своїй упер-тості зробив ще одну спробу довідатись правду про зовнішній світ, і цього разу з цілковитим успіхом. Він зайшов в англійське бюро подорожей біля площі свя-того Марка і, розмінявши в касі якісь гроші, з міною недовірливого чужинця звернувся до клерка із своїм фатальним запитанням. То був ще молодий брита-нець у вовняному костюмі, з рівним проділом, близько посадженими очима і з тією статечно-чесною зовніш-ністю, яка на пустотливо-меткому південні особливо дивує і впадає в око.

— Немає ніяких підстав турбуватися, сер,— почав він.— Нічого особливого цей захід не означає. Такі накази дають часто, щоб запобігти шкідливій дії спек-ки і сироко...— Але, піднявши свої блакитні очі, він зустрів погляд чужинця, стомлений, трохи сумний по-гляд, у якому блиснула зневага. І англієць почерво-нів.— Таке офіційне пояснення,— додав він півголо-сом, навіть трохи схвильовано,— і тут наполягають на тому, щоб йому вірили. Але я вам скажу, що за ним ховається ю щось інше.— І він чесно, як на сповіді, розповів Ашенбахові правду.

Уже кілька років індійська холера вперто намага-лася поширитись на інші країни. Зродившись у теплих

болотах Гангу, зміднівши під отруйним подихом пишно-нікчемних первісних хащів, яких уникає людина і де в бамбукових заростях причаївся тигр, пошесть довго і з незвичайною силою лютувала в цілому Індостані, перекинулась на схід, у Китай, і на захід, в Афганістан і в Персію, а звідти головними караванними шляхами покотилася, сіючи жах, до Астрахані і навіть до Москви. Поки Європа тримтіла, що звідти страшна примара може суходолом дійти й до неї, сірійські купці привезли її морем, і вона майже одночасно вигулькунула в багатьох середземноморських гаванях, підвела голову в Тулоні і в Малазі, показала свою машкару в Палермо і в Неаполі і, здавалося, вже не хотіла покидати Калабрію та Апулію. Північ Італії пошесть не зачепила, але в травні цього року у Венеції того самого дня страхітливі вібріони були знайдені у висхлих, почорнілих трупах якогось портового робітника і торговки зеленню. Про ці випадки промовчали. Та через тиждень їх було вже десять, двадцять, тридцять, і до того ж у різних кварталах. Один чоловік з австрійських провінцій, що приїхав на кілька днів розважитись до Венеції, вернувшись до рідного містечка, помер з дуже підозрілими симптомами, і таким чином вийшло, що перші чутки про біду в місті на лагуні з'явилися в німецьких газетах. Венеціанська влада відповіла, що санітарні умови міста кращі, ніж будь-коли, і вжila необхідних ваходів для боротьби з хворобою. Але інфекція, мабуть, попала в харчі — в городину, м'ясо і молоко, бо, хоч її замовчували й заперечували, почала косити людей у тісних вуличках. Йі сприяла передчасна спе-ка, що нагрівала воду в каналах. Здавалося навіть, що холера набрала ще більшої сили, що її збудники стали ще чіпкішими й плодючішими. Рідко хто видужував, вісімдесят із ста заражених умирали, і вмиралі жахливою смертю, бо хвороба показувала всю

свою лютъ і часто прибирала ту небезпечну форму, яку звуть «сухою». Організм у цих випадках не міг вигнати воду, яку посилено виділяли кровоносні судини. Через кілька годин хворий у страшних корчах, хріпко стогнучи, задихався від загуслої, мов смола, крові. Ще добре було тому, хто після легкого нездужання непрітомнів і більше не приходив до пам'яті. На початку червня потихеньку наповнилися хворими інфекційні бараки ospedale civico¹, в обох сирітських будинках уже не вистачало місця і запанував жвавий, моторошний рух між набережною біля нових будов і островом Сан-Мікеle, кладовищем Венеції. Але думка про матеріальну шкоду, про долю недавно відкритої у громадських парках виставки картин, страх перед величезними збитками, яких паніка завдала б готелям, торговим підприємствам, усій різноманітній туристській промисловості, виявилася сильнішою за любов до правди і поваги до міжнародних угод; цей страх примусив міську владу вперто дотримуватись політики замовчування й заперечування. Начальник санітарного нагляду Венеції, заслужений чоловік, обурено відмовився від своєї посади, і її нишком передали покірнішому службовцеві. Народ знов про це; корупція верхів разом із загальною непевністю і тим винятковим становищем міста, до якого спричинилася смерть, що вільно розгулювала вулицями, привели до певної деморалізації нижчих верств, оживили темні, антигромадянські тенденції: люди перестали стримуватися, втратили сором, побільшало злочинів. Вечорами на вулицях траплялося багато п'яних, чого досі ніколи не було; ширілися чутки, що вночі стало небезпечно виходити з дому через якихось злочинців; декого пограбували і навіть убили; уже двічі з'ясовувалося, що людей, які начебто загинули від пошесті,

---

¹ Цивільного госпіталю (*ital.*).

насправді отрутою звели зі світу родичі; а фахова розпуста так вибуяла, набула таких зухвалих форм, які досі відомі були хіба на півдні країни і на Сході.

Ось що розповів йому англієць.

— Ви добре зробите, якщо сьогодні ж або завтра поїдете звідси,— сказав наприкінці він.— Бо через кілька днів напевне оголосять карантин.

— Дякую вам,— сказав Ашенбах і вийшов з бюро.

На площі стояла гнітюча задуха, хоч сонце не прозирало крізь хмари. Чужинці, ні про що не здогадуючись, сиділи за столиками перед кав'ярнею або стояли й дивилися на голубів, що обсідали їх і, махаючи крильми й відштовхуючи одні одних, дзьобали кукурудзу просто з рук. Гарячково збуджений, гордий, що таки довідався правду, а все ж з присмаком огиди в роті і з жахом у серці, Ашенбах самітно походжав по чудових плитах паперти. Він обмірковував вчинок, який очистив би його і змив би з нього ганьбу. Він може сьогодні ж увечері, після обіду, підійти до жінки з разками перлів і сказати їй слова, які в нього вже склалися в думці: «Хоч я й незнайомий з вами, мадам, але дозвольте дати вам пораду, застерегти від того, що від вас корисливо приховують. Ідьте звідси, негайно йдьте з Тадзьом і дочками! Венеція заражена пошестю». Тоді він на прощання торкнеться рукою до голови того, хто став знаряддям глузливого бога, обернеться і втече з цього болота. Але водночас він відчував, що насправді нітрохи не бажає такого кінця. Цей крої повів би його назад, знов зробив би самим собою, а для того, хто живе в світі п'янких снів, нема нічого страшнішого, як прокинутись від них. Він згадав білу будівлю, оздоблену написами, що полискували в промінні призахідного сонця, написами, в прозору містичку яких він поринав своїм духовним зором, згадав дивну постать мандрівника, що збудила в ньому, літньому вже чоловікові, юнацьку тугу за чужими

краями, і думка про повернення додому, про розважність, тверезість, про високі зусилля і про майстерність видалась йому такою огидною, що обличчя в нього аж скривилося з відрази. «Треба мовчати! — палко прошепотів він. А потім: — Я мовчатиму!» Свідомість того, що він причетний до таємниці, причетний до вини, сп'янила його, як п'янить ковток вина стомлений розум. Хаотична картина враженого хворобою, спорожнілого міста, що постала перед його внутрішнім зором, запалила в ньому незбагненні сподівання, несумісні з людським глузdom і страхітливо солодкі. Що означало б тендітне щастя, яке щойно було привиділось йому на коротку мить, порівняно з цими надіями? Чого варте було мистецтво і доброочесність порівняно з перевагами хаосу? Він нічого не сказав і нікуди не поїхав.

Цієї ночі йому приснився страшний сон, коли можна назвати сном тілесно-духовну пригоду, яку він, правда, пережив у глибокому сні, розумом і чуттями своїми стоячи осторонь від неї, але так, що поза нею не уявляв свого існування в світі. Місцем дії була ніби сама його душа, і пригода ввірвалася ззовні, могутнім натиском зломивши його опір, затягній опір інтелекту, промчала над ним, і від його існування, від набутої за ціле життя культури лишилася мертвa пустка.

Початком був страх, страх і жага, і сповнена жаху цікавість до того, що мало статися. Стояла ніч, і почуття його були насторожені, бо здалеку наблизався гамір, тупіт, суміш якихось звуків: брязкіт, гудіння, глухий гуркіт, різкі вигуки і якесь виття, схоже на протягле «у», — і все це пронизували, моторошно, солідно здіймаючись над ним, безбожно вперті звуки флейти. Вони воркували, безсоромно, настирливо залязли в душу і зачаровували її. Але він знову знає слово, темне слово, а все ж воно давало ім'я тому, що насу-

валося: «Чужий бог!» Спека зайніялася, зачаділа, і він побачив гірську місцевість, схожу на ту, де була його дача. І в спалахах світла з лісистих вершин, між стовбурами і вкритими мохом скелями покотилися, полетіли стрімголов униз люди, звірі, живий вир, шалена лавина, і затопила долину тілами, полум'ям, метушнею і божевільним танком. Жінки, плутаючись у довгих звірячих шкурах, загорнутих навколо стегон, стогнучи торохтіли бубнами, піднявши їх високо над головою, вимахували оголеними кинджалами і смолоскипами, з яких сипалися іскри; декотрі горлаючи тримали в долонях свої груди, а в декотрих у руках звивалися гадюки. Чоловіки, волохаті, з рогами на лобі, теж у звірячих шкурах навколо стегон, насторочивши голови, вимахували руками й ногами, люто били в мідні тимпани й литаври, а гладкі діти, сидячи на цапах і вчепившись їм за роги, підганяли їх палицями з необчуhrаним листям і радісно верещали, захоплені своєю їздою. Всі вони щось вигукували, вили в нестямі, і ті вигуки, що складалися з м'яких приголосних і довгого «у» на кінці, солодкі, дикі, ні на що не схожі, нечувані, сповнювали повітря, ніби ревіння оленів, раз по раз підхоплювані то тут, то там, багатоголосі, безладні, переможні, неугавні. Вони поривали чоловіків і жінок до танцю, і ті сипалися, притупували ногами, вимахували руками. Але все пронизували, над усім панували низькі, звабливі звуки флейти. Чи не зваблювали вони, безсоромні й наполегливі, і його, що завзято опирався шалові і все ж переживав його разом з усіма, до свята, до надміру найвищої жертви? Велика була його відраза, великий був страх, чесне було прагнення до останнього подиху боронити своє від чужого, ворожого духові, який з гідністю панує над собою. Проте галас, виття, повторюване луною в горах, дужчало, наростало, виливалося в п'янке божевілля. Цапиний сморід, дух розпашіліх

тіл, якийсь запах, наче гнилої води, і ще один знайомий — ран і пошесті — немов чадом затуманювали йому розум. Серце в нього гупало в лад літаврам, голова йшла обертом, його охопила й засліпила лютъ, п'яна хіть, і душа його запрагнула приседнатися до танцю бога. Непристойний символ, величезний, дерев'яний, відкрили й підняли вгору: тепер чоловіки й жінки завили ще розгнузданіше, вони скаженіли, пінились, реготали, стогнали, дрочили одне одного хтивими жестами, хапали руками, кололи загостреними палицями і злизували кров. Але, покірний владі чужого бога, з ними, в них був тепер той, кому снівся сон. І навіть більше: вони стали ним, коли кинулись на тварин, почали роздирати їх, убивати, поглинати шматки теплого м'яса, коли на вкритій мохом, збитій ногами землі почалось суцільне злягання у жертву богові. І його душа скуштувала блуду і шаленства загибелі.

Від цього сну Ашенбах прокинувся пригноблений, виснажений, покірний демонові. Він уже не лякався пильного погляду людей; йому тепер було байдуже, здогадуються вони про щось чи ні. А крім того, вони ж тікали, виїздили. Багато кабін на пляжі були порожні, в йадальні ставало дедалі більше вільних столиків, у місті рідко можна було побачити чужинця. Видно, правда вийшла наверх, хоч як запекло приховували її зацікавлені, і паніку вже не можна було спинити. Але жінка з разками перлів і її діти лишалися в готелі — чи тому, що чутки не дійшли до неї, чи вона була надто горда й відважна, щоб тікати від небезпеки. Отже, Тадзьо зоставався; і охопленому пристрастю Ашенбахові часом марилося, що втеча або смерть зможуть змести все живе навколо, яке стояло йому на заваді, і він лишиться на цілому острові сам з прекрасним хлопцем,— і коли вранці над морем він не зводив важкого, впругого погляду з того, до кого

линули його почуття, коли падвечір віп ганебно йшов назирці за ним вулицями, якими скрадалася гидотна смерть, неможливе, потворне здавалося йому можливим і сприйнятним, а моральний закон необов'язковим.

Як кожен, хто любить, він хотів подобатись, і його мучив гіркий страх, що це неможливо. Він добирає до свого костюма яскраві, як у молодих, краватки й хусточки, почав носити коштовні камені, парфумуватись, витрачав по кілька разів на день багато часу на свій туалет і з'являвся до столу ошатний, схильований і напружений. Перед лицем чудесної молодості йому здавалося гідким власне підстаркувате тіло; дивлячись на своє сиве волосся, на обличчя з загостреними рисами, він відчував сором і безнадію. В ньому прокинулась якась потреба відсвіжувати й підновлювати своє тіло, і він тепер часто навідувався до перукаря.

Відхилившись у пелерині на спинку крісла під спритними руками балакучого перукаря, він змученим поглядом дивився на своє відзеркаллення.

— Сивий,— сказав він, гірко скрививши губи.

— Трохи сиві,— погодився перукар.— І через власну ж таки недбалість, через байдужість до своєї зовнішності, цілком зрозумілу у видатної людини, а проте не дуже похвальну, тим більше, що якраз видатні люди не повинні упереджено ставитись до природного і штучного. А якби, логічно міркуючи, сувору мораль деяких людей у цьому питанні поширити й на зуби, це викликало б неабияке обурення. Врешті, вік треба міряти тим, що відчуває наш дух, наше серце, і сиве волосся за певних обставин дужче бреше, ніж та дрібна поправка, якою здебільшого нехтують. Ви, добродію, безумовно, маєте право на свій природний колір волосся. Дозвольте мені просто повернути його вам?

— Як це? — спитав Ашенбах.

Тоді балакучий перукар вимив гостеві голову у двох водах — одній світлій і одній темній, і волосся стало чорне, мов замолоду. Потім він гарячими щипцями злегка покучерявив його, відійшов убік і поглянув на свою роботу.

— Тепер ще не вадило б трохи відсвіжити шкіру, — сказав він.

І як людина, що ніяк не може скінчити свою працю, не може вдовольнитися її наслідками, він почав невтомно виконувати одну процедуру за одною. Ашенбах, зручно сидячи в кріслі, нездатний опиратися, швидше навіть схвильований і підбадьорений тим, що відбувалося, бачив у дзеркалі, як вигин брів у нього став рішучіший і ріvnіший, розріз очей подовжився, вони стали блискучіші завдяки ледь підмальованим повікам, нижче, де шікра була суха й темнувата, ожив ледь помітний, ніжний рум'янець, губи, досі бліді й безкровні, налилися малиновим кольором, зморшки на щоках, навколо рота й під очима зникли під кремом і пудрою, — бачив, і серце в нього колотилося. З дзеркала дивився на нього квітучий юнак. Нарешті перукар задовольнився і, як усі люди його фаху, улесливо подякував тому, кого обслуговував.

— Дріб'язкова допомога, — мовив він, додаючи останню рисочку до Ашенбахового обличчя. — Тепер, добродію, вам можна сміливо закохуватись.

І той пішов, замріяно-щасливий, збентежений і наляканий. Краватка на ньому була червона, крислатий бриль пов'язаний барвистою стрічкою.

З моря дув теплий штормовий вітер, дощ ішов рідко й недовго, але повітря було вологе, важке, напосине духом гнилизни. В ньому стояв хлюпіт, плескіт, свист, і Ашенбахові, якого морозило під гримом, здавалося, що то лихі духи вітрів зчинили свою зловісну гру, що хижі птахи моря роздирають на клапті їжу приречного, пожирають її, споганюють. Бо спека відбивала

апетит, і в голову настирливо лізла думка, що йжа отруєна заразою.

Якось надвечір, ідучи назирці за прекрасним Тадзьом, Ашенбах заглибився в нетрі хворого міста. Вулички, канали, мости й невеликі площі в цьому лабіринті були такі подібні одне до одного, що він скоро втратив орієнтацію, навіть не був уже певний, де північ, а де південь. Думаючи тільки про одне, як би не згубити з очей дорогу істоту, і змушений до ганебної обережності, то припадаючи до мурів, то ховаючись за спинами перехожих, він давно вже не помічав утоми, нервового виснаження, до якої довели його тіло і душу почуття і ненастяне напруження. Тадзьо йшов позад усіх, у вузьких переходах він звичайно пропускав уперед гувернантку й сестер, а відставши від них, часом обертав голову й дивився через плече своїми незвичайними, сірими, як присмерк, очима, чи йде за ним той, хто його любить. Він бачив його, але не виказував. Це відкриття п'янило Ашенбаха, ці очі вабили його вперед, пристрасть туманила йому голову, і він гнався за своєю ганебною надією і, врешті, все-таки згубив її. Поляки перейшли через стрімко вигнутий міст, його висока арка скovalа їх від переслідувача, а коли він теж ошинувся на мосту, їх уже не було видно. Він пошукував їх у трьох напрямках: трохи пробіг уперед, тоді вернувся й пройшов в обидва боки вузької, брудної набережної, та все дарма. Виснажений, знеможений, він кінець кінцем кинув пошуки.

Голова його палала, тіло вкрилося липким потом, шия тримтіла, рот сушила нестерпна спрага, і він озирнувся навколо, чим би її втамувати. В якісь крамничці він купив полуниць, переспілих, потовченіх, і йдучи почав їх їсти. Перед ним відкрилася невслічка площа, забута, ніби зачарована. Він упізнав її: це тут кілька тижнів тому в нього зродився невдалий план утечі. Він опустився на східці водойми посеред

площі і прихилився головою до кам'яного підмурка. Навколо було тихо, між бруківкою пробивалася трава, всюди лежало сміття. Між сірих, неоднакової висоти будинків, що обстутили площу, вирізнявся один, схожий на палац. За його готичними вікнами зляла порожнеча, маленькі балкони були оздоблені левами. На нижньому поверсі другого будинку містилася аптека. Теплий вітер час від часу доносив звідти дух карболки.

Так сидів він там, майстер, митець, який здобув загальну пошану, автор «Нікчемного», що в такій вразково чистій формі висловив свою нехіть до богеми й до каламутних глибин буття, той, хто засуджував будь-яку симпатію до морального падіння і ганьбив ганебне, хто піднявся так високо, переборов своє знання і переріс іронію, хто звик до любові й довір'я мас, той, чия слава стала офіціозною, чие ім'я отримало ознаку дворянства і чий стиль ставили за приклад гімназистам,— сидів там, заплющивши очі, тільки врідка позираючи навколо глузливо і водночас збентежено, і його в'ялі губи, під'яскравлені косметикою, вимовляли окремі слова з того, що з химерною логікою, яка буває тільки уві сні, зринало в його прит्यмареній свідомості.

«Бо лише краса, Федре, добре запам'ятай це, лише краса божественна і видима водночас, а коли так, то вона — шлях чуттевого, любий Федре, шлях митця до духа. Та чи ти повіриш тепер, любий, що той, чий шлях до духовного пролягає через почуття, може колись досягти мудрості і справжньої чоловічої гідності? Чи ти, може, вважаєш (я даю тобі волю вирішувати), що цей небезпечно-звабливий шлях — хиблій і гріховний, що він неминуче заводить на манівці? Бо знай, що ми, творці, не можемо йти шляхом краси, якщо нам не товаришить, не веде нас ним Ерот; і хай би навіть ми по-своєму були героями й добрими воя-

ками, однаково ми схожі на жінок, бо наша відзнако — пристрасть, а нашою палкою метою повинна лишатись любов; у цьому наша радість і наша ганьба. Тепер ти бачиш, що ми, творці, не можемо бути ані мудрими, ані гідними? Що ми неминуче збиваємося на манівці, неминуче вплутуємося в розпусну аванттуру почуття? Майстерність нашого стилю — брехня і блазенство; наша слава й почесне становище — фарс; довір'я, яким нас обдаровують маси,— смішна комедія; виховання народу і молоді через мистецтво — небезпечний, шкідливий захід. Бо хіба може бути вихователем той, кого від природи непереможно вабить до себе прірва? Ми можемо заперечувати цей потяг, можемо домогтися гідності, та хоч би як ми викручувались, а прірва нас вабить. Так ми зрікаємося розтлінного пізнання, бо йому, Федре, не влаєва ані гідність, ані суровість; воно все знає, розуміє, вибачає, не обмежене твердими рамками, формою: воно любить прірву, воно і є прірва. Отже ми рішуче відкидаємо його і віднині прагнемо тільки краси, тобто простоти, величі, іншої, нової суровості, нової природності і форми, але форма їй природність, Федре, ведуть до п'яної жадоби, можуть довести благородну людину до страхітливого опоганення почуттів, яке його власна ж хвалена суровість назве огидним, довести до прірви навіть саму його суровість. Кажу тобі, Федре: нас, творців, вони ведуть до прірви, бо ми не можемо знятися вгору, а можемо тільки збитись на манівці. А тепер я піду, Федре, а ти лишайся тут; і тільки як мене вже не буде видно, підеш і ти».

Через кілька днів Густав фон Ашенбах вийшов уранці з готелю пізніше ніж звичайно, бо трохи не-здужав, у нього паморочилось у голові, і тільки почасти від фізичної слабості; цей стан породжував у його душі дедалі більший страх, викликав почуття

безнадії і безвиході, і він не міг з'ясувати, чи те почуття стосується зовнішнього світу, чи тільки його власної долі. У вестибулі він побачив цілу купу речей, наготовлених до відправлення, і спитав портьє, хто це від'їздить. Той назвав йому польське аристократичне прізвище, яке він потайки давно вже вивідав. Коли він почув це, його змарніле обличчя не змінило свого виразу, він тільки на мить підвів голову, наче мимохідь узناє та, чого йому не треба було знати, і ще спитав:

— Коли?

— Після другого сніданку,— відповів портьє.

Він кивнув головою і пішов до моря.

Там було незатишно. По широкій мілині, що відділяла пляж від першої, досить довгої піщаної коси, від берега в напрямку моря котились невеликі хвилі. Колись таке жваве, барвисте місце відпочинку було тепер майже пустельне, якесь по-осінньому віджиле, навіть сміття на піску вже не прибрали. Хтось залишив на пляжі фотоапарат; він стояв на тринозі біля самої води, і чорна сукніна, накинута на нього, лопотіла на прохолодному вітрі. Тадзьо з трьома чи чотирма товаришами, які ще залишилися в нього, борюкався праворуч від своєї кабіни, і Ашенбах, прикривши племіном коліна, лежачи в шезлонзі десь посередині між морем і рядом кабін, ще раз мав нагоду помилуватися ним. Цього разу за дітьми ніхто не наглядав, бо жінки, мабуть, збиралися в дорогу, тому вони не дотримувались правил гри і скінчили сваркою. Кремезний хлопець у куртці, підперезаний паском, із чорним, напомадженим волоссям, якого кликали «Ясю», роздратований і засліплений жменею піску, яку йому сипнули в обличчя, зчепився з Тадзьом, і той скоро впав на землю. Але цієї прощаальної години покірність нижчого, мабуть, обернулася в брутальну жорстокість або переможець вирішив помститися за своє

довге рабство, бо він не відпустив поваленого супротивника, а вперся йому коліном у спину і доти тикав його обличчям у пісок, доки Тадзьо, як так уже захеканий від боротьби, почав задихатися. Спершу він судомно пробував скинути з себе важкого напасника, потім затих і вже тільки здригався. Нажаханий Ашенбах хотів бігти рятувати його, коли переможець нарешті відпустив свою жертву. Тадзьо, дуже блідий, підвівся і кілька хвилин сидів непорушно, спершись на руку. Волосся його було розпатлане, очі потемніли з гніву. Потім він устав і повільно пішов від хлопців. Ті почали гукати його, спершу весело, тоді благально; він не слухав їх. Чорнявий, який, видно, зразу ж почав жалкувати, що зайшов так далеко, догнав його й хотів помиритися. Тадзьо крутнув плечем, відганяючи його від себе, і навскіс пішов до води. Він був босий, у своєму смугастому лляному костюмі з червоним бантом.

Біля самої води він трохи постояв, похиливши голову і ногою виводячи на мокрому піску якісь фігури, тоді повільно рушив мілиною, яка в найглибшому місці сягала йому лише до колін, перебрів її і опинився на піщаній косі. Там він знов постояв, дивлячись удалину, потім спроквола пішов ліворуч вузькою смugoю піску. Так, відділений від суходолу широкою смugoю води, а від товаришів гордою образою, він ходив понад морем,— відокремлена, ні з ким не зв'язана постать перед лицем туманного безмежжя,— і волосся його розвівалося на вітрі. Ось він знов спинився, задивившись удалину. І враз, ніби щось згадавши чи скоряючись раптовому імпульсові, він рукою вперся в стегно, гарним порухом повернув верхню частину тіла і через плече глянув на берег. Той, хто дивився на нього, сидів там так само, як і того дня, коли він, перше ніж переступити поріг їdalні, глянув йому у вічі своїми сірими, як присмерк, очи-

ма. Голова його, відхиlena на спинку шезлонга, по-вільно ворухнулася, ніби у відповідь на порух Тадзя, підвелася назустріч його поглядові і впала на груди; очі його тепер дивилися знизу вгору, а обличчя прибрало млявого, зосередженого в собі виразу, як у людини, що поринула в глибокий сон. Але йому здавалося, що блідій, мілій психагог далеко в морі всміхається і киває йому, що він, знявши руку з стегна, показує нею вдалину і сам лине в страшне, таємничозавабливе безмежжя. І, як уже багато разів, він наготовувався летіти за ним.

Минуло кілька хвилин, перше ніж хтось кинувся на допомогу Ашенбахові, що зсунувся набік з шезлонга. Його віднесли в кімнату. І того самого дня вражений світ шанобливо прийняв звістку про його смерть.

МАРІО І ЧАРІВНИК

Згадка про Торре ді Венере завжди викликає в мене гнітюче почуття. Злість, роздратування, напруження з самого початку висіли в повітрі, а на останці нас зовсім приголомшила пригода з страхітливим Чіполлою, в особі якого, здавалося, фатально і, зрештою, по-людському дуже вимовно втілився й загрозливо зосередився весь лиховісний дух тамтешніх настроїв. Уже саме те, що мимовільними свідками жахливого кінця (як нам потім здавалося, наперед визначеного, закладеного в природі речей) стали ще й діти, було неподобством, прикрим непорозумінням, яке викликав своїми облудними містическими таємствами дивний чоловік. Слава богу, діти так і не збагнули, де скінчилася вистава і де почалася катастрофа, а ми не квапились відбирати в них щасливу віру, що то була тільки гра.

Торре лежить кілометрів за п'ятнадцять від Порто Клементе, одного з найпопулярніших курортів на Тіренському морі, по-міському елегантного, завжди дуже людного під час сезону, з готелем і крамничками на мальовничій вулиці вздовж моря і широким пляжем, покритим кабінами, піщаними фортецями з пропорціями різних країн і засмаглими курортниками, сповненим руху і гамору. Берег там усюди встелений м'якеньким, дрібним піском, облямований пінієвими гаями, на нього задивляються близькі гори, тож і не дивно, що скоро в Порто Клементе, не дуже далеко від нього, з'явився скромніший конкурент: Торре ді Венере,— де, між іншим, давно вже й сліду не лишалося від тієї вежі, що дала йому назву,— як місце

відпочинку стало ніби відділенням великого сусіднього курорту; протягом кількох років його вважали ідилічним куточком для небагатьох, сковищем для тих, хто любить тиху самоту. Але, як звичайно буваває в таких місцевостях, межа спокою йтиші давно вже посунулась узбережжям, аж до Маріна Петрієра і бозна-куди далі. Бо ж відомо, що світ шукає тиші й відлякує її, коли зі сміховинною пристрастю кидається на неї; він гадає, що міг би жити з нею в парі й що там, де панує він, могла б панувати й вона; і навіть коли на її місці вже розпочався ярмарок світської метушні, йому все ще здається, що звідти не втекла тиша. Через це й Торре, хоч воно й досі ще скромніше, не таке показне, як Порто Клементе, стало дуже модне серед італійців і чужоземних гостей. Тепер уже ті, що хочуть відпочити, не всі прагнуть потрапити на великосвітський курорт, хоч Порто Клементе й далі переповнене ними і їхнім гамором, а їдуть у Торре, це навіть вищуканіше, та й дешевше місце, і воно й досі приваблює до себе колишньою тишею, якої тут давно вже немає. В Торре збудовано Гранд-готель, повиростали численні пансіонати, претензійні й простіші, власники й винаймачі літніх будиночків і садків угорі над узбережжям уже не мають спокою. У липні й серпні Торре тепер нічим не відрізняється від Порто Клементе: скрізь кишать купальники, які галасують, сваряться чи голосно виявляють свою радість і яким сонце немилосердно обпалює потилиці; на сліпучій блакиті води погойдуються пласкі, яскраво розфарбовані човники, обліплени дітьми; повітря сповнюють дзвінкі дитячі імена, що їх вигукують охриплі з надмірної опіки матері, не спускаючи з ока вутлих човників; торговці устрицями, напоями, квітками, кораловими прикрасами та cornetti al burro¹,

¹ Рогалики, смажені в олії (*ital.*).

переступаючи через ноги тих, що лежать на піску, теж хрипкими, по-південному протяглими голосами пропонують свій товар.

Таким було узбережжя в Торре, коли ми туди приїхали,— досить приємним, та все ж нам здалося, що ми трохи поспішилися. Середина серпня — саме розпал сезону для італійців і не зовсім сприятлива пора для чужинців, якіщо вони хочуть натішитись красою цієї місцевості. Скільки люду набивалося надвечір у кав'ярні під відкритим небом на набережній, хоча б у ту ж «Есквізіто», де ми часом сиділи і де нас обслуговував Mario, той самий Mario, про якого я зараз розповідатиму! Вільного столика майже не можна було знайти, а оркестри, не зважаючи один на одного, грали собі кожен своє, аж у голові гуло. Якраз надвечір сюди щодня прибувало поповнення з Порто Клементе, бо непосидючі веселі гости великосвітського курорту полюбляли прогулюватися в Торре; по шосе ненастально сновигали «фіати», і листя лаврових дерев та олеандрових кущів на цілий дюйм покривала біла, як сніг, пилюка — видовище незвичайне, але не дуже присмне.

Взагалі в Торре ді Венере найкраще приїздити у вересні, коли більшість купальників уже зникає, або в травні, поки море ще не нагрілося до такої міри, що мешканець півдня зважиться пірнути у воду. Крім того, до початку сезону й після його закінчення Торре хоч і пе зовсім порожнє, а все ж життя в ньому трохи стихає і менше впадає в око італійський колорит. Під тентами біля кабін і в ї дальнях пансіонатів сидять переважно англійці, пімці та французи, а в серпні чужинець почувас себе ізольованим, ніби гостем нижчого гатунку серед флорентійського й римського товариства, принаймні так було в Гранд-готелі, де ми, не мавши під рукою адрес якихось малих пансіонатів, найняли собі кімнати.

У цьому ми не без прикого почуття перекоалися першого ж таки вечора, коли зайдли обідти до Італії й кельнер показав нам, де сідати. Місце було як місце, але нас вабила звернена до моря засклена веранда, де на столиках під червоними дашками сидили ліхтарики. Вона була така сама переповнена, як і зала, але вільний столик ще б знайшовся. Дітей наших зачарувало те святкове освітлення, і ми наївно попросили пересадити нас на веранду,— як виявилося, попросили недоречно, бо кельнер ввічливо, хоч трохи й зніяковіло, відповів, що ті затишні місця тримають для «наших клієнтів» — *«ai nostri clienti»*. Для «наших клієнтів»? А ми хто? Ми ж тут не проїздом, не гості-одноденки, а солідні пожильці, для яких готель мав стати домівкою на три-четири тижні! Зрештою, ми вирішили не з'ясовувати, яка різниця між нами й тими клієнтами, що мали право обідати під червоними ліхтариками, а з'їли свій *pranzo*¹ в загальній залі за буденно освітленим столиком — досить-таки посередній, звичайне несмачне вариво всіх готелів; згодом нам більше сподобалася кухня в пансіонаті «Елеонора», розташованому трохи далі від берега.

Ми перебралися туди через три-четири дні, ще не встигнувши навіть добре обжитися в Гранд-готелі, і зовсім не через веранду та її ліхтарики; діти, швидко заприязнившись з кельнерами й хлопчиками-посильними, захоплені морем, скоро забули про ту барвищу принаду. Але з деякими клієнтами, що сиділи на веранді, чи, швидше, з адміністрацією, що запобігала перед ними, у нас зразу ж виникло одне з тих непорозумінь, які з самого початку можуть так пригнітити пожильця, що він піде шукати іншого місця. Серед гостей готелю були й римські аристократи, якийсь *principe*² Н. з родиною, а що кімнати того

¹ Обід (*ital.*).

² Князь (*ital.*).

панства прилягали до наших, то княгиня, великосвітська дама й віддана мати, перелякалася коклюшу, яким недавно перехворіли наші діти: інколи вночі невеликий кашель, останній слід тієї недуги, ще порушував звичайний міцний сон нашої найменшої дитини. Природа цієї хвороби ще мало з'ясована і дає поживу для всіляких забобонів, тому ми й не образилися на свою елегантну сусідку, яка, мабуть, дотримуючись досить розповсюдженої думки, піби коклюш може передатися через самий звук кашлю, злякалася за своїх дітей. З непохитною впевненістю в своїх материнських правах вона поскаржилася дирекції готелю, а та в особі неодмінного адміністратора в сюртуці, виправдуючись і прохаючи вибачення, поквапилася заявити, що за таких обставин шам необхідно переселитися у флігель готелю. Даремно ми запевняли адміністратора, що хвороба минула, що це вже її останні сліди і немає піякісінької небезпеки заразитися. Домоглися ми тільки того, що нашу справу віддали на суд медицини, тобто на висновок готельному лікареві,— лише йому, самим нам запрошувати якогось лікаря не дозволялося. Ми погодилися, певні, що це і княгиню заспокоїть, і нам не доведеться морочити собі голову переселенням. З'явився готельний лікар, чесний і справедливий служник науки. Оглянувши дитину, він підтвердив, що хвороба минула і боятися її немає підстав. Ми вже вирішили, що маємо цілковите право вважати непорозуміння з'ясованим, коли раптом адміністратор заявив, що, незважаючи на лікарське підтвердження, нам однаково доведеться звільнити кімнати й переселитись у флігель.

Це підлабузництво нас обурило. Навряд чи віроломна впертість, з якою ми зіткнулися, походила від княгині. Мабуть, улесливий господар павіть не зважився сказати їй про лікарський висновок. У кожному разі, ми заявили адміністраторові, що негайно

вибираємося з готелю, і відразу ж заходилися спаковувати речі. Щиро сказати, ми не дуже й журилися, бо тим часом устигли мимохідь оглянути пансіонат «Елеонора», що привернув нашу увагу своїм домашнім, привітним виглядом, і познайомитися з його симпатичною господинею, синьйорою Анджольєрі. Пані Анджольєрі, тендітна чорноока жінка тосканського типу, років тридцяти, з матово-блідим обличчям кольору слонової кістки, притаманного мешканцям півдня, та її чоловік, мовчазний, лисий, завжди охайнно вбраний добродій, мали у Флоренції більший готель і тільки влітку та на початку осені особисто керували філією у Торре ді Венере. Але раніше, до одруження, пана нова господиня була компаньйонкою, супутницею, костюмеркою, навіть приятелькою Дузе, і проту пору, мабуть, найщасливішу в її житті, вона почала захоплено розповідати вже під час наших перших відвідин. Всі столики й полички в салоні пані Анджольєрі були заставлені фотографіями великої артистки із щирими написами та іншими пам'ятками їхнього спільногого життя, і хоч видно було, що культ цікаво прожитого минулого мав трохи сприяти теперішньому розквіту її пансіонату, все ж таки ми, оглядаючи будинок, з задоволенням і увагою слухали, як вона дзвінкою, уривчастою, тосканською говіркою розповідала про страдницьку добрість, геніальне серце і глибоку чутливість своєї покійної господині.

Отже, ми звеліли перенести туди наші речі, на превеликий жаль готельної обслуги, що, за добром італійським звичаєм, дуже любила дітей. Нам дали окреме, приємне житло, від якого було зручно діставатися до моря обсадженою молодими платанами алеєю, що виходила на набережну; в прохолодній чистій Італії мадам Анджіольєрі щодня сама насипала суп, обслуга була уважна й ласкова, кухня чудова, навіть знайшлися запайомі з Відня, з якими можна було після

обіду погомоніти перед будинком, вони познайомили пас з іншими курортниками — одне слово, все складалося якнайкраще, ми були цілком задоволені переїздом і начебто мали все, щоб спокійно, мирно відпочивати.

А все ж справжньої втіхи ми не відчували. Може, через той безглуздий випадок, що примусив нас змінити житло,— визнаю, що мене особисто дуже пригнічують такі сутички з звичайною ницістю, наївним зловживанням владою, несправедливістю, жалюгідним підлабузництвом. Я падто довго не можу їх забути і дратуюся, що марно сушу собі голову речами, які трапляються завжди, на кожному кроці. А втім, ми не зовсім порвали стосунки з Гранд-готелем. Діти й далі приятелювали з його служниками, один із них лагодив їм іграшки, часом ми цили чай у садку готелю і, бувало, бачили княгиню, коли вона з яскраво-червоними, підмальованими губами, легко, але впевнено ступаючи, надходила поглянути на своїх улюблениців, яких охороняла англійка. Княгиня й гадки не мала, що ми сидимо так небезпечно близько від її дітей, бо наш малий дістав суворий наказ не дай боже не кашлянути при ній.

Не знаю, чи варто про це згадувати, але спека була страхітлива, наче в Африці: не встигнеш вийти за край темно-синього затінку, як сонце починає так немилосердно пекти, що кілька кроків від пляжу до обіднього столу, навіть у самій піжамі, стають подвигом, до якого треба зітхаючи довго готуватися. Хіба можна таке витримати? Та ще й не один тиждень! Звичайно, це південь, класична погода, клімат, у якому розцвіла культура людства, сонце Гомера і так далі. Але що вдієш, за якийсь час мені починає здаватися, що ця погода одурманює людину. День у день над тобою нависає розпечена порожнеча неба, давить тебе, і хоч яскравість барв, дивовижна безпосередність цієї навали світла викликає святковий настрій,

почуття безтурботності й пезалежності від примх і витівок погоди,— але спершу ти навіть цього не помічаєш,— глибші, складніші потреби північної душі лишаються незаспокоєні, в ній утворюється пустка, а потім прокидається ніби зневага до того, що тебе оточує. Ви маєте рацію, якби не той безглуздий випадок з коклюшем, я б, може, дивився на все це іншими очима; я був роздратований, мабуть, склонний до такого настрою і напівсвідомо вхопився за перший-ліпший психологічний привід якщо не викликати в собі ці почуття, то принаймні виправдати й посилити їх. Отже, вважайте, що ми самі винні,— не море ж, не ранок, проведений перед лицем його вічної краси, на чудовому, м'якому піску. І все ж вийшло так, що ми, певажаючи на свою добру волю, навіть на пляжі не почували себе затишно.

Рано, надто рано ми приїхали; на пляжі ще, як то кажуть, панував місцевий, середній клас,— досить приємний на вигляд, тут ви теж маєте рацію; серед молоді було чимало струнких, сповнених здорової грації юнаків і дівчат; а проте нас оточували звичайні сірі міщани, які в цих краях, це вже вам доведеться визнати, пітрохи не краці, ніж під нашим небом. Ох і *голоси* в цих жінок! Часом просто важко повірити, що ти перебуваєш на батьківщині західноєвропейського вокального мистецтва. «*Fuggièro!*» — ще й досі в мене стоїть у вухах цей хрипкий, пронизливий вигук, жахливо наголошений, з протяглим, ве-рескливим «е», ніби якийсь машинальний вияв розпачу; протягом трьох тижнів я по сто разів на день чув біля себе: «*Fuggièro! Rispondi almeno!*»¹ До того ж «сп» по-простацькому вимовлялося як «ши», — уже саме це сердило мене, тим більше, що я й так був у поганому гуморі. Ці вигуки були звернені до мер-

---

¹ Фуджеро! Озвися ж! (*Італ.*)

зенного хлопчака з огидною, випаленою сонцем рапою між лопatkами,— такої капосної, вередливої, злісної дитини я ще зроду не бачив; до всього він ще й був жахливий боягуз, здатний через свою обурливу чутливість до найменшого болю наполохати весь пляж. Якось у воді його вщипнув за палець маленький краб, і через цю дурницю він заревів на цілий берег, мов античний герой, що гірко оплакує свою долю; можна було подумати, що сталося страшне лихо. Мабуть, йому здалося, що він смертельно поранений. Вибравшись ракки на берег, він почав качатися по піску, ніби з нестерпного болю, зойкаючи, стогнучи, відбиваючись руками й ногами від матері, що трагічно голосила над ним, і від сусідів, які намагалися заспокоїти його. З усіх боків позбігалися люди. Привели лікаря, того самого, що так тверезо поставився до нашого коклюшу, і тут він знов показав свою наукову чесність. Добродушно заспокоюючи присутніх, він заявив, що нічогісінько не сталося, порадив своєму пацієнтові просто ще раз залісти у воду й охолодити невеличку ранку на пальці. А проте Фуджеро поклали на зроблені нашвидкуруч ноші й цілою юрбою, наче втопленого чи вбитого, що впав з кручі, понесли з пляжу. А другого дня він уже знов, ніби ненароком, розвалював іншим дітям піщані фортеці. Одно слово, паскуда, а не хлопчисько.

До того ж цей дванадцятирічний шибеник належав до головних носіїв громадського настрою, що ледь відчутно нависав у повітрі, намагаючись зіпсувати нам загалом приємний відпочинок. Тутешнім стосункам бракувало ширості й невимушенності; ця публіка «гнула кирпу». Спершу важко було збагнути, навіщо і з якою метою ці люди вихваляються своєю гідністю, хизуються одне перед одним і перед чужинцями своїм умінням поводитись, виставляти напоказ перебільшене почуття честі. До чого це все? Але скоро ми зрозу-

міли, що це політика, що йдеться про ідею нації. І справді, на пляжі аж кишіло юними патріотами — неприродне і дуже гнітюче явище. Адже діти — особлива людська порода, окреме суспільство, так би мовити, своя нація; скрізь, по всьому світі, на ґрунті спільногоСтавлення до життя вони сходяться легко й неодмінно, хоч би їхній невеликий запас слів і належав до різних мов. Наші малі теж скоро вже гралися з тутешніми дітьми й тими, що приїхали з інших країн. Але часто вони переживали незрозуміле розчарування. Італійці легко ображалися, падто любили демонструвати власну гідність, здавалося, зовсім недоречно, виникала боротьба національних прапорів, суперечка за авторитет і ранг; дорослі втручалися не стільки, щоб утихомирити дітей, скільки щоб рішуче захиstitи головні засади, виголосити гучні слова про велич і гідність Італії, не вельми веселі промови, після яких уже не хотілось грatisя; ми бачили, що наших двоє малих, зніяковілі й розгублені, починають уникати своїх нових товаришів, і нам не легко було хоч якось пояснити їм становище. Ці люди, казали ми, недавно пережили нервовий струс, щось схоже на хворобу, прикур, але, мабуть, неминучу.

З нашої вини, через наше недбалство дійшло до сутички з цими настроями, які ми все ж таки розуміли й шанували,— після цього другого конфлікту нам почало здаватися, що й попередній був не зовсім випадковий. Одне слово, ми зневажили громадську мораль. Наша восьмирічна донька, така дрібненька, що їй можна було дати хіба що сім років, худа, як горобець, досхочу накупавши, як звичайно в теплу погоду, почала знов грatisя в мокрому костюмчику; потім ми дозволили їй ще раз сполоснути його від налипного піску і більше не бруднити. Вона голенька пробігла кілька метрів до води, виполоскала купальник і вернулася назад. Хто б сподівався, який глум, яке обу-

рення, які протести викличе її вчинок, тобто наш вчинок! Не буду вам читати лекції, але відомо, що за останні десятиріччя в цілому світі докорінно змінилося ставлення до голого тіла, а відповідно змінилися й почуття, які воно викликає. Є речі, на які вже ніхто не звертає уваги; саме з цих міркувань ми надали таку волю невинному дитячому тілу. Але тут цю волю сприйняли як виклик. Юні патріоти загорлали. Фуджеро засунув пальці в рот і засвистав. Серед дорослих навколо нас почувся збуджений гомін, що не віщував нічого присмного. Якийсь добродій у міському фраці і в капелюсі, зсунутому на потилицю, не вельми доречному на пляжі, запевнив своїх обурених дам, що він цього так не залишить; він підійшов до нас, і на голови нам полилася сердита філіппіка, в якій весь пафос життерадісного півдня був поставлений на службу святенницькій моралі. Виявляється, ганебний вчинок, якого ми допустили, ще вдвічі ганебніший через те, що ми показали ним свою невдячність і образливу неповагу до гостинної Італії. Ми знехтували не тільки дух і букву правил громадського купання, а й честь його країни, і в ім'я цієї честі він, добродій у капелюсі, подбає про те, щоб наша наруга над національною гідністю не минулася безкарно.

Ми задумливо кивали головами, слухаючи цей потік слів. Ми бачили, що заперечувати розпаленому промовцеві марна справа: нам же буде гірше. В нас не одне крутилося на язиці: наприклад, нам хотілося сказати, що слово «гостинність» він уживає не в тому значенні, в якому годилося б за таких обставин, що ми, якщо говорити точніше, не стільки гості Італії, скільки синьори Анджольєрі, яка декілька років тому з компаньйонки Дузе стала господинею пансіонату. Ще нам кортіло сказати, що ми не уявляли собі, як занепала мораль у цій чудовій країні, коли в ній можливе і навіть необхідне таке повсюднення до манірності й

фальшивої циотливості. Натомість ми запевнили його, що й гадки не мали робити виклик громадській моралі чи порушувати її, і в своє віправдання посилалися на зелений вік і фізичну перозвиненість малої злочинниці. Та все дарма. Нашим запевненням ніхто не повірив, паші віправдаппя відкинули, а самих нас вирішили добре покарати в науку іншим. Про те, що сталося, повідомили, мабуть, по телефону місцеву владу, і на пляжі з'явився її представник; він заявив, що випадок цей дуже поважний, *molto grave*, і повів нас на площу, де містився муніципалітет. Там вищий занього службовець підтверджив попередній висновок про «*molto grave*», висловив кілька нотацій з приводу нашого вчинку, які недалеко відбігали від повчань добродія в капелюсі і були, мабуть, тут узвичасні, й оштрафував нас на п'ятдесят лір. Ми вирішили, що пригода варта такого внеску в італійську державну скарбницю, заплатили й пішли. Чи, може, нам треба було виїхати звідти?

Якби ми були так і зробили! Тоді б ми не бачили й не чули того злощасного Чіполлу; але кілька міркувань утримало нас від переїзду в інше місце. Один поет сказав, що тільки лінощі заважають нам виходити з прикрого становища,— якраз це дотепне зауваження може пояснити, чого ми не поїхали звідти. До того ж після такої події нелегко зразу звільнити поле бою: не хочеться визнавати себе переможеним, особливо коли твоя впертість викликає співчуття в інших людей. У віллі «Елеонора» всі одностайно визнали, що з нами повеліся несправедливо. Італійці, з якими ми познайомилися за спільним столом, вирішили, що цей випадок аж ніяк не додає слави їхній країні, і заявили, що притягнуть свого земляка до відповідальності. Та він того ж таки дня зник з пляжу разом із своєю компанією, звичайно, не через нас,— але, може, він тому й був такий хоробрій, що мав від'їздити; в кожному

разі, нам полегшало, коли його пе стало. А як сказати всю правду, то ми лишилися ще й тому, що тутешні обставини почали здаватися нам чудними, а все чудне вже саме собою цінне незалежно від того, яке почуття воно викликає — приємне чи неприємне. Невже треба згорнути вітрила і втекти від пригоди, якщо вона обіцяє тобі не саму радість і втіху? Поїхати, коли життя стає трохи песпокійним, тривожним, коли тебе щось зачіпає чи навіть ображає? Та пі ж, треба лишитися, придивитись до того, що відбувається, пе ховатися від нього і, може, чогось навчитись. Отже, ми лишилися і за свою витривалість отримали страшну випагороду: пережили зловісно-цикаву появу Чіполли.

Я не згадав про те, що саме на той час, коли ми дістали кару від місцевої влади, припав кінець сезону. Той суровий оборонець моралі в капелюсі, який доніс па нас, був не єдиним гостем, що покинув курорт; почався масовий від'їзд, багато ручних візків з багажем рушило в напрямку вокзалу. Пляж утратив своє національне забарвлення, життя в Торре, в кав'ярнях і на алеях парку, стало вільніше, почало більше скидатися па європейське; мабуть, ми тепер могли б навіть обідати на веранді в Гранд-готелі, але нас туди не тягло, ми чудово почували себе за столом у синьори Анджеольєрі, паскільки нам дозволяв чудово почувати себе лихий дух тутешніх країв. Одночасно з цією приемною зміпою настала й зміна погоди,— вона майже збіглася з закінченням кашікул широкої публіки. Небо затягло кмарами, і зробилося не те щоб прохолодніше, але нестерпна спека, яка панувала вісімпадцять днів, відколи ми приїхали (а може, ще й не один тиждень перед тим), перейшла в парку задуху сироко, і подеколи оксамитову арену наших вранішніх утіх зраптував короткий дощ. Забув сказати: минуло вже дві третини того часу, який ми собі визначили на Торре, але нам і досі ще здавалося новиною це сонце, вили-

пляле море, на поверхні якого погойдувалися мляві медузи; безглаздо було б жалкувати за сонцем, через яке ми стільки зітхали, коли воно так гордо й пихато володарювало над пляжем.

Саме в цей час з'явився Чіполла. Кавальєре Чіполла, як стояло на афішах, що одного дня були вивішенні геть усюди, павільйон у ідалині пансіонату «Елеопора», — мандрівний віртуоз, майстер розважати публіку, *fotatore*, *illusionista e prestidigitatore*¹ (так він звав себе), який мав намір запропонувати увазі високошанованої публіки Торре ді Венере дивовижні, загадкові й приголомшливи феномени. Чарівник! Досить було самого оголошення, щоб запаморочити голову нашим дітям. Вони ще зроду не бачили таких виступів, ця літня подорож обіцяла їм незнані розваги. Від тієї хвилини вони нам вуха прутуркали, щоб ми взяли квитки на вечір штукаря, і хоч пізній початок — дев'ята година — трохи відлякував нас, ми все-таки здалися, сподіваючись, що після перших, мабуть, досить посередніх, номерів Чіполли ми вернемось додому і діти ще встигнуть виспатись до ранку. Отже, ми купили чотири квитки в самій спільнорії Анджольєрі, яка подбала про те, щоб її пожильці дістали гарні місця. Щоправда, за високу майстерність штукаря вона не ручилася, та, зрештою, ми чогось особливого й не сподівались; але нам самим хотілося трохи розвіятись, до того ж нас мимоволі заразила палка цікавість дітей.

Приміщення, в якому мав виступати кавальєре, в розпал сезону правило за кіпозал, де щотижня міняли програму. Ми там ще не були. Добиратися туди потрібно було повз *palazzo*² — схожу на рицарський замок будівлю, що тепер продавалася, — і далі головною вулицею містечка, на якій містилася аптека, перу-

¹ Заклинач, ілюзіоніст і штукар (*ital.*).

² Палац (*ital.*).

карня й крамнички з дрібним крамом і яка з феодаль-
ного світу через буржуазний вела просто в світ на-
роду, бо далі бігла поміж убогими рибальськими
халупами, на порозі яких сиділи старі баби й лаго-
дили неводи; там, у самому центрі народної стихії,
і стояла та «зала», що була звичайнісінькою дощаною
халабудою; її схожий на браму вхід з обох боків був
оздоблений строкатими афішами, які просто наліплю-
вали одну на одну. Отже, того дня, невдовзі після ве-
чері, ми смерком вирушили туди разом із радісно
збудженими такою подією, по-святковому одягненими
дітьми. Було парко, як уже не один день, спалахували
бліскавки, подеколи набігав раптовий дощ. Ми взяли
з собою парасолі. Йти туди було хвилин п'ятнадцять.

Біля входу в нас перевірили квитки, але свої місця
нам довелося шукати самим. Вони були в третьому
ряду ліворуч; сідаючи, ми помітили, що, хоч початок
і так призначено на пізню годину, ніхто не поспішав.
Партер, яким, власне, й кінчалася зала, оскільки тут
лож не було, заповнювався дуже повільно, ніби люди
навмисне хотіли спізнатися, і ця неквапливість трохи
непокоїла нас. Від збудження і втоми в дітей уже
й тепер горіли щоки, ніби в лихоманці. Коли ми з'яви-
лися, заповнені були ще тільки стоячі місця в про-
ходах попід стінами і в глибині зали. Там, згорнувши
голі руки на грудях поверх смугастих трикотажних
сорочок, юрмилися корінні мешканці Торре ді Венере,
рибалки, спритні на вигляд хлопці; і коли ми тільки
прихильно поставились до цих глядачів з народу, що
надавали таким видовищам колориту й настрою, то
діти наші не тямилися з радощів. Адже багато цих
людей стали їхніми приятелями й знайомими під час
наших надвечірніх прогулянок по узбережжю. Часто,
коли сонце, втомившись від своєї велетенської праці,
сідало в море і забарвлювало в червонисто-золотий
колір піну прибою, що набігала на берег, ми, вертаю-

чись додому, натрапляли на гурт босоногих рибалок, які, ставши в ряд і налягаючи на линву, під протяглі вигуки вибирали з моря неводи, а потім висипали в плетені коші свій здебільшого мізерний вилов, *frutti di mare*¹; діти дивилися на їхню працю, допомагали їм витягати невід, викладали до крихти все, що знапали по-італійському, раді, що знайшли собі приятелів. Тепер вони віталися з ними, вишукуючи їх серед публіки попід стінами: он там стоїть Гіскардо, а он і Антоніо; вони знали їхні імена, стиха гукали їх, махали їм руками, і ті у відповідь теж кивали дітям головою і всеміхалися, поблизкуючи напрочуд здоровими зубами. Ти глянь, тут є павільєн *Mario* з «Есквізіто», той, що подає нам шоколад! Також хоче поглянути на чарівника і, видно, прийшов уже давно, бо стоїть майже спереду; але нас він не помічає, не звертає на нас піякої уваги, така вже в нього вдача, дарма що він тільки простий кельнер. Зате ми вітаемося з чоловіком, що видає на пляжі човни; він теж тут, але стоїть далеко заду.

Ось уже четверть, майже пів на десяту. Ви розумієте, як ми нервувалися. Коли ж діти ляжуть спати? Ми зробили помилку, привівши їх сюди, але забрати їх тепер, урвавши розвагу, яка, власне, ще й не почалася, було б надто жорстоко. Помалу партер заповнився; можна було сказати, що тут зібралося ціле Торре: гості Гранд-готелю, гості вілли «Елеонора» та інших пансіонатів, усе знайомі з пляжу обличчя. Чути було англійську й німецьку мови, навіть французьку, якою розмовляли румуни з італійцями. За два ряди позад нас сиділа сама пані Анджольєрі поряд із своїм мовчазним, лисим чоловіком, що двома пальцями пригладжував вуса. Всі прийшли пізно, але ніхто не спізнився: Чіполла змушував чекати на себе.

---

¹ Дарушки моря (*ital.*)

Саме так: Чіполла змушував чекати на себе. Навмисне нагнітав напруження, відтягуючи свій вихід. Це навіть подобалося публіці, але ж усьому є своя межа. О пів на десяту знялися оплески — ввічливий спосіб виявити своє справедливе нетерпіння і водночас показати, що ми ладні прихильно зустріти артиста. Діти, звичайно, радо приєдналися до нетерплячих. Усі діти люблять пlesкати артистам. З стоячих місць почулися рішучі вигуки: «Pronti! Cominciamo!»¹ І вигляньте, як воно буває: зразу виявилося, що справді можна почипати, всі перешкоди були миттю усунені. Пролунав удар гонга, йому відповіло багатоголосе «Ох!» із стоячих місць, і завіса розсунулась. Вона відслонила сцену, що скідалася швидше на класну кімнату, аніж на місце, де мав виступати штукар, в основному через чорну дошку, яка стояла на підставці ліворуч біля самої рампи. Крім неї, там була ще звичайна жовта вішалка, два плетені стільці місцевого виробу і далі, вглибині,— круглий столик, на якому стояла карафа з водою, склянка особливої форми, таця з пляшкою, повною якоїсь жовтої рідини, й лікерна чарка. Нам дали ще дві секунди, щоб ми скинули оком на весь цей антураж, і ось перед залою, в якій навіть не пригасили світла, з'явився Чіполла.

Кавальєре вийшов на сцену швидкою ходою, яка мала свідчити про те, що він готовий слугувати публіці й заразом створити враження, піби йому довелося з такою швидкістю долати немалій шлях, щоб устигнути до глядачів, хоч насправді він стояв за лаштунками. Костюм Чіполли також мав підтримати ілюзію, що штукар прийшов здалека. Чоловік непевного віку, але, безперечно, не молодий, з різко окресленим, змарнілим обличчям, колючими очима, міцно

---

¹ Швидше! Починаймо! (Італ.)

стуленим зморшкуватим ротом, підфарбованими в чорний колір вусиками й так званою «мушкою» в ямці між спідньою губою і підборіддям, він був одягнений в елегантний, але химерний вечірній костюм. На ньому була широка чорна пакидка без рукавів з оксамитовим коміром і підшитою атласом пелериною, яку він притримував спереду руками в білих рукавичках, білий шарф навколо шиї і циліндр з вигнутими криками, насунутий навскіс на лоба. В Італії, мабуть, більше ніж будь-де зберігся дух вісімнадцятого сторіччя, а разом із пим такий характерний для тієї епохи тип шарлатана, ярмаркового блазня,— тільки тут його можна побачити живого в наші часи. Чіполла всім своїм виглядом відповідав цьому історичному типові; враження показного, фантастичного блазенства, притаманного цьому образові, що підсилювалося завдяки претензійному вбраниню, що сиділо на ньому якось дивно: в одному місці неприродно напиналося, а в іншому збиралося в складки або ж висіло, як па вішалці; щось було не гаразд із його фігурою — і спереду, і за заду,— що саме, з'ясувалося згодом. Але я мушу наголосити, що в його поставі, у виразі обличчя, в манерах не було й натяку на жартівлівість чи клоунаду: навпаки, в ньому прозирала якась суворість, нехіть до всього смішного, часом понура гордість, а також підкреслена гідність і самовдоволення, властиві каліці, що, зрештою, не завадило шубліці зустріти його сміхом, який вибухнув у багатьох місцях зали.

В поведінці кавальєре не було вже ніякої послужливості; швидка поява на сцені свідчила тільки про його внутрішню енергію, що не мала нічого спільногого з улесливістю. Стоячи біля рампи й повільно стягуючи рукавички з довгих жовтавих рук, на одній з яких поблизу вав перстень з великим лазуритом, він нееквально обводив залу маленькими суворими очима, під якими мішками зібралася в'яла шкіра, мовчки, не

розтулюючи рота. Час від часу його допитливий, зарозумілий погляд спинявся на якомусь обличчі. Зіжмакані рукавички він кинув далеко назад, наче недбало, але з такою дивовижною спритністю, що влучив якраз у склянку на круглому столику; потім, і далі мовчки озираючись по залі, дістав із внутрішньої кишені пачку цигарок — найдешевшого гатунку, видно було з обортки,— витяг одну гострими пальцями і не дивлячись підніс до неї бензинову запальничку, яка миттю спалахнула. Підібгавши губи й набравши повні груди диму, він зухвало скривився, легенько тупнув ногою і випустив сизий струмінь крізь щербаті, гострі зуби.

Публіка розглядала його так само пильно, як і він її. Хлопці на стоячих місцях супили брови і стежили за ним гострим підозрілим поглядом, шукаючи в ньому якогось вразливого місця,— надто цей чоловік був самовпевнений. Проте знайти не могли. Вбраниня було незручне, і кавальєре довго морочився, поки дістав і склав цигарки та запальничку; при цьому він відгорнув накидку — і ми побачили в нього під рукою щось дивне й педоречне: нагайку з срібним руків'ям у формі пазура, що висіла на шкіряній петельці. Побачили ми також, що під накидкою був не фрак, а звичайний сюртук, а коли Чіполла відкотив ще й полу сюртука, стало видно перевішену через плече й наполовину затулену жилетом барвиstu стрічку. Глядачі, що сиділи позад нас, пошепотівшись, вирішили, що це відзнака, яка підтверджує його титул. Не знаю, чи воно й справді так, бо я ніколи не чув, щоб кавальєре носили якусь відзнаку. Швидше та стрічка була просто містифікацією, такою ж, як і мовчазні лінощі штучаря, що й досі ще нічого не показав, тільки недбало й пихато пускав на публіку дим із своєї цигарки.

Як я вже сказав, глядачі сміялися, веселій пастрій охопив майже всіх, коли раптом із стоячих місць хтось голосно, суворо промовив:

— *Buona sera!*¹

Чіполла стрепенувся.

— Хто це? — спитав він, удаючи розгніваного.— Хто це сказав? Ану? Спершу набрався зухвалості, а тоді злякався? *Raura, eh?*²

Голос у нього був досить тонкий, уривчастий, начо в астматика, але дзвенів холодно, як метал. Чіполла чекав.

— Це я,— середтиші озвався біля самих нас хлопець, якого виклик Чіполли зачепив за живе.

Це був гарний юнак у ситцевій сорочці, з переки-пуюю через плече курткою. Його чорний шорсткий кучерявий чуб був підібраний угору й розпатланий — модна зачіска в «пробудженій батьківщині»; та зачіска трохи спотворювала хлопця, надавала йому африканських рис.

— Так, це я. Вам належало б привітатися першому, але нехай, я не гордий.

Глядачі знов весело загомоніли. Хлопець, видно, був гострий на язик.

— *Ha sciolto lo scillinguagnolo*³, — мовив хтось білл нас.

Зрештою, ця лекція добрих манер була тут цілком доречна.

— Ах, браво! — відповів Чіполла.— Ти мені подобаєшся, Джованотто. Будь певен, я тебе вже давно примітив. Такі люди, як ти, мені найбільше подобаються, бо можуть знадобитися. Певне, ти хлопець хоч куди. Що хочеш, те й робиш. Чи, може, бувало й таке, що ти чогось хотів, а не робив? Чи робив те, чого не хотів? Послухай, друже, мабуть, присмію й цікаво хоч раз побути не героєм, у якого бажання і вчинки не завжди збігаються. Колись треба розпо-

¹ Добрий вечір! (*Ital.*)

² Страшно, га? (*Ital.*)

³ Він за словом до батька не бігає (*Ital.*).

ділити працю,— sistema americano, sa? ¹ Чи не хотів бити, наприклад, показати язика цій вибраній, вельмішаповній публіці? Цілого язика, до самого кореня?

— Ні,— неприязно відповів хлопець.— Не хотів бити. Чого б це я виставляв себе перед людьми таким нечесною? Я людина вихована.

— Яка ж це нечесність,— заперечив Чіполла,— ти тільки робитимеш те, що я тобі покажу. Честь і слава твоєму вихованню, але зараз ти, перше віж я дорахую до трьох, повернешся праворуч і покажеш глядачам язика, та ще й так його висунеш, як досі ніколи не висував.

Чіполла пильно глянув на хлопця. Здавалося, що його колючі очі запалися ще глибше.

— Uno! ² — сказав він і ляскнув у повітрі нагайкою, яку встиг відчепити з петельки під рукою.

Хлопець повернувся обличчям до публіки й висунув язика на всю довжину,— видно було, що він патужується з усієї сили. Потім з байдужою міною знов звернув погляд на сцену.

— Це я,— передражнив Чіполла й кивнув на нього головою.— Так, це я.— І, лишивши публіку саму зі своїми враженнями, він підійшов до столика, налив собі чарку з пляшки, в якій, мабуть, був коньяк, і звичним рухом перехилив її в рот.

Діти весело сміялися. Вони майже нічого не втямили з цього словесного двобою, їх просто захопила смішна сценка між дивним чоловіком на естраді й одним із глядачів, а оскільки вони взагалі не уявляли собі, що має відбуватися такого вечора, то вважали, що це чудовий початок. Що ж до нас, то ми тільки перезирнулись, і, пам'ятаю, я несамохіть плямкнув губами, паслідуючи ляск Чіполлиної нагайки. Взага-

¹ Американська система, правда ж? (*Італ.*)

² Раз! (*Італ.*)

лі ж видно було, що люди пе звали, як їм поставились до такого безглуздого початку вечора, і добре пе розуміли, чого Джованотто, що, так би мовити, був з ними заодно, раптом надумав повернути своє зухвальство проти них, глядачів. Врешті, публіка стала на тому, що він просто зробив дурницю, кинула про п'яного думати і знов зосередила свою увагу на аристості, який, відійшовши від столика з коньяком, повів далі своїм астматичним, холодним, як метал, голосом:

— Шановні дами й панове! Ви бачили, що мене трохи образив урок, який мені спробував дати цей багатонадійний молодий лінгвіст (*«Questo linguista di belle speranze»*) — публіка трохи посміялася з цієї гри слів). Не забувайте, що я людина самолюбна! Я люблю, щоб ві мною віталися поважно й шанобливо, а то не варто й часу гаяти. Бажаючи мені доброго вечора, ви тим самим бажаєте його і собі. Бо ж публіка тільки тоді матиме добрий вечір, коли матиму його я, отже, цей улюбленець дівчат Торре ді Венере,— він пе переставав шпигати хлопця,— не помилився, він довів мені, що вечір справді буде добрий, отже, я можу зпектувати його побажанням. Наважусь похвалитися, що мої вечори майже всі добрі. Інколи, звичайно, випадає і трохи гірший, але рідко. Фах у мене важкий, здоров'я також пе дуже міцне: маленька фізична вада не дозволяє мені брати участь у війні на славу нашої батьківщини. Але я всі сили свого духа й свого розуму віддаю на те, щоб оволодіти життям, що завжди означає — оволодіти самим собою, і тішу себе надією, що моя праця викликала шанобливе зацікавлення освіченої громадськості. Її оцінили провідні газети, *«Corriere della sera»*¹ віддав мені належне, назвавши мене феноменом, а в Римі я мав честь на одному зі своїх

---

¹ «Вечірній вісник» (італ.).

вечорів бачити серед присутніх брата дуче. І коли навіть у такому близкому, видатному місті люди ставились поблажливо до деяких моїх звичок, то не вже я маю в невеличкому Торре ді Венере (публіка трохи посміялася з бідолашного Торре) поступатися ними і терпіти докори від осіб, трохи розбещених увагою жіночої половини?

На хлопця знов посыпався град дотепів. Чіполла не переставав зищатися з нього, виставляв його в ролі *donnaiuolo*¹ і місцевого джигуна — і запекла образа, роздратування, яке весь час вчувалося в його тоні, різко суперечило самовпевненим манерам і тим світським успіхам, якими він хвалився. Мабуть, Чіполла просто вибрав хлопця жертвою своїх дотепів тому, що звик кожного свого вечора висміювати когось із глядачів. Але в його словах бриніла справжня ненависть, яку можна було по-людському зрозуміти, глянувши на постати того й того, навіть якби горбань і не натякав весь час на те, що цей вродливий хлопець має успіх у дівчат.

— Отже, для того, щоб почати розмову,— додав штукар,— дозвольте мені влаштуватися зручніше.

Він підійшов до вішалки й почав роздягатися.

— *Parla benissimo*²,— зауважив хтось поблизу нас.

Чоловік на сцені ще не показав свого мистецтва, але його мова вже була мистецтвом, вона подобалась публіці. Бо для жителів півдня мова — одна з основних радостей життя, їй тут надають далеко більшого суспільного значення, ніж на півночі. Щось первісне, давнє, як світ, вчувається в повазі, з якою ці люди ставляться до рідної мови як засобу національного единання, в тій радісній, глибокій пошані, з якою вони зберігають форми й закони мови. Жителі півдня втішаються,

¹ Гульвіси (*італ.*).

² Чудово говорить (*італ.*).

коли розмовляють, втішаються, коли слухають, і, слухаючи, складають тому, хто говорить, свою оцінку. Мова править за мірило людини. Коли хтось говорить недбало, кострубато, він викликає зневагу. Вишукана й майстерна мова здобуває пошану, тому навіть найнезначніша людина намагається вибирати влучні вислови й доречно їх уживати, коли хоче справити на когось враження. Принаймні з цього погляду Чіполла прихилив до себе глядачів, хоч аж ніяк не належав до тих людей, яких італієць, своєрідно змішуючи моральні й естетичні оцінки, вважає за «*simpatico*»¹.

Скинувши шовковий циліндр, шарф і накидку, він обсмикав сюртук, поправив застебнуті великими запонками манжети, пригладив свою блазенську стрічку і знов підійшов до рампи. Зачіска в нього була огідна: на майже голому черепі від тім'я до лоба тяглося вузеньке, ніби наліплене, пофарбоване в чорний колір пасмо з проділом посередині, а волосся на скронях, також підchorнене, було зализане від боків до куточків очей,— ця зачіска, як у старомодного директора цирку, була смішна, але дуже пасувала до його дивної постаті, і Чіполла носив її так самовпевнено, що ніхто в публіки не помітив, яка вона кумедна, і не засміявся. «Маленька фізична вада», про яку він уже згадував, тепер стала аж надто помітна, хоч і досі не можна було напевніше сказати, в чому ж саме вона полягає. Груди, як завжди в таких людей, були звисокі, але горб на спині містився не між лопatkами, як звичайно, а нижче, десь над стегнами, на попереку, і не заважав Чіполлі ходити, але якось химерно випинався з кожним його кроком. А втім, оскільки Чіполла попередив про своє каліцтво, воно нікого не вразило, і зала поставилась до нього із належною в цивілізованому світі делікатністю.

---

¹ Симпатичних (*ital.*).

— До ваших послуг! — мовив Чіполла.— Якщо не заперечуєте, почнемо нашу програму з арифметичних вправ.

Арифметика? Яке ж це штукарство! У мене вже з'явилася підозра, що цей чоловік видає себе не за того, ким є насправді, от тільки незрозуміло було, хто ж він насправді. Мені стало шкода дітей, але поки що вони сяяли з радощів.

Гра з числами, яку влаштував Чіполла, була така ж проста, як і приголомшила за своєю суттю. Він почав з того, що приколов у правому верхньому кутку дошки аркуш паперу і, відхиливши його, щось написав під ним крейдою. Поки він робив це, то пі на мить не змовкав, намагаючись пожвавити свою виставу безперервним словесним акомпанементом. Виявилося, що він дуже меткий на язык, спритний конферансє власного номера. Він весь час намагався подолати прірву між сценою і залою з глядачами, через яку вже й так був перекинutий місток завдяки словесному двобосві з молодим рибалкою, наполегливо запрошуваючи на сцену представників публіки і сам спускається вниз дерев'яними східцями, щоб увійти в контакт із своїми глядачами,— мабуть, такий у нього був стиль, і це дуже подобалося дітям. Не знаю, чи сутички з окремими людьми входили в його систему, чи він затівав їх нена-вмисне, бо весь час був суворий і роздратований, але глядачі, принаймні простий люд, мабуть, вважали, що це належить до програми.

Після того, як Чіполла щось написав на дошці й прикрив написане аркушем паперу, він попросив, щоб двоє глядачів піднялися на сцену й допомогли йому в рахунках. Мовляв, це буде не важке завдання, навіть людина, пе дуже сильна в арифметиці, легко впорається з ним. Як звичайно, піхто не зголосився, а Чіполла остерігався зачіпати благородну публіку і звертався тільки до простолюду. Він вибрав двох

здорових хлопців із стоячих місць у глибині зали, почав підбадьорювати їх, гаптти за те, що вони стоять, витріщивши очі, й не хочуть прислужитися публіці, і врешті йому справді пощастило розворушити їх. Важко ступаючи, вони подалися наперед середнім проходом, піднялися східцями на сцену і, під гучні вигуки «Браво!» своїх товаришів, збентежено всміхаючись, стали біля дошки. Чіполла ще трохи пожартував з ними, похвалив їхню атлетичну статуру, їхні великі руки, піби створені для того, щоб зробити публіці послугу, задля якої їх викликано, потім дав одному з них крейду й звелів просто записувати цифри, які він йому називатиме. Та хлопець заявив, що не вміє писати.

— No so scrivere,— сказав він басом.

— I я також не вмію,— додав його товариш.

Бог його знає, чи вони казали правду, чи тільки глузували з Чіполли. В кожному разі, коли зала у відповідь на ці слова вибухнула веселим сміхом, кавальєре не приєднався до п'ного. Він був ображений і розгніваний. Він сів на плетений стілець посеред сцени, закинув ногу на ногу й закурив нову цигарку з тієї дешевої пачки; мабуть, йому було присміно закурити ще й тому, що він устиг випити другу чарку коньяку, поки недолугі помічники чвалали на сцену. Він знов, глибоко затягуючись, випускав дим крізь зуби і, погойдуючи ногою, суворо дивився повз веселих пестивців, попад головами публіки в порожнечу, як людина, що, здібавшись із чимось невимовно мерзепним, замикається в почутті власної гідності.

— Гальба,— сказав він холодно й зліспо.— Ідіть на свої місця! Кожен уміє писати в Італії, її велич песьмісна з відсталістю і темнотою. Це кепські жарти — зводити перед інтерпраціональною публікою наклепи на себе, які не тільки принижують нас самих, а й кидають тільки на наш уряд і на нашу країну. Якщо

Торре ді Венерс й справді найгірший закуток у нашій батьківщині, де збереглася темнота й примітивне невігластво, то я жалкую, що відвідав його, хоч, звичайно, й знав, що з багатьох поглядів йому далеко до Рима...

Його перебив юнак з нубійською зачіскою і з курткою через плече; видно, в ньому знов спалахнув бойовий запал, який був на короткий час пригас, і тепер він, піднявши голову, по-рицарському кинувся захищати рідне містечко.

— Годі! — вигукнув він.— Годі сміятися з Торре! Ми всі тутешні й не дозволимо глумитися з нашого міста перед чужоземцями. Та й ці хлопці — наші приятелі. Хоч вони й не вчені, зате чесніші, ніж дехто в цій залі, що так хвалиться Римом, ніби сам його заснував.

Чудово присадив штукаря, нічого не скажеш. Мабуть, хлопець і справді був гострий на язик. Усім сподобалась ця драматична сценка, хоч вона й відтягала початок запланованої програми. Словесний двобій завжди цікаво послухати. Одним просто весело, і вони трохи навіть злорадно втішаються тим, що самі лишилися збоку, інші почивають себе пригніченими і сквильзованими, і я їх дуже добре розумію, хоч цього разу мені здавалося, що все це до певної міри наперед погоджено, що обидва неписьменні телепні і навіть Джованотто, порозумівшись з актором, допомагають йому пожвавити виставу. Діти слухали з величезною насолодою. Вони нічого не розуміли, але від самої інтонації їм аж дух забивало. Он який він, цей вечір див, принаймні справжній італійський вечір! Усе їм здавалося чудовим.

Чіполла підвівся і перевальцем ступив два кроки до рампи.

— Гляньте-но,— сказав він із зловісною привітністю.— Давній знайомий! Хлопець, у якого що в голові, те й на язиці! — Він сказав: «*Sulla linguaccia*»,—

що дослівно означало «обкладений язик», і публіка зареготала.— Ідіть, друзі мої! — знов звернувся він до двох йолопів.— Досить з вас, мені треба взятися за цього рицаря честі, *con questo torregiano di Venere*, вартового на вежі Венери, що напевне сподівається солодкої винагороди за свою пильність...

— *Ah, non scherziamo!*¹ Поговорімо навпросте! — вигукнув юнак. Очі в нього бліснули, і він справді взявся за куртку, ніби хотів кинути її додолу і від слів перейти до діла.

Чіполлу не злякала його погроза. Адже, па відміну від нас, що занепокоєно перезиралися між собою, кавальєре мав справу з земляком, відчував під ногами рідний ґрунт. Його незворушний вигляд свідчив про цілковиту перевагу над супротивником. Усміхаючись і зневажливо киваючи головою на заводіяку, він звернувся до публіки, заклікав її бути свідком і разом з ним потішитися з задерикуватого супротивника, який так по-простацькому показує свій норов. А потім знов сталася дивна подія, що кинула зловісне світло на ту Чіполліну перевагу і якимось ганебним, незрозумілим способом обернула вояовничу сцену в дешевий фарс.

Чіполла ще трохи наблизився до юнака, якось особливо дивлячись йому в вічі. Він навіть почав спускатися в залу східцями, що були ліворуч від нас, але на півдорозі спинився. Тепер він стояв якраз навпроти вояовничого юнака, трохи вище за п'ого. В руці він тримав нагайку.

— Ти не скільки жартувати, синку,— сказав він.— Воно й зрозуміло, бо кожен бачить, що ти нездужаєш. Он який у тебе язик, зразу видно, що дуже болить живіт. Не можна йти на вечірню виставу, коли так погано себе почуваєш, та ти, я знаю, й сам ваگався,

---

¹ Ану годі жартувати! (*Італ.*)

чи не краще лягти в ліжко й поставити на живіт компрес. Дарма ти випив після обіду стільки білого вина, адже воно кисле, як оцет, тепер у тебе так коле в животі, що тобі хочеться скорчитися з болю. Нема чого соромитись. Тобі стане трохи легше, коли ти скорчишся.

Поки він проказував усе це словом із спокійною наполегливістю і якимось суворим співчуттям, очі його над підпухлими сльозовими мішками, спрямовані на юнака, ніби і поблякли, і спалахиули водночас — то були дуже дивні очі, і всі розуміли, що партнер Чіполли не може відірватися від них не з самої тільки чоловічої гордості. Па засмаглому обличчі юнака не лишилося й сліду від колишнього зухвалиства. Він дивився на кавальєре, роззявивши рота, всеміхаючись розгублено й жалісливо.

— Зігнися! — знов паказав Чіполла. — Що ти можеш ще вдіяти? Коли так болить, то треба зігнутися. Не будеш же ти опиратися природному, інстинктивному порухові тільки тому, що це я тобі раджу зробити його.

Юнак поволі підняв руки, скрестив їх, притис до живота, тіло його подалося вперед і почало згинатися все нижче й нижче, майже до самої землі, ноги вивернулися п'ятами назовні, коліна зійшлись докупи, він весь скорчився, — живе втілення безмежного болю. Чіполла на кілька секунд лишив його в цій позі, тоді коротко ляснув у повітрі нагайкою, перевальцем підійшов до столика й випив ще одну чарку коньяку.

— Il boit beaucoup¹, — зауважила позад нас якась дама.

Невже їй більше нічого не впало в око? Нам було не ясно, чи публіка зрозуміла, що тут відбувається. Юнак уже знов випростався і стояв, збентежено всемі-

¹ Він багато п'є (франц.).

хаючись, ніби й сам до пуття не збагнув, що з ним було. Всі напружено спостерігали цю сцену і заплескали в долоні, коли вона скінчилася, гукаючи то «Браво, Чіполло!», то «Браво, Джованотто!». Мабуть, глядачі не вважали, що в цій суперечці юнак зазнав поразки, а плескали йому, як акторові, що успішно зіграв роль страдника. І справді, він так виразно корчився з болю, піби справжній актор, що хоче справити враження на публіку з гальорки. Але я не певен, чи таку поведінку глядачів можна пояснити тільки їхнім почуттям такту, в якому мешканці півдня нас переважають, чи вони дійсно зрозуміли суть того, що відбувалося в залі.

Підкрішившиесь, кавальєре закурив нову цигарку. Тепер можна було знов перейти до арифметичного номера. Цього разу легко знайшовся глядач із задніх сидячих рядів, що згодився записувати на дощці цифри. Ми його також знали; те, що в залі було стільки знайомих облич, надавало виставі якоєсь інтимності. Це був молодий продавець із бакалійновочевої крамнички на головній вулиці, який не раз нас чудово обслуговував. Звіклив мати справу з цифрами, він спрітно орудував крейдою, поки Чіполла, спустившись униз, ходив перевальцем поміж рядами і збирав двозначні, тризначні й чотиризначні цифри, які йому довільно називали глядачі і які він зразу ж переказував молодому продавцеві, щоб той написав їх у стовпчик на дощці. Все це, ніби за взаємною мовчанкою згодою, було розраховане на мистецтво діалога, на жарт і ораторські віdstупи. Траплялося й таке, що артист звертався до чужоземців, які погано вміли рахувати по-італійському, і довго, з рицарською чесністю допомагав їм під стриманий сміх своїх земляків, яких він, у свою чергу, заганяв у глухий кут, вимагаючи, щоб вони перекладали названі цифри з англійської чи французької мови. Дехто називав

великі дати з історії Італії. Чіполла відразу підхоплював їх і висловлював свої патріотичні міркування з цього приводу. Хтось вигукнув: «Zero!»¹ — і кавальєре, дуже ображений, як завжди, коли хтось пробував поглузувати з нього, кинув через плече, що ця цифра менша за двозначну. Тоді якийсь інший жартун крикнув: «Нуль, нуль!» — і почувся веселий регіт, бо всі мешканці півдня люблять двозначні натяки. Лише кавальєре тримався з холодною гідністю, ніби засуджував цей жарт, хоч сам же й спровокував його; але, стиснувши плечима, він звелів записати й це число.

Коли в стовпчику набралося десь із п'ятнадцять різних чисел, Чіполла загадав, щоб публіка додала їх. Вправніші рахували в пам'яті, але можна було користуватися також олівцем і записником. Поки глядачі додавали числа, Чіполла сидів на стільці біля дошки, курив і корчив гримаси з самовдоволеною претензійністю каліки. Суму — п'ятизначне число — вирахували швидко. Хтось назвав її, ще хтось підтвердив, у третього вона трохи не збіглася, в четвертого знов була та сама. Чіполла підвівся, струсив з костюма попіл, підняв аркуш паперу в правому верхньому кутку дошки й показав, що під ним написано. Там стояло те саме число, щось близько мільйона. Він його написав раніше.

Подив і бурхливі оплески. Діти стороپіли. «Як він зробив це?» — допитувались вони. Ми їм сказали, що це трюк, який не так легко пояснити, на те ж цей чоловік і штукар. Тепер вони вже знали, що таке вечір трюків. Спершу в рибалки раптом почалася колька в животі, а тепер на дощі виявилась готова, наперед вирахувана сума,— це ж просто чудесно! Ми з тривогою переконувались, що хоч очі в них почervоніли з утоми, хоч годинник показував майже пів

---

¹ Нуль! (*Ital.*)

на одинадцяту, їх важко було б забрати звідси. Не обійшлося б без плачу. А ми ж бо добре розуміли, що цей горбань не показує ніяких штук, принаймні таких, де потрібна тільки спритність рук, і що вся ця вистава не для дітей. Знову ж таки я не знаю, що, власне, думала публіка, але навряд чи вона «довільно» називала цифри; може, хтось із запитуваних і міг запропонувати число, яке йому самому спало на думку, але загалом було ясно, що Чіполла підбирав собі людей і що весь процес додавання під тиском його волі був спрямований до визначеної наперед мети,— а проте його незвичайний хист до рахування викликав справжній захват, хоч усе інше, як не дивно, не спроявляло великого враження. А до всього ще й патріотизм Чіполли, його перебільшене почуття власної гідності; може, для земляків кавальєре це була рідна стихія, і вони радо вислухували його жарти, але сторонню людину вся ця мішаниця пригнічувала.

А втім, Чіполла сам дбав про те, щоб ці в кого, хто хоч трохи розумівся на цьому, не виникало піякого сумніву щодо природи його мистецтва,— правда, він не називав його прямо, точним терміном. Він, звичайно, говорив про нього, бо взагалі не замовкав ні па хвилину, але тільки загальними словами, самовпевненим, хвалькуватим тоном. Ще якийсь час він ішов утвореною стежкою, експериментував далі з числами, то ускладнюючи рахунки з допомогою інших арифметичних дій, то до краю спрощуючи їх, щоб показати, як це робиться. Часом він просто пропонував «угадувати» числа, які заздалегідь писав на аркуші паперу. Майже завжди ця штука вдавалася. Хтось заявив, що він, власне, хотів назвати інше число; але тієї миті кавальєре ляснув перед ним нагайкою, і в цього виходилося те, що потім виявилось написаним на дощці. Чіполла засміявся і стиснув плечима. Він прикидається, що його вражає здогадливість тих, хто йому називав

числа, але в його компліментах було стільки приинзивного глуму, що, мабуть, учасники Чіполлиних спроб не дуже були втішенні ними, хоч і всеміхалися у відповідь, приписуючи й собі якусь частину успіху. Мені здавалося, що артист не завоював прихильності публіки. Відчуvalася якась нехіть, навіть опір; але, крім того, що ввічливість наказувє стримувати такі почуття, на глядачів справляла враження майстерність Чіполли, його сувора впевненість; та й нагайка, по-мосму, теж немало сприяла тому, що бунт так і не вирвався назовні.

Після арифметичних номерів він дістав з кишенні дві колоди карт і перейшов до нових трюків. Наскільки я пам'ятаю, основний експеримент полягав у тому, що він не дивлячись вибирал з однієї колоди три карти, ховав їх у внутрішню кишеню сюртука, а потім пропонував кожному, хто хоче, витягти з другої колоди ті самі карти,— номер не завжди вдавався, інколи збігалися тільки дві карти, але здебільшого Чіполла з переможною міною показував свої три карти і стримано дякував за оплески, якими публіка винагороджувала його майстерність. Якийсь молодий італієць з гордим, тонким обличчям, що сидів у першому ряду праворуч від нас, теж захотів тягти карту, але заявив, що вибратиме їх тільки на свій власний розсуд, свідомо опираючись будь-якому впливові. Як Чіполла уявляє собі наслідок спроби за таких умов?

— Ви трохи утруднюєте мов завдання,— мовив кавальєре.— Але наслідок від вашого опору не зміниться. Є свобода, і є воля, але свободи волі немає, бо воля, яка прагне свободи, зійде в порожнечу. Ви можете або тягти карту, або не тягти. Але якщо зважитеся тягти, то це буде та карта, яка потрібна мені,— і тим певніше, чим дужче ви опиратиметесь.

Треба визнати, що ніякими іншими словами він би не зміг викликати такої непевності й збентеження

в душах глядачів, як цими. Непокірливий італієць хвилину нервово вагався, тоді витяг карту і зразу ж захотів переконатися, чи є така сама у Чіполли в кишенні.

— Як так? — здивувався Чіполла.— Навіщо ж переривати роботу посередині?

Але впертий італієць неодмінно хотів пегайної перевірки.

— E servito¹, — мовив штукар з не властивою для нього улесливою міною і показав свої три карти, складені віялом, навіть не глянувши на них. Крайня ліворуч була та сама, що й в італійця.

Оборонець свободи сердито сів під оплески публіки. Наскільки Чіполлі помагав природжений хист, а насکільки механічне штукарство і спритність рук, знав хіба сам чорт. У кожному разі, глядачі сприймали виставу як складну цілість, з величезною цікавістю і втіхою спостерігаючи рідкісне видовище і віддаючи належне незаперечній фаховій майстерності штукара. Поблизу від нас то тут, то там чути було схвальне: «*Lavora bene!*²» — і це свідчило про те, що об'єктивне почуття справедливості перемагало антипатію до артиста і мовчазний бунт.

Після цього останнього, неповного, зате ще разючішого, успіху Чіполла знов підкріпився коньяком. Він і справді «багато пив», і це справляло якесь неприємне враження. Та, видно, коньяком і цигарками він підтримував і відновлював свою духовну енергію, якої — він сам натякав на це — йому доводилось витрачати дуже багато. І справді, через якийсь час після підкріплення він марнів, млявішав, очі западалися ще глибше. Чарка коньяку щоразу підбадьорювала його, і, пускаючи з легень цілі струмені сірого диму, він

¹ До ваших послуг (італ.).

² Добра робота! (Італ.)

знов говорив жваво й зухвало. Я добре пам'ятаю, що після трюків з картами він перейшов до своєрідної гри, основою якої була надприродна чи підсвідома здатність людської натури бачити приховане, «магнетична» передача думок, одне слово, примітивна форма ясновидіння. Забув тільки, в якому саме порядку йшли номери. Та й не набридатиму вам спробою описати їх; всі ж бо знають ці вправи, кожен із нас колись брав у них участь, знаходив сковані речі, сліпо виконував складні дії, слухаючись вказівок, які недослідженими шляхами один організм посилає іншому. І кожен при цьому хитав головою, висловлював свої дрібні, зацікавлено-неважливі думки про нечисту двозначність і темну суть окультизму, який через людську природу своїх носіїв завжди опиняється в небезпеці, що до п'ого домішують трохи містифікації, а трохи шахрайства, яке йде з нею в парі і їй помагає,— не без того, що такий домішок кидатиме тінь на інші складові частини цієї сумнівної амальгами. Я лише кажу, що, звичайно, всі масштаби збільшуються і враження стає глибшим і різnobічнішим, коли керівником і головною дійовою особою цієї темної гри виступає така людина, як Чіполла. Він сидів у глибині сцени, спиною до публіки, й курив, поки десь у залі придумували йому завдання або, передаючи з рук у руки, ховали якусь річ, що її він мав спершу знайти, а тоді зробити з нею те, що йому наперед загадали. Далі відбувалося те, що й завжди на таких виставах: Чіполла спускався вниз, то невпевнено ступав кілька кроків, то зупинявся, немов прислухаючись, то раптом повертається у той бік, куди й повинен був іти; так блукаючи по залі, закинувши голову й простягнувшись вперед руку, другою рукою він тримався за втасманиченого в задум провідника, який хоч і пасивно йшов слідом за ним, але мав весь час зосереджувати свої думки на завданні, поставленому

Чіполлі. Наче помінялися ролі, струм пішов у зворотному напрямку, і артист, ані на хвилину не замовкаючи, звертав на це увагу глядачів. Тепер він, хто так довго наказував, накидав іншим свої бажання, став тією стороною, що улягала, корилася, слухалась; його воля була вилучена, і він мусив виконувати колективну волю, яка мовчки нависала в повітрі; але він наголошував на тому, що все це витікає з одного джерела. Мовляв, здатність зректися свого «я», стати знаряддям, слухатись беззастережно, в найглибшому розумінні цього слова,— тільки зворотний бік уміння хотіти й наказувати; власне, це та сама здатність: наказ і послух нерозривно зв'язані, ґрунтуються на одному принципі — хто вміє слухатись, той уміє й наказувати, і навпаки: одна ідея містить у собі й другу, як ідея народу й вождя; але його, Чіполліне, завдання — тяжке й виснажливе, це завдання керівника й виконавця, в якому воля стає покорою, а покора — волею, бо вони обидві зродилися в його душі, і воля, і покора, того йому доводиться так тяжко. Він часто й наполегливо наголошував на тому, що йому доводиться страшенно тяжко; мабуть, хотів пояснити цим свою потребу раз по раз підкріплятися чаркою конъяку.

Він ішов навмання, мов сновида, якого вела й підштовхувала таємна воля присутніх. Витягши оздоблену камінцями шпильку з черевичка однієї англійки, куди її перед тим сковали, він поніс її, зупиняючись і знов рушаючи далі, до іншої дами — це була синьйора Анджольєрі,— став навколошки і вручив їй шпильку з словами, які глядачі задумали наперед, звичайними в такому випадку словами, які, проте, нелегко було вгадати, бо задум полягав у тому, що їх треба було сказати по-французькому. «Прийміть цей дарунок на знак моєї пошани!» — мав сказати він, і нам здавалося, що в цій важкій умові ховався лихий на-

мір, що в ній виявилось протиріччя між прагненням публіки побачити щасливий кінець цікавого номера і бажанням, щоб зарозумілий штукар зазнав поразки. Чудно було дивитися, як Чіполла стояв навколошки перед мадам Анджольєрі і мучився над задуманою фразою, починаючи її і сяк і так.

— Я повинен щось сказати! — вигукував він.— І навіть чітко уявляю, що саме. А разом з тим знаю, що слова будуть не ті, коли я їх вимовлю. Тільки не допомагайте мені! Не давайте ніякого знаку! — просив він, хоч, безперечно, саме на це й сподівався...— Pensez très fort!¹ — вигукнув раптом він кепською французькою мовою і зразу ж сказав потрібну фразу, щоправда, по-італійському, але останнє, основне слово все-таки зненацька вимовив французькою мовою, мабуть, зовсім йому незвичною: сказав не «venerazione», а «vénération» з неможливим носовим звуком на кінці.

Після того як Чіполла знайшов шпильку, вгадав її власницю й став перед нею навколошки, цей частковий успіх справив таке враження, якого, мабуть, не справила б навіть цілковита перемога, і публіка вингеродила його бурхливими оплесками.

Чіполла підвівся і витер з лоба піт. Ви розумієте, що, розповідаючи про шпильку, я навів тільки один приклад його праці, який мені найдужче запам'ятався. Але Чіполла кілька разів міняв свій основний трюк, гаючи на це багато часу, і щоразу вплітав у нього нові, дотепні імпровізації, яким сприяв його безперервний контакт з публікою. Найдужче, здавалося, зачарувала його панна господиня: вона надихала його на дивовижні відкриття.

— Від мене не сковалося, син'йоро,— сказав він їй,— що у вашому житті були особливі, великі події. Той, хто вміє бачити, зразу помітить над вашим чудес-

---

¹ Думайте напруженіше! (*Франц.*)

пим чолом сяйво, що в минулому, коли я не помиляюся, було ще яскравіше, ніж тепер, сяйво, яке поволі пригасає... Не підказуйте мені! Жодного слова! Поряд з вами сидить ваш чоловік, правда ж? — звернувся він до мовчазного пана Анджольєрі. — Ви чоловік цієї дами, і можна тільки позаздрити вашому щастю. Але в це щастя вриваються спогади... величні спогади... Минуле, здається мені, відіграє у вашому житті, синьйоро, неабияку роль. Ви знали короля... Чи не зустрічався колись на вашому життєвому шляху король?

— Не зовсім так,— ледь чутно мовила добра фея наших супів, і її золотаво-карі очі спалахнули на аристократично-блідому обличчі.

— Не зовсім так? Ні, не король, я сказав це тільки взагалі, приблизно. Не король, не князь, а все ж таки князь, король у високому царстві духа. Великий митець, і ви колись поряд з ним... Ви хочете заперечити мені й не можете, не маєте рішучості, бо я наполовину вгадав. Так! То була велика, відома на весь світ *артистка*, — її приязнь скрашувала вашу ранню молодість, а священна пам'ять про неї визначає і осявас ціле ваше життя... Ім'я? Чи ж треба називати вам це ім'я, слава якого давно вже злилася із славою батьківщини, так само безсмертна у віках? Елеонора Дузе,— закінчив він тихо й урочисто.

Маленька жінка зіщулилась, переможена його прозірливістю. Оплески вилилися мало не в національну демонстрацію. Майже кожен у залі, а найперше по-жильці вілли «Елеонора», знали про почесне минуле пані Анджольєрі, а тому й могли оцінити інтуїцію кавальєре. От тільки виникало питання, чи не була ця історія відома йому наперед, адже він міг почути про неї зразу після приїзду в Торре, під час першого, професійного ознайомлення з містечком... Але в мене немає ніяких причин раціоналістично сумніватися

в його хистові, що на наших очах став для нього фатальним...

Поки що оголосили антракт, і наш володар зник зі сцени. Признаюся, що майже від самого початку своєї розповіді я боявся дійти до цього місця. Вгадати людські думки взагалі неважко, а тут і поготів. Ви, звичайно, спітаєте мене, чому ж ми нарешті не пішли, і я не зумію вам відповісти. Я сам не знаю чому і не можу знайти для себе ніякого віправдання. Вже напевне був початок дванадцятої, а може й більше. Діти поснули. Остання серія трюків набридла їм, і природі легко було вступити в свої права. Вони заснули в нас на колінах — дівчинка в мене, а хлопчик у матері. З одного боку, ми втішали себе тим, що все-таки вони сплять, але з другого, це мало нагадати нам, що час пожаліти дітей і покласти їх у ліжко. Запевняю вас, ми хотіли послухатись цього зворушливого нагадування, щиро хотіли. Ми збудили бідолах і сказали їм, що довше сидіти вже не можна, та вони, тільки-но отямились зі сну, почали благати нас лишитися, а ви ж знаєте, що забрати дітей від якоїсь розваги, не дочекавшись її кінця, можна тільки силоміць, ніякі слова на них не подіють. Ім так гарно в чарівника, жалібно казали вони, і невідомо ж, що буде далі, треба почекати хоч до кінця антракту, побачити, з чого він почне, а тим часом вони трохи посплять, аби тільки не йти додому, не лягати в ліжко, поки не скінчиться цей чудесний вечір.

Ми поступилися, сподіваючись, що затримаємося ненадовго, лише на кілька хвилин. Вибачити нашу поступку неможливо і пояснити так само. Може, нам здавалося, що коли вже ми сказали «а», зробили помилку, привівши сюди дітей, то мусимо сказати й «б»? Я вважаю, що це пояснення недостатнє. Може, нам самим було цікаво? І так і ні, наші почуття до кавальєре Чіполли були вкрай суперечливі, але, якщо

не помиляюся, такі вони були і в усіх глядачів, а проте ніхто не йшов додому. Може, ми піддалися чарам цього чоловіка, що таким дивним способом заробляв свій хліб, чарам, що виходили від нього навіть поза програмою, в перервах між номерами, і паралізували нашу рішучість? З таким же успіхом можна було сказати, що ми лишилися просто з цікавості. Хотілося знати, як закінчиться цей вечір, що так дивно почався, а крім того, Чіполла, йдучи зі сцени, оголосив нам, що його запаси далеко не вичерпані і нас чекають ще цікавіші номери.

Але все це не те, чи, інакше сказати, це ще не все. На запитання, чому ми тепер не пішли звідси, найкраще було б відповісти тими самими словами, що й на інше: чому ми раніше не поїхали з Торре. Помоєму, це одне запитання, і, щоб не завдавати собі клопоту, я міг би просто сказати, що вже відповідав на нього. Тут панував той самий дивний, напруженій, тривожно-принизливий, гнітючий настрій, що й усюди в Торре; скажу навіть більше: в цій залі, наче у фокусі, зосередилася та напруженість, той дивний неспокій, що ним була ніби заряджена тутешня атмосфера, і чоловік, на якого ми очікували, здавався нам втіленням усього цього; і оскільки ми не покинули Торре, то не логічно було робити те саме в меншому масштабі — покидати виставу. Як хочете: приймайте це пояснення нашої нерішучості чи не приймайте, а кращого я просто не можу знайти.

Отже, почався десятихвилинний антракт, що розтягся майже на двадцять хвилин. Діти, захоплені нашою поблажливістю, вже не спали і знайшли собі розвагу. Вони знов почали звертатися до своїх знайомих із стоячих місць: до Антоніо, Гіскардо, до чоловіка, що видавав човни. Прикладвши долоні до рота, вони вигукували їм побажання, що їх перейняли від нас: «Хай

вам завтра ловиться рибка!», «Щоб були повні неводи!» Потім гукнули Mario, кельнерові з «Ексквізіто»: «Mario, una cioccolata e biscotti!»¹ Цього разу він звернув на них увагу і, всміхнувшись, відповів: «Subito!»² Потім ми не раз згадували цю його привітну, трохи неуважну, меланхолійну усмішку.

Так скінчився антракт, пролунав гонг, балочки стихли, публіка знов зосередила свою увагу на сцені, діти нетерпляче випросталися на стільцях, згорнувши на колінах руки. Під час антракту сцена стояла відкритою. Чіполла перевальцем вийшов з-за лаштунків і відразу, ніби конферансье, почав вести друге відділення своєї програми.

Дозвольте мені тепер зробити висновок: цей самовпевнений каліка виявився найсильнішим гіпнотизером в усіх, яких мені будь-коли доводилося бачити. Якщо він і напускав туману на публіку, видаючи себе за штукаря, то все це, певне, тільки для того, щоб обминути постанову поліції, яка суворо забороняла вправи з гіпнозом. Мабуть, в Італії узвичасне таке чисто формальне маскування, і поліція не дуже присіпується до нього або й зовсім мириться з ним. У кожному разі, Чіполла вже з перших своїх номерів практично майже не приховував справжньої суті свого мистецтва, а друге відділення програми було відверто присвячене тільки спеціальним вправам, демонстрації знеособлення людини й її корення її чужій волі, хоч він і далі прикривався своїм красномовством. У цілій низці смішних, цікавих приголомшливих номерів, які не скінчилися ще й опівночі, ми побачили все, що може дати ця природна, але загадкова царина людської душі,— від примітивного до моторошного; і за

¹ Маріо, шоколад з бісквітом! (*Ital.*)

² Зараз! (*Ital.*)

всіма химерними подробицями, то сміючись, то хитаючи головою, то ляскаючи себе по колінах чи плескаючи в долоні, стежила публіка, явно підкорена волі сильної особистості, хоч вона — так мені принаймні здавалося — внутрішньо й опиралася цьому своєрідному приниженню, якого кожному окремо і всім разом завдавали Чіполліні успіхи.

Дві речі відігравали головну роль у цих успіхах: чарка для підкріплення і нагайка з руків'ям у формі пазура. Перша була йому потрібна, щоб знов і знов викликати приплів демонічної сили, яка без коняка, видно, швидко вичерпувалась; це по-людському могло б викликати співчуття до Чіполли, якби не друга річ — той образливий символ влади, та в'юнка нагайка, під яку він зухвало підставляв нас усіх і через яку ми не спромагалися на тепліші почуття — здатні були тільки на подив і впертість підкорених. Чи йому бракувало тепліших почуттів? Чи він претендував ще й на нашу жалість? Хотів мати все? В моїй пам'яті закарбувалося його ревниве зауваження, сказане в найвідповідальнішу хвилину, під час вправи з одним юнаком, який зголосився бути його об'єктом і відразу показав свою особливу скильність піддаватись його волі. Торкаючись руками юнака і дмухаючи на нього, Чіполла довів його до каталептичного стану: той поринув у такий глибокий сон, що просто задерев'янів, і кавальєре не тільки поклав його потилицею й ногами па спинки двох стільців, а ще й сам сів на нього, і заціпніле тіло не прогнулося. Та потворна постать у сюртуці верхи на закляклому тілі справляла моторошне, огидне враження, і публіка, уявивши собі, які муки має терпіти жертва цих «наукових» розваг, широко пожаліла її.

— Poveretto! Бідолаха! — загукали добродушні голоси.

— «Poveretto! — гірко перекривив їх Чіполла.— Не на ту адресу ви висловлюєте свої співчуття, панове! Sono io il poveretto! ¹ Я терплю всі муки.

Ми вислухали догану. Добре, хай так, хай навіть він на собі несе весь тягар цієї розваги, мучиться уявною колькою, від якої так жалісливо корчився Джованотто. Але ми не могли не вірити своїм очам, і ніхто з нас не захотів би крикнути «роveretto» людині, яка страждала для того, щоб принизити інших.

Я забіг наперед, зовсім порушивши послідовність номерів. У мене в пам'яті ще й тепер живуть спогади про мученицькі подвиги кавальєре, тільки я вже забув їхню черговість; а втім, це й не має значення. Знаю лише, що довгі, складні вправи, найцікавіші для публіки, на мене справили менше враження, ніж деякі короткі й незначні. Диво з хлощем-лавкою я згадав тільки тому, що воно пов'язане з доганою, яку нам довелося вислухати від Чіполли. Ще нецікавішим був для мене номер з літньою дамою, якій Чіполла навіяв, ніби вона подорожує по Індії і яка заснула на стільці, жвано розповідаючи крізь сон про свої пригоди на морі й на суходолі; мені здався куди химернішим і дивовижнішим випадок після антракту, коли високий, кремезний чоловік, схожий на військового, не міг підняти руку лише тому, що горбань, ляскнувши нагайкою, запевнив його, нібито він уже й не зможе її підняти. Я й досі бачу перед собою обличчя того вусатого, показного colonnello ², — зціпивши зуби, збентежено всеміхаючись, він марно боровся за втрачену свободу рухів. Який конфуз! Він, видно, хотів, та не міг; але насправді не міг хотіти, бо це був той параліч волі, який відбирає свободу і який наш приборкувач глузливо провіщав юнакові з Рима.

---

¹ Це я бідолаха! (*Італ.*)

² Полковника (*італ.*).

Тим більше я не можу забути фантастичну, зворушливо-смішну сценку з мадам Анджольєрі; мабуть, кавальєре з першого ж погляду, яким він безцеремонно обвів залу, вгадав, що її тендітна натура не зможе опиратися його чарам. Тільки силою своєї волі він буквально підняв її з стільця, вивів з ряду, в якому вона сиділа, й поманив за собою; до того ж щоб виставити в ще яскравішому світлі своє мистецтво, звелів панові Анджольєрі гукати дружину, ніби хотів, щоб той кинув на терези свої права, самий факт свого існування і своїм голосом збудив у душі синьйори все те, що могло оборонити її доброочесність від лихих чарів. Та якими даремними виявилися всі ті заходи! Чіполла здалеку ляснув нагайкою, і той ляск так подіяв на нашу господиню, що вона, здригнувшись усім тілом, звернула погляд на артиста.

— Софоніє! — вже тоді вигукнув пан Анджольєрі (ми й не знали, що пані Анджольєрі звать Софонією), і вигукувати було чого, бо кожен бачив небезпеку: його дружина так і прикипіла очима до проклятого кавальєре, а той, перекинувши нагайку через руку, простягнув до неї довгі, жовті пальці й почав манити її за собою, крок за кроком відступаючи назад. Тоді мадам Анджольєрі, смертельно бліда, підвелається, повернулася всім тілом до заклинача й ніби попливла за ним. Страшне, фатальне видовище! Немов сновида, ледь піднявши гарні руки й притиснувши лікті до тіла, наче не відриваючи ніг одну від одної, вона повільно полинула за спокусником, що вабив її за собою...

— Гукайте ж її, добродію, гукайте! — нагадував горбань.

І пан Анджольєрі крикнув кволим голосом:

— Софоніє!

Ох, він ще не раз гукав її, приставивши одну руку трубочкою до уст, а другою махаючи дружині, навіть

підвісся, бо пані Анджольєрі все далі відпливала од нього, та жалюгідний голос любові й обов'язку безсило завмирав за спиною в пропащої, і вона, зачарована й оглушенна, на порух Чіполліних пальців печутно й легко, мов сновида, линула до дверей. Складалося тверде враження, що вона ладна йти за своїм володарем, якщо він того забажає, хоч і на край світу.

— *Accidente!*¹ — перелякано вигукнув пан Анджольєрі і схопився з місця, коли вони вже були біля самих дверей.

Але тієї миті кавальєре, ніби відмовившись від лаврів переможця, урвав номер.

— Досить, синьйоро, дякую вам,— мовив він своїй дамі, що наче впала з неба на землю, і з галантністю комедіанта запропонував їй руку, щоб відвести її назад до пана Анджольєрі.— Добродію,— сказав він, уклонившись,— ось ваша дружина! З глибокою пошаною вручаю її вам цілою і неушкодженою. На вас як на чоловіка лягає величезна відповідальність за цей скарб, що належить тільки вам, тож будьте ще пильніші, пам'ятаючи, що є сила могутніша, ніж розум і добродетель, і та сила тільки в окремих, виняткових випадках здатна на великудуше зрешення!

Бідолашний пан Анджольєрі, мовчазний і лисий, він навряд чи зміг би вберегти своє щастя й не від такої демонічної сили, як та, що тепер до жаху додала їй глум. Бундючний, самовдоволений, кавальєре повернувся на сцену під оплески публіки, що з подвійною силою винагородила його красномовність. Якщо не помилляюся, саме після цієї перемоги авторитет його піднявся настільки, що він міг примусити публіку танцювати, так, танцювати в буквальному значенні цього слова. Тепер глядачів опанувала якась розпуста,

---

¹ Біда! (*Італ.*)

вони пібі сп'яніли, як бувас пізньої ночі, втратили владу над своїми почуттями, здатність критично оцінювати вплив цього неприємного чоловіка і тверезо опиратися йому. Щоправда, Чіполлі довелось ще тяжко боротися за цілковиту владу над залою, бо її підважувала впертість молодого римлянина; його моральна стійкість давала публіці небезпечний приклад. А кавальєре дуже добре розумів, яке значення має приклад; тому він вибрав для нападу найвразливіше місце свого супротивника — зали з глядачами — і примусив розпочати танцювальну оргію того самого хворобливого і схильного до знеосаблення юнака, якого вже перед тим обернув був на живу дошку. Тільки-но кавальєре кидав погляд на цього юнака, як він, наче громом ударений, відхиляв назад груди і, виструнчившись, упадав у якийсь вояцький сомнамбулізм; зразу було видно, що він ладен виконати будь-який наказ. Він, певне, любив коритися і радий був позбутися свого жалюгідного «я», бо раз по раз зголошувався на роль піддослідного і, мабуть, вважав за честь для себе стати взірцем цілковитого знеосаблення і втрати волі. Тепер він також подався на сцену і, тільки-но кавальєре ляслув нагайкою, на його наказ почав робити різні па, тобто в якомусь блаженному екстазі, заплющивши очі й похитуючи головою, вимахувати на всі боки руками й ногами.

Видно, танцювати було приємно, бо скоро в Чіполлі знайшлося поповнення: ще двоє юнаків, один у простому костюмі і один гарно вбраний, піднялися на сцену і почали робити те саме, що й перший танцюрист. Аж ось знов подав голос добродій з Рима: він уперто запитав, чи береться кавальєре навчити його танецю навіть проти його волі.

— Навіть проти вашої волі,— відповів Чіполла таким тоном, що я його ніколи не забуду. Мені ще

ї досі вчуваються ті зловісні слова: «Anche se non vuole».

І почався двобій. Чіполла найперше підкріпився чаркою і закурив нову цигарку, тоді поставив римлянина в середньому проході обличчям до дверей, а сам спинився недалеко позад нього, ляснув нагайкою і наказав:

— Balla! ¹

Супротивник навіть не ворухнувся.

— Balla! — вигукнув кавальєре ще рішучіше і ляснув нагайкою.

Ми побачили, як у юнака сіпнулася під коміром шия, як зігнулася в суглобах одна рука і одна нога повернулася п'ятою назовні. Довгий час все обмежувалося тільки цими рухами: юнак на мить конвульсивно здригався, тоді знов завмирав. Кожному було видно, що в цьому випадку Чіполлі доведеться подолати твердий намір не піддатися, героїчний опір; цей мужній юнак хотів оборонити честь людського роду, він корчився, але не танцював, спроба так затяглася, що кавальєре мусив ділити свою увагу — подеколи він обертається до танцюристів, які стрибали на сцені, і ляскав нагайкою, щоб вони не вийшли з покори, а тим часом пояснював залі, що хоч скільки б ті біснуваті витанцювали, вони не стомляться, бо ж, властиво, це він танцює замість них. Потім знову впивався гострими очима в потилицю римлянина, штурмував далі фортецю, що загрожувала його пануванню.

Публіка спостерігала, як та фортеця хиталася від ненастаних ударів і вигуків, спостерігала з діловитим зацікавленням, до якого домішувався щирій жаль і жорстока зловтіха. Наскільки я зрозумів, римлянин програв через те, що стояв на позиції цілковитого защерчення. Видно, самого тільки небажання замало,

---

¹ Танцюй! (Італ.)

щоб надати нам духовної сили; надовго ми не заповнимо життя тим, що не хотішимо чогось робити; не хотіти чогось і взагалі нічого вже не хотіти, а все ж виконувати необхідне — мабуть, надто близькі поняття, щоб від них не постраждала ідея свободи; саме до цього вели ті фрази, що їх кавальєре виголошував між лясканням нагайки і наказами; він поєднував складні психологічні способи впливу з професійними, які тримав у таємниці.

— Balla! — вигукував він.— Навіщо так мучитись? I це насильство над собою ти називаєш свободою? Una ballatina!¹ Твої руки й ноги самі пориваються в танок. Як було б присмно дати їм волю! Ага, ти вже танцюєш! Це для тебе вже не боротьба, а пасолода!

І справді, корчі й конвульсії здолали нарешті тіло впертого юнака, він підняв руки, зігнув коліна, розслабив усі суглоби, підстрибнув, затанцював, і так, під оплески глядачів, кавальєре вивів його на сцену до інших маріонеток. Коли переможений опинився на підвищені, всі побачили його обличчя. Він широко усміхався, примруживши очі, наче й справді відчував насолоду. Все-таки це була якась втіха: бачити, що тепер йому, певне, набагато краще, ніж під час гордині...

Можна сказати, що падіння римлянина стало вирішальною подією на вечорі. Кригу проламано. Чіполла досяг найвищого тріумфу; берло Цірцеї, ця в'юнка шкіряна нагайка з руків'ям у формі пазура, запанувала над усією залою. На той час,— а було вже, мабуть, далеко за північ,— на маленькій сцені танцювало десь із вісім чи десять осіб, та й у залі глядачі хто як відповідали на ті танці; одна зубата представниця англо-саксонської раси в пенсне без наказу

---

¹ Один танок! (*Італ.*)

маestro підвелася з місця і почала витанцювати в середньому проході тарантелу. Тим часом Чіполла, недбало розсівшись на плетеному стільці з лівого боку від сцени, курив цигарку й зухвало пускав дим крізь свої огидні зуби. Притупуючи ногою або й глузливо стискаючи плечима, він дивився на охоплену шалом залу і час від часу, не обертаючись, ляскав нагайкою перед тим танцювальником, що хотів уже стати. Діти, хоч як було пізно, ще не спали. Мені соромно згадувати про це. Тут не було нічого доброго, принаймні для дітей, і пояснити, чому ми їх і досі не забрали звідси, можна тільки тим, що нас на ту пору опанував загальний настрій. Тепер нам стало все байдуже. Хвалити бога, що вони хоч не розуміли двозначності цієї розваги. Вони в своїй невинності без кінця захоплювалися незвичайною подією, таким видовиськом, вечором чарівника! Інколи вони на кілька хвилин засинали в нас на колінах, а прокинувшись з рум'яними щоками й сонними очима, щиро сміялися з тих людей, що з наказу Чіполли вистрибували по сцені. Вони не сподівалися, що тут буде так весело, і радісно аплодували невправними рученятами щоразу, коли в залі лунали оплески. А коли Чіполла поманив їхнього приятеля Mario, Mario з «Ексквізіто», — і поманив саме так, як на малюнку в книжці, згинаючи і розгинаючи вказівного пальця, якого він тримав перед носом, — вони в захваті аж застрибали на своїх стільцях.

Mario послухався. Я ще й досі бачу, як він підіймається східцями до кавальєре, що й далі химерно манить його пальцем. На мить хлопець завагався, я добре пригадую. Цілий вечір він, скрестивши руки або засунувши їх у кишені, стояв біля дерев'яної колони ліворуч від нас, коло Джованотто з вояовничую зачіскою, і, наскільки ми помічали, уважно, але не дуже весело спостерігав за сценою, навряд чи

добре розуміючи, що там відбувалося. Він був явно незадоволений, що наприкінці ще й його залучено до участі у виставі. А проте зрозуміло, що коли Чіполла поманив його, він скорився. Така вже в нього була професійна звичка; а крім того, мабуть, психологічно не могло статися, щоб такий простий хлопець, як він, не послухався Чіполли, людини, що того вечора, окрілена успіхом, панувала над усіма. Хоч-не-хоч Marіо відірвався від колони, подякував тим, що стояли спереду і, озирнувшись, дали йому дорогу, і піднявся на сцену з недовірливою усмішкою на товстих губах.

Уявіть собі кремезного хлопця років двадцяти, коротко підстриженого, з низьким лобом і важкими повіками над туманно-сірими, з зеленим і жовтим полиском очима. Я добре знаю, які в нього очі, бо ми часто розмовляли з ним. Верхня частина обличчя з плескатим носом у ластовинні якось відступала в тінь перед нижньою, з товстими губами, між якими, коли він розмовляв, видніли вологі зуби; ті віддуті губи й імлисті очі надавали його обличчю виразу наївної меланхолії, через що ми й симпатизували Marіо. Зовнішність його зовсім не здавалася простацькою, на самперед завдяки вузеньким, гарним рукам, аристократичним навіть для жителя півдня,— присмно, коли тебе обслуговують такі руки.

Ми його знали як людину, але незнайомі були особисто, коли можна так сказати. Ми бачили його майже щодня, і нам подобалась його мрійливість і те, як він часом задумувався й забував про все на світі, а потім квапився послужливістю загладити свою провину. Він тримався поважно, не похмуро, але й не улесливо, усміхаючись хіба що до дітей, без робленої люб'язності,— швидше, він навіть не пробував бути люб'язним, бо не сподівався, що комусь сподобається. В кожному разі, ми б його однаково запам'ятали, тому що інколи незначні дорожні зустрічі лишаються

в пам'яті надовше, ніж значні. Про його життя ми знали тільки те, що батько в нього — дрібний писар у муніципалітеті, а мати — праля.

Біла кельнерська куртка більше йому личила, ніж вилиннялий костюм із тонкої смугастої тканини, в якуму він прийшов на вечір; комірця в нього не було, зате він обмотав шию шовковою хусткою вогністого кольору, сховавши її кінці під піджак. Він підійшов до Чіполли, але той не переставав манити його зігнутим перед носом пальцем, і Mario підступив ще ближче, до самого стільця, опинившись якраз проти ніг кавальєре, після чого той, розставивши лікті, схопив його, повернув обличчям до публіки і зміряв з голови до ніг зневажливим, владним і веселим поглядом.

— Як це так, *ragazzo mio*?¹ — мовив він. — Ми так пізно знайомимося? А втім, повір мені, що я давно тебе знаю... Авжеж, ти зразу впав мені в око, і я перевонався в твоїх чудових здібностях. Як же це я міг знов забути про тебе? Але всього не втримаєш у пам'яті... Скажи ж бо мені, як тебе звати? Мені треба знати тільки твое ім'я.

— Мене звати Mario,— тихо відповів юнак.

— Ага, Mario! Чудово! Гарне ім'я, дуже поширене. І до того ж давнє, одне з тих, що нагадують про геройчні традиції нашої батьківщини. Браво! *Salve!*² — І, випнувши криве плече, Чіполла привітав його простягеною навскоси рукою з долонею догори, як віталися стародавні римляни. Мабуть, він був уже трохи п'янний, та це й не дивно; але говорив він, як і досі, дуже чітко й плавно, хоч тепер і в його інтонації, і в поведінці з'явилося щось схоже на пересиченість турецького паші, якась вередливість і пиха.

¹ Хлопче мій? (*Італ.*)

² Вітаю! (*Лат.*)

— Отже, любий Маріо,— повів він далі,— добре, що ти сьогодні прийшов, та ще й обмотав шию такою гарною хусткою, вона тобі страх як личить, мало котра з дівчат, чарівних дівчат Торре ді Венере, встоїть перед нею...

Від стіни, звідти, де ще недавно стояв Маріо, почувся сміх — це Джованотто звойовичною зачіскою, з курткою, перекинутою через плече, зареготав безцеремонно й глузливо.

Мені здалося, що Маріо стиснув плечима. В кожному разі, він здригнувся. А може, тим рухом він хотів приховати свої справжні почуття, показати, що йому байдуже і до хустки, і до чарівних дівчат.

Кавальєре мигцем глянув униз.

— Не будемо звертати на нього уваги,— сказав він.— Мабуть, він заздрить, що твоя хустка подобається дівчатам, а може, й тому, що ми з тобою так приязно розмовляємо тут, на сцені... Коли він хоче, я нагадаю йому кольку. Мені не важко. Але скажи мені, Маріо: сьогодні ввечері ти розважаєшся... А вдень працюєш у галантерейній крамниці?

— У кав'ярні,— поправив його юнак.

— Тобто в кав'ярні! Ось і Чіполла раз дав маху. Ти *cameriere*¹, виночерпій, Ганімед, це мені подобається, ще одна загадка про старовину. *Salviette!*² — І, на радість публіки, Чіполла знов стародавнім римським способом привітав Маріо.

Маріо також усміхнувся.

— Але раніше я був якийсь час продавцем у Порто Клементе,— додав він, наче виправдуючись. У його словах було чисто людське бажання помогти ясновидцеві, дати йому провідну нитку.

— Так, так! У галантерейній крамничці!

¹ Кельнер (*італ.*).

² Вітаю тебе! (*Італ.*)

— Там продавалися гребінці й щітки,— ухильно відповів Mario.

— Хіба я не казав, що ти не завжди був Ганімедом з серветкою на руці? Коли Чіполла й дасть маху, однаково на нього можна покластися. Скажи, ти мені віриш?

Mario зробив якийсь непевний жест.

— Це половинчастиа відповідь,— мовив Чіполла.— Мабуть, нелегко здобути твоє довір'я. Навіть мені, як я бачу, доведеться важко. Твоє обличчя замкнуте, на ньому лежить печать смутку, *un tratto di malinconia*...¹ Скажи мені,— з цими словами він схопив Mario за руку,— ти чимось журишся?

— No, signore!² — відповів Mario швидко і впевнено.

— Hi, ти чимось журишся,— наполягав штукар, владно відкидаючи ту його впевненість.— Хіба я міг цього не помітити? Не пробуй обдурити Чіполлу! Звичайно, винні дівчата, швидше, одна дівчина. Ти журишся через кохання.

Mario рішуче похитав головою. Тісі миті біля нас знов почувся глузливий регіт Джованотто. Кавальєре прислухався. Погляд його блукав десь по залі, але сміх він вислухав уважно, а тоді, як уже раз чи двічі під час розмови з Mario, ляскнув через плече нагайкою, щоб підбадьорити своїх маріонеток на сцені. Але тут його партнер мало не втік: здригнувшись, він раптом обернувсь і кинувся до східців. Навколо очей у нього виступили червоні плями. Чіполла ледве встиг затримати його.

— Стривай! — гукнув він.— От тобі й маєш! Ти хочеш утекти, Ганімеде, в найкращу хвилину, чи майже в найкращу! Почекай, і я тобі обіцяю диво. Обіцяю

¹ Слід меланхолії (*італ.*).

² Hi, синьйоре! (*Італ.*)

переконати тебе, що ти журишся надаремно. Твоя дівчина,— її тут усі знають,— вона... як же її звати? Страйвай-но! Я прочитав її ім'я в твоїх очах, воно круитьсь в мене на язиці, та й тобі самому кортить його сказати...

— Сільвестра! — гукнув знизу Джованотто.

Кавальєре й оком не змігнув.

— Бувають же такі нахаби,— зауважив він, навіть не глянувши в залу і звертаючись тільки до Маріо.— Бувають такі крикливі півні, що співають, коли треба й коли не треба. Він вихопив у нас із тобою ім'я просто з уст, та ще, певне, й гадає, ледащо, ніби має на це якесь особливе право. Та хай, навіщо він нам! Але признайся: Сільвестра, твоя Сільвестра — чудова дівчина, правда ж? Справжній скарб! Серце завмирає, коли бачиш, як вона йде, дихає, сміється, така вона гарна. А її повні руки, коли вона пере і, стріпнувшись головою, відкидає з чола кучері? Ангел небесний!

Маріо вступився в чарівника, витягнувши голову. Він наче забув, що стоїть на сцені і його бачить публіка. Червоні плями збільшилися, ніби він підмалював очі. Я рідко таке бачив. Його товсті губи були ледь розтулені.

— Той ангел журиТЬ тебе,— вів далі Чіполла,— чи, швидше, ти журишся за ним... Це різні речі, любий мій, повір мені, зовсім різні речі! В коханні завжди бувають непорозуміння, можна навіть сказати, що ніхто стільки не свариться, як закохані. Ти, певне, подумаєш: що знає про кохання цей Чіполла із своєю маленькою фізичною вадою? Помиляєшся, він знає про нього багато чого, він глибоко проник у таємниці кохання, і до його думок варто прислухатись. Та облишмо Чіполлу, зовсім забудьмо про нього і вернімося до Сільвестри, до твоєї чарівної Сільвестри! Що? Невже вона віддає перевагу якомусь крикливому півневі, і він сміється, а тебе плач бере? Проміняти на

когось іншого тебе, такого щирого, симпатичного хлопця? Нізащо, і ми знаємо це, Чіполла і вона. Коли я ставлю себе на її місце і мені доводиться вибирати між таким просмоленим телепнем, як він, соленою рибиною, морською черепахою, і Mario, рицарем серветки, що спілкується з вищими колами, вправно подає чужоземцям напої і палко, щиро кохає мене, то присягаюся, моєму серцю не важко зробити вибір, я добре знаю, кому подарувати серце, кому я вже дав-но, червоніючи, подарувала його. Час уже тобі самому побачити це й зрозуміти, мій вибранець! Час тобі побачити й пізнати мене, Mario, коханий мій... Скажи, хто я?

Гидко було дивитися, як облудник чепурився, кокетливо поводив кривими плечима, пускав припухлі очі під лоба й щирив щербаті зуби в солодкій усмішці... Ох, та що сталося від цих облесливих слів з нашим Mario? Важко мені розповідати про це, так само, як і тоді, важко було дивитися на те виявлення найпотаємніших його почуттів, на ту безнадійну, обманом уцасливлену пристрасть, виставлену напоказ публіці. Він стиснув руки й підніс їх до уст, плечі його ходили ходором — так важко, схвильовано він дихав. Видно, він не вірив своїм очам і вухам, забувши тільки про одне — що їм і справді не треба було вірити.

— Сільвестра! — в щирому захваті прошепотів він.

— Поцілуй мене! — сказав горбань.— Повір, я дозволяю тобі! Я кохаю тебе. Поцілуй мене сюди.— І, відставивши вбік лікоть і відстовбурчиваючи мізинець, він пальцем показав на свою щоку, біля самого рота.

Mario нахилився й поцілував його.

У залі запала мертвaтиша. То була дивна, моторошна, напружена мить — мить блаженства Mario. Ілюзія викликала в його серці почуття безмежного

щастя; та коли та прикра, неприємна сценка досягла свого апогею, коли губи Mario торкнулися облудно підставленого йому бридкового тіла, тиші порушив регіт Джованотто ліворуч від нас. А все ж таки в його реготі, брутальному й зловтішному, забринів, як мені здалося, й легкий жаль до обдуреного мрійника — відгомін того самого «roveretto», якому позаздрив чарівник і якого він хотів приточити до себе.

Та не встиг ще завмерти той сміх, як поцілований горбань ляснув нагайкою біля ніжки стільця, і Mario, прокинувшись, відсахнувся від нього. Він стояв, утупивши очима в порожнечу, всім тілом подавшись назад і притискаючи то одну, то другу руку до своїх споганених уст; раптом він ударив щиколотками себе по скронях, обернувшись і кинувся східцями вниз під оплески глядачів. Чіполла, склавши руки на колінах, глузливо стиснув плечима. Уже внизу Mario зненацька круто обернувся на бігу, скинув руку вгору, і крізь оплески й сміх прорвалося два короткі, оглушливі постріли.

Зразу ж стало тихо. Навіть танцюристи завмерли, спантеличено витріщивши очі. Чіполла склонився з стільця і простяг руки, наче хотів крикнути: «Стійте! Тихо! Всі геть від мене! Що це?» Та за мить уже важко осів на стільці, голова його впала на груди, а потім і сам він боком звалився додолу, та так і лішився лежати — нерухома, безладна купа одягу й кривих кісток.

Зчинилася неймовірна метушня. Дами трусилися й ховали обличчя на грудях у своїх супутників. Одні гукали, щоб хтось викликав лікаря й поліцію. Другі кинулися на сцену. Треті оточили Mario, щоб відібрати в нього зброю, вихопити з опущеної руки маленький тупоносий механізм, що навіть не скидався на справжній пістолет, ледь помітний ствол якого

доля спрямувала в ніким не передбачений, несподіваний бік.

Нарешті ми забрали дітей і повели до дверей, повз карабінерів, що поспішали до зали.

— Уже кінець? — допитувалися діти; вони хотіли впевнитись, що вже нічого не пропустять.

— Так, кінець,— підтвердили ми.

Жахливий, фатальний кінець. А все-таки він приніс визволення — так почував я тоді, так почуваю тепер і не можу інакше!

ПРИМІТКИ

Трістан

Стор. 18. *Трістан* — герой середньовічного французького «Роману про Трістана і Ізольду», в якому розповідається про трагічне кохання Ізольди, дружини корнуолльського короля, та його небожа і васала Трістана. За мотивами роману відомий німецький композитор Р. Вагнер написав оперу «Трістан і Ізольда». У переносному значенні Трістан та Ізольда — люди, охоплені високим, незборимим почуттям. У новелі Т. Манна ім'я Трістан щодо героя Шпінеля вжито в іронічному значенні.

Стор. 20. *Ампір* (від франц. *empire* — імперія) — стиль пізнього класицизму в архітектурі й мистецтві, що виник у Франції на початку XIX ст. Ампір відзначається чіткістю й монументальністю форм, орієнтацією на давньоримську декоративність.

Стор. 23. ...*прізвище якого звучало як назва благородного каменя...* — Гра слів, в основі якої лежить однакове звучання прізвища героя (Шпінель) і назва коштовного каменя (шпінель).

Стор. 47. *Світильник погас...* — Одна з ремінісценцій із опери Р. Вагнера «Трістан і Ізольда», арія Ізольди з другого акту. В цьому епізоді новели Т. Манн широко вдається до ремінісценцій з пазваної опери.

Стор. 48. *Брангена* — персонаж із опери «Трістан і Ізольда», служниця Ізольди. Тут мається на увазі арія Брангени з другого акту. *Солодка ноч! Вічна ноче*

кохання! — Ремінісценція з «Гімнів до ночі» німецького поета-романтика Ф. Новаліса (1772—1801), в яких перегукуються відповідні сцени «Трістана і Ізольди» Р. Вагнера. На це Т. Манн вказує у нарисі «Страждання і велич Ріхарда Вагнера». (Див.: Т. Манн, Собраніє сочинений, т. Х. М., стор. 143).

Тоніо Крегер

Стор. 65. ...*вотановим капелюхом і юпітеровою бордою...* — *Вотан* — верховне божество у стародавніх германців; *Юпітер* — головний бог у стародавніх римлян.

Стор. 71. ...*король плаче, бо маркіз обдурив його...* — Мається на увазі сцена із драми Ф. Шіллера «Дон Карлос», де король Філіпп II дізнається про справжні наміри й прагнення маркіза Пози (акт IV, ява 23).

Стор. 79. *Теодор Штурм* (1817—1888) — відомий німецький письменник-реаліст другої половини XIX ст., поет і прозаїк.

Стор. 81. «*Іммензее*» — відома новела Т. Штурма.

Стор. 94. ...*в основі своїй двозначний твір, як «Трістан і Ізольда»...* — Йдеться про музичну драму Р. Вагнера. *Горацио* — герой трагедії В. Шекспіра «Гамлет». Тут згадано його слова зі сцени на кладовищі (акт V, ява I).

Стор. 97. *Чезаре Борджа* — італійський політичний діяч XVI ст., що прославився своїми підступними вбивствами. Став популярним героєм у декадентській літературі «кінця століття», яка тяглась до «рафінованого, ексцентричного, сатанинського».

Стор. 98. *Кобольди* — в пімецьких народних казках — злі гірські духи, що стережуть скарби.

Стор. 101. *Кронборг* — замок, побудований датським королем Фрідріхом II у 70—80-х роках XVI ст. У цьому замку відбувається дія трагедії В. Шекспіра «Гамлет».

Стор. 114. ...згадав статтю одного славнозвісного французького письменника про космологічний і психологічний світогляд...— Очевидно, мається на увазі стаття А. Франса, вміщена в його книзі «Епікурів сад» (1894).

Стор. 117. «*Кінь*» — кінна статуя датського короля Крістіана V (1670—1699) в Копенгагені, її автор — французький скульптор А. С. Ламуре.

Стор. 129. *Дев'ята симфонія* — славетний твір Бетховена. «*Світ як воля і уявлення*» — основний твір німецького філософа-ідеаліста А. Шопенгауера, який справив сильне враження на молодого Т. Манца. «*Страшний суд*» — фреска Мікеланджело.

Стор. 131. *Аркадія* — область у стародавній Греції, за легендою — ідилічний край пастухів і поетів. Вживается в переносному значенні.

Стор. 133. ...та любов, про яку в святому письмі сказано...— Далі йде перифраз із «Першого послання до корінфян апостола Павла».

Смерть у Венеції

Стор. 146. *Ієратичні зображення* — обрядовий, священий скоропис, що виник у єгиптян з ієрогліфів для написання релігійних текстів. *Два апокаліптичні звірі* — звірі з «Апокаліпсису», однієї з книг «Нового завіту», яка містить «пророцтва» про «кінець світу».

Стор. 151. *Фрідріх Прусський* — король Пруссії Фрідріх II (1740—1786). В імперіалістичній Німеччині існував культ Фрідріха II як видатного полководця і

вольового володаря, наділеного надзвичайною витримкою. *Майя* — в релігійній філософії індусаму — ілюзія, омана, до якої нібито зводиться матеріально-чуттєвий світ. «*Міркування про наївну і сентиментальну поезію*» — трактат Ф. Шіллера, видатна пам'ятка німецької просвітительської естетики.

Стор. 154. *Святий Себастіан* — християнський мученик III ст. н. е. На тему його мучеництва існують численні картини живопису і скульптури епохи Відродження та барокко. Пронизаний стрілами, він символізує в цих творах непоборну стійкість духу.

Стор. 163. *Йому вгадався тужливо-запальний поет... і він почав тихо декламувати окремі строфи величної пісні, в яку вилились тоді його глибокий захват, щастя й сум.* — Мається на увазі великий англійський поет-романтик Д. Байрон і його «Ода до Венеції». *Берсальєри* (від італ. bersaglio — мішень) — італійські солдати-піхотинці, стрільці.

Стор. 167. *Вапоретто* (італ.) — невеличкий пароплав, що курсує у Венеції між пристанню і островами.

Стор. 172. «*Хлопчик, що витягає колючку*» — бронзова статуя, твір невідомого грецького скульптора V ст. до н. е.

Стор. 175. *Феаки* — в Гомеровій «Одіссеї» народ, що живе щасливо й безтурботно на острові Схерія, чудові мореплавці. Далі наводиться рядок із восьмої пісні «Одіссеї».

Стор. 190. *Елізіум* (або Елісейські Поля) — в античній міфології місце перебування «праведників» у підземному царстві.

Стор. 194. ...те священно-тінисте, наповне запахом квіток аврамового дерева місце... — мається на увазі лука біля Афін, на березі річки Іліо, де відбувається

дія діалога Платона «Федр». *Ахелой* — у стародавніх греків річковий бог, син Океана і німфи Фетіди; заступився за дружину Геракла Деяніру і був переможений героєм. *Федр* — герой однайменного діалога Платона. Молодий афінянин, учень і співбесідник філософа Сократа. *Семела* — в грецькій міфології дочка фіванського царя Кадма, мати Діоніса, бога вина і родючості.

Стор. 195. ...як колись орел підніс в ефір троянського пастуха.— Мається на увазі Ганімед, якого за міфом викрав Зевс, прибравши образ орла.

Стор. 198. *Еос* — у грецькій міфології богиня світанку, вранішньої зорі (у римській міфології — Аврора). *Клейт* — один з міфічних гігантів у стародавній Греції. *Кефал* — прекрасний мисливець, якого покохала і викрала Еос, мати Фаетона. *Оріон* — велетень пастух, якого покохала Еос; за це на нього розгнівалися боги, і він загинув від стріли Артеміди, богині полювання. Після смерті боги перетворили його на сузір'я. ...і священні братові коні звелися дібки над землею.— За давньогрецьким міфом, брат Еос, бог сонця Геліос, мандрує по небу на золотій колісниці.

Стор. 199. *Посейдонові коні* (або Посейдонові воли) — хвилі. *Посейдон* — бог морів у стародавніх греків. *Синьочубий* — один з епітетів Посейдона. *Гіацінт* — прекрасний юнак, що його покохав бог Аполлон і приревнував бог вітру *Зефір*, який спрямував кинутий Аполлоном диск у голову Гіацінта. З тіла та крові Гіацінта Аполлон виростив прекрасну квітку гіацінту. *Кифара* — струнний музичний інструмент у стародавніх греків, атрибут бога Аполлона, повелителя муз і покровителя мистецтв. *Оракул* — 1) пророцтво, що нібито було відповідлю богів на запитання віруючих, яке давалося через жерців. 2) Місце, де відбувалися пророцтва.

Стор. 201. *Нарціс* — у грецькій міфології вродливий юнак, що закохався у власне відображення у воді і помер від нерозділеного кохання. Після смерті боги перетворили його в квітку нарцис.

Стор. 205. *Мерчерія* (італ. merceria) — галантерейна крамниця.

Стор. 218. ...*став знаряддям глупливого бога...* — Ерота, бога кохання.

Стор. 220. «Чужий бог» — одне з найменувань загадуваного бога Діоніса або Вакха. Свята на його честь супроводжувалися так званими вакханаліями; саме їх і змальовує тут Т. Манн як торжество іrrационального, не контролюваних розумом пристрастей і почуттів.

Стор. 229. *Психагог* — за повір'ям стародавніх греків, провідник душ померлих у царстві тіней.

Маріо і чарівник

Стор. 230. ...*давно вже й сліду не лишилося від тієї вежі, що дала йому називу...* — «Торре ді Венере» по-італійському означає «Вежа Венери».

Стор. 235. ...*жінка тосканського типу...* — тобто з Тоскані, області в Середній Італії з центром Флоренцією. Дузе Елеонора (1859—1924) — відома італійська трагедійна актриса.

Стор. 248. ...*виришили, що це відзнака, яка підтверджувє його титул.* — В Італії кавальєре — рицарсько (дворянське) звання.

Стор. 249. «Пробуджена батьківщина» — один з домаготічних лозунгів італійських фашистів.

Стор. 277. *Берло Цірцеї* — в Гомеровій «Одіссеї» Цірцея — чарівниця, яка, торкнувшись своїм берлом супутників Одіссея, перетворила їх на свиней.

Томас Манн

ТРИСТАН

НОВЕЛЛЫ

Перевод с немецкого Е. А. Поповича
«Зарубежная новелла»,
кн. 22.

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор О. П. Логвиненко

Художник М. С. Туровський

Художній редактор В. В. Машков

Технічний редактор О. Г. Тализіна

Коректор О. С. Назаренко

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига»,
Харків, Донець-Захаржевська, б/8.

Здано на виробництво 20/XII 1974 р.

Підписано до друку 25/II 1975 р.

Папір № 1. Формат 70×90 $\frac{1}{32}$.

Фізичн. друк. арк. 9,25. Умовн.

друк. арк. 10,822. Обліково-видавн.

арк. 12,857. Ціна 78 коп. Замовл. 4-546.

Тираж 65 000.

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»

Г о т у ю т ь с я д о д р у к у:

СЕРІЯ
«ВЕРШИНИ СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА»

- Голсуорсі Д.* Сага про Форсайтів. Трилогія.
(З англійської).
- Манн Г.* Молоді літа короля Генріха IV. Роман.
(З німецької).

СЕРІЯ
«ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА»

- Ларні М.* Сократ у Хельсінкі.
(З фінської).
- Нам Као.* Очі. Новели.
(З в'єтнамської).
- Сенкевич Г.* Новели.
(З польської).
- Сучасна норвезька новела.
(З норвезької).

БІБЛІОТЕЧКА
«МУДРІСТЬ НАРОДНА»

- Німецькі прислів'я та приказки.
Чеські і словацькі прислів'я
та приказки.
Угорські прислів'я та приказки.

**СЕРІЯ
«ДРУЖБА»**

**Жукровський В. Хрещені у вогні. Роман. Новели.
(З польської).**

**Яшек Р. Мертві не співають. Роман.
(З словацької).**

**Чопич Б. Прорив. Роман.
(З сербсько-хорватської).**

ШАНОВНІ ЧИТАЧИ

*Адреса магазину «Книга — поштою»:
252117 Київ-117, вул. Попудренка, 26/Д.*

78 коп.

